

**Sosyal Bilimler
Enstitüsü**

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI

MÜCADELE VE HAŞR SÛRELERİNİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

VALMİR MEHMETİ

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATİ BİLİM DALI

MÜCADELE VE HAŞR SÛRELERİNİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Yüksek Lisans Tezi

VALMİR MEHMETİ

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali TÜLÜ
2. Üye: Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin ARSLAN
3. Üye: Dr. Öğretim Üyesi Hasan Basri MERT

İSTANBUL, 2025

ÖZET

MÜCADELE VE HAŞR SÛRELERİNİN MEÂNÎ İLMİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Bu tez, Mücadele ve Haşr sûrelerinin meânî ilmi çerçevesinde analizini konu edinmektedir. Çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, araştırmanın amacı ve önemi ortaya konmuş, takip edilen yöntem açıklanmış ve başlıca başvuru kaynaklara değinilmiştir. Ayrıca Mücadele ve Haşr sûrelerinin genel özellikleri ile belâgat ilminin kapsamı üzerinde durulmuş; bu çerçevede belâgatın alt dallarından biri olan ve çalışmanın temelini oluşturan meânî ilmine dair ön bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde, meânî ilminin temel konuları olan haber, muktezâ-yı hâl, müsned ve müsnedün ileyh, ta'rîf ve tenkîr, takdîm ve te'hîr, hazf ve zikr başlıkları altında teorik çerçeve çizilmiş, ardından bu konularla ilgili sûrelerde tespit edilen örneklerin üzerine edebî tahliller yapılmıştır.

İkinci bölümde, inşâ ve kısımları ele alınmış; inşânın talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere iki ana grubu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda emir, nehiy, istifhâm, nidâ ve temennî gibi alt başlıklar açıklanmış, sûrelerde geçen örnekler tespit edilerek bu örneklerin edebî işlevleri analiz edilmiştir.

Üçüncü bölüm, belâgatın ifade üsluplarından olan kasr, fasl-vasl, îcâz, itnâb ve musâvât konularını kapsamaktadır. Her bir başlık altında ilgili kavramsal çerçeve ortaya konmuş, Mücadele ve Haşr sûrelerinden elde edilen örnekler ışığında bu üslupların kullanım biçimleri ve edebi yönleri değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise yapılan analizler neticesinde ulaşılan genel değerlendirmelere ve çalışmanın ortaya koyduğu katkılara yer verilmiştir.

Türkçe Anahtar Kelimeler: Belâgat, Meâni, Haber, İnşâ Mücadele ve Haşr sûreleri

ABSTRACT

ANALYSIS OF SURAH AL-MUJADILAH AND AL-HASHR IN TERMS OF MEANI SCIENCE

This study focuses on the analysis of Surahs Al-Mujadila and Al-Hashr within the framework of *Meanī* (the science of meaning), a principal branch of Arabic rhetoric (*Balāgha*). The research comprises an introduction, three chapters, and a conclusion.

The introduction outlines the aim and significance of the study, describes the methodology employed, and lists the primary sources referenced. It also presents an overview of Surahs Al-Mujadila and Al-Hashr, along with a preliminary discussion of the field of rhetoric; special emphasis is placed on the science of *Meānī*, which forms the foundational basis of this study.

The first chapter establishes the theoretical framework of *Meānī science*, addressing key topics such as *khābar* (news), *muqtadā al-ḥāl* (contextual appropriateness), *musnad* and *musnad ilayh* (predicate and subject), *ta'rīf* and *tankīr* (definiteness and indefiniteness), *taqdīm* and *ta'khīr* (preposing and postponing), *ḥadhf* and *dhikr* (elision and mention). Literary analyses are then conducted based on examples identified in the aforementioned surahs that correspond to these concepts.

In the second chapter, the study delves into the various types of *inshā'* (performative speech), concentrating on its two principal categories: *ṭalabī* (demand-based) and *ghayr ṭalabī* (non-demand-based). Subtopics such as imperative (*amr*), prohibition (*nahy*), interrogation (*istifhām*), exclamation (*nidā'*), and wish or hope (*tamannī*) are explored. Examples from the Surahs are analyzed, with particular attention paid to their literary functions.

The third chapter addresses expressive rhetorical styles including *qaṣr* (restriction), *faṣl-waṣl* (disjunction–conjunction), *ījāz* (brevity), *iṭnāb* (expansiveness), and *musāwāt* (equivalence). For each theme, the conceptual framework is presented, and drawing upon examples from Surahs Al-Mujadila and Al-Hashr, the modes of usage and literary dimensions of these styles are evaluated.

The conclusion synthesizes the general findings derived from the analyses and highlights the contributions this study brings to the field.

Keywords: Belaga, Meani, News, Construction, Surahs al-Mujadila and al-Hashr

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanlara rehberlik eden ve gayri Müslimlere ilâhî bir davet niteliği taşıyan mukaddes bir kitaptır. Bu kitabın ilâhî mesajlarını kavramak, mana-lafız ilişkisini hakkıyla idrak etmek ve içindeki mana güzelliklerini gün ışığına çıkarmak ancak Arapçayı bilmek ve ona hâkim olmakla mümkündür. Diğer dillere kıyasla ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Arapça, İslam'ın gelişinden ve Arap olmayan milletlerin Müslüman oluşundan itibaren tarih sahnesine altın harflerle yazılmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v) bizlere miras bıraktığı sünneti eksiksiz anlamak ve sosyal hayatımızın ayrılmaz parçası olan mukaddes Kur'ân'ın buyruklarını doğru şekilde tatbik etmek için İslam âlimleri uzun yıllar boyunca yoğun çabalar göstermiş, ciddi adımlar atmışlardır. Bu çabalar neticesinde sarf, nahiv, belâgat gibi dil ilimleri temellenmiş; anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere sayısız eser telif edilmiştir.

Belâgat ilmi, sözün hâllerini, fesâhati, edebî üslubu ve mütakellim-muhatab durumlarını inceleyen bir edebî sanattır. Bu sayede mana unsuru, zihin ile dil arasındaki bağa uygun olarak doğru biçimde yansıtılır ve kişi dili hatalardan koruma imkânı bulur. Bu ilmin temel kaidelerini izaha kavuşturmak için farklı dönemlerde farklı eserler kaleme alınmıştır. Her ne kadar İslam alimleri bu ilim uğruna ömürlerini feda etseler de Kur'an'ın sonsuz mana zenginliği yeni araştırmaları ihtiyaç haline getirmiştir.

Bu süre zarfında tezimizin başından sonuna kadar her aşamada çalışmamı büyük bir titizlikle takip eden, yönlendirmeleri ve yapıcı eleştirileriyle desteğini esirgemeyen, tezimizin şekillendirilmesine kadar her bölüme büyük katkısı olan sayın danışmanım ve hocam Doç. Dr. Ali TÜLÜ'ye sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda bu süreçte sorduğum sorulara yanıt veren, ilmi ve akademik açıdan bana yön veren, tezimize büyük katkısı olan Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin ARSLAN'a ve diğer hocalarıma teşekkür ediyorum. Ayrıca lisans döneminden bu yana ilim yolunda bizlere ışık tutan, maddi manevi her zaman yanımda bulunan değerli hocam Dr. Ferhan et-TÂÎ'ye ve diğer hocalarıma şükranlarımı borç bilirim. Teze motive olma bakımından desteklerini daima sunan, tezi bitirmem için beni yüreklendiren, varlıklarını hep hissettiğim, arkadaşım İsa İMERİ ve bütün arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmamı hayatım boyunca beni en güzel şekilde yetiştirmeye çalışan, bu ilim deryasında bana yol gösteren, hakkını hiçbir şekilde ödeyemeyeceğim, özlemini hayatımın sonuna kadar hissedeceğim, canımdan çok sevdiğim rahmetli validem Behare MEHMETİ'nin ruhuna armağan ediyor, rabbimden rahmeti ile muamele etmesini diliyorum.

Her ne kadar çalışmamızı en güzel şekilde okuyucuya sunmayı hedeflemiş olsak da yapılan herhangi bir kusur ve eksiklik için aziz okuyucuların affına ve hoşgörülerine sığınıyorum. Tezimizin Arap dili alanına mütevazi bir katkı sunmasını diliyorum. Gayret bizden, başarı alemlerin rabbi Allah'tandır.

Valmir MEHMETİ

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı	1
1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	3
2. Mücâdele Sûresi	3
3. Haşr Sûresi	6
4. Belâgat İlmi	10
5. Fesâhat.....	13
6. Meânî İlmi	14

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Haber Cümlesi ve Haberin Tanımı.....	16
1.2. Haber Cümlesinin Kısımları.....	16
1.3. Haberin Temel Mesajları (Haberin Gayeleri)	17
1.3.1. Fâide-i Haber	17
1.3.2. Lâzım-ı Fâide-i Haber	21
1.4. Haberin Mecazi Anlatımları (Dolaylı Manalar).....	24
1.4.1. Tevbih.....	25
1.4.2. Tehassur	25
1.4.3. Teşvik Etme.....	26
1.4.4. Öğüt.....	27
1.4.5. Tehdit-Uyarı	27
1.4.6. Teselli Etme.....	29
1.4.7. Va'd- Va'id	30
1.4.8. Mertebeler Arası Kıyas	32
1.4.9. Tahkir	33
1.4.10. Medih	33
1.4.11. İstihzâ	34
1.4.12. Avutma (Teselli Verici Ama Sahte Gerekçeleştirme)	35
1.5. Haberin Çeşitleri.....	35
1.5.1. Tekid Edatları	35

1.5.2.	İbtidâî Haber.....	38
1.5.3.	Talebî Haber.....	40
1.5.4.	İnkârî Haber.....	43
1.6.	Muktezâ-yı Hâl ve Muktezâ-yı Zâhirin Dışına Çıkılması.....	44
1.6.1.	Mütereddî Olmayan Kişi Mütereddî Konumuna Konur	45
1.6.3.	İnkâr Eden İnkâr Etmeyen Konumuna Konur.....	46
1.7.	Müsnedün İleyhin Durumları	47
1.7.1.	Müsnedün İleyhin Zikri.....	48
1.7.2.	Müsnedün İleyhin Hazfî.....	48
1.7.3.	Müsnedün İleyhin Marife Gelmesi	49
1.7.4.	Zamir Olarak Gelmesi	50
1.7.5.	Müsnedün İleyhin Özel İsim Olarak Gelmesi.....	51
1.7.6.	İsm-i Mevsûl Olarak Gelmesi	53
1.7.7.	Müsnedün İleyhin İsmi İşaret Olarak Gelmesi	56
1.7.8.	Müsnedün İleyhin “elif lam” (ل) Takılı Olarak Gelmesi.....	59
1.7.9.	Müsnedün İleyhin İzafetle Marife Olması	61
1.7.10.	Müsnedün İleyhin Nekre Olarak Gelmesi.....	62
1.7.11.	Müsnedün İleyhin Takdim-Te’hîr Edilmesi.....	63
1.7.12.	Müsnedün İleyhin Te’hîri	65
1.8.	Müsnedin Durumları	67
1.8.1.	Zikredilmesi	67
1.8.2.	Müsnedin Hazfedilmesi.....	68
1.8.3.	Müsnedin Marife Olması	69
1.8.4.	Müsnedin Nekre Gelmesi.....	69
1.8.5.	Müsnedin İsim Olarak Gelmesi.....	70
1.8.6.	Müsnedin Fiil Olarak Gelmesi	71
1.8.7.	Şart ile Kayıtlandırılması	71

İKİNCİ BÖLÜM

2.1.	İnşâ Cümlesi	74
2.2.	Talebî İnşâ	74
2.3.	Emir	74
2.3.1.	Yüceltme	75
2.3.2.	Öğüt.....	76
2.3.3.	Merhamet Dileme.....	77
2.3.4.	İrşat.....	77
2.3.5.	Kışkırtma.....	78
2.3.6.	Nimeti Hatırlatma.....	78

2.3.7. Uyarı.....	79
2.4. Nehiy	80
2.4.1. Uyarı.....	80
2.4.2. Dua	81
2.5. İstifhâm.....	81
2.5.1. Takrîr	82
2.5.2. Taaccûb	83
2.6. Temenni.....	84
2.6.1. Tevbih.....	85
2.7. Nida	85
2.7.1. Uyarı.....	86
2.7.2. Dua	87
2.8. Gayr-i Talebî İnşâ.....	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kasr	88
3.1.1. Nefiy + İstisna Edatı ile Yapılan Kasr	89
3.1.2. (إِنَّمَا) Edatı ile Yapılan Kasr	92
3.1.3. Takdim	93
3.2. Fasl	96
3.2.1. Kemâl-i İttisâl.....	97
3.2.2. Şibh-i Kemâl-i İttisâl.....	99
3.2.3. Kemâl-i İnkıtâ (Tam Kopukluk)	101
3.3. Vasl.....	102
3.3.1. Haber ve İnşâ Açısından İki Cümleinin Aynı Olması Sonucu Yapılan Vasil.....	103
3.4. İcâz	104
3.4.1. İcâz-ı Kısar	105
3.4.2. İcâz-ı Hazif.....	106
3.5. İtnâb.....	109
3.6. Musâvât	115
SONUÇ.....	116
KAYNAKLAR.....	117

KISALTMALAR

- a.s. Aleyhisselam
- bkz. Bakınız
- b. İbn, Bin
- TDV. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- ty. Tarih yok
- c. Cilt numarası
- c.c Celle celâluh
- ö. Ölüm
- ed. Editör
- r.a. Radıyallahu Anh
- yy. Yayın yeri/yayınevi yok
- H.z. Hazreti
- s.a.v. Sallallahu aleyhi ve sellem
- thk. Tahkik
- vd. Ve diğerleri

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Bilindiği üzere, Kur'an'ı derinlemesine anlamanın ve içinde barındırdığı edebî incelikleri ortaya koymanın yolu, belâgat ilminden geçmektedir. Nitekim, Arap dilinin altın çağını yaşayan cahiliye toplumu, Kur'an'ın eşsiz ve üstün belâgatı karşısında aciz kalmıştır. Kur'an'ın bu özelliği sayesinde, asırlardır onu anlamaya yönelik çalışmalar kesintisiz bir şekilde devam etmiş, bu çalışmaların neticesinde, mana-lafız ilişkisinin eşsiz uyumuna hayran kalan birçok insan hidayete ermiştir. Ancak bazıları ise, hidayete erişememiş olsalar da Kur'an'ın edebî üstünlüğü karşısındaki acizliklerini ve hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Dolayısıyla, asırlardan bu yana süregelen ve günümüzde de devam eden bir edebî yarış ve meydan okuma söz konusudur. İşte bu ilahî meydan okuma ve edebî rekabet ortamı, belâgat ilminin temellerinin atılmasına, teorik çerçevelerin çizilmesine zemin hazırlamıştır. Yapılan araştırmalar, Arap dilinin ve onun zirve noktası olan Kur'an'ın i'caz boyutunu gözler önüne sererken, belâgat ilminin alt disiplinleri olan *Meânî*, *Beyân* ve *Bedî* ilimlerinin de doğmasına vesile olmuştur. Sonuç olarak, Kur'an ayetlerinin maksadını doğru biçimde kavrayabilmek ve Arapça cümlelerin amaçlarını ve özelliklerini izah edebilmek, belâgat ilmine ve kelimenin durumlarını inceleyen meânî ilmine vukûfiyet gerektirmektedir. Bu sebeple, seçtiğimiz sûrelerin edebî yönlerini ve ayetlerdeki kelimelerin manevi boyutlarını incelemek amacıyla, çalışmamızda lafzın hâllerini ve halin gerektirdiği duruma göre sözü iletme sanatını öğreten meânî ilmi tercih edilmiş ve ayetler bu ilmin temel konularına göre değerlendirilmiştir.

İsimlerini Hz. Muhammed (s.a.v) ile Havle bint Sâlebe arasındaki tartışmadan ve Yahudilerin sürgün edilmesinden alan Mücâdele ve Haşr sûreleri, meânî ilmi açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu sûreler, ihtiva ettikleri konular bakımından çok sayıda belâgat üslubu içermekte ve farklı tasvirlerle yer vermektedir. Mücâdele sûresinde; kadın profili, câhiliye döneminden kalan âdetler, Arapların aile yaşamı, sosyal hayatta Müslim ve gayr-ı Müslim ilişkileri, münafıkların varlığı, itikâdî mücadeleler gibi hususlar bulunmaktadır. Söz konusu konular, meânî ilminde analiz edilebilecek çok sayıda örneğin mevcut olduğunu göstermektedir. Nitekim her bir konu için kullanılan lafızlar, belirli bir cümle düzenine tâbî tutulmuştur. Bu durum, edebî açıdan elde edilebilecek anlam zenginliğini ortaya koymaktadır.

Haşr sûresinde ise Mücâdele sûresinde yer alan konuların ayrıntılı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu nedenle Haşr sûresini, Mücâdele sûresinin devamı niteliğinde değerlendirmekteyiz. Bu gerekçeyle iki sûre birlikte seçilmiş, aralarındaki konu bağlantısı bölünmeden bu manevî bağın edebî inceliklerinin yansıtılmasına çalışılmıştır.

Meânî ilminde yapılan çalışmalarda seçilen sûrelerin ağırlıklı olarak Mekkî döneme ait olduğu görülmektedir. Medenî sûrelerin âyetlerindeki rivâyet farklılıkları, âyetlerin uzunluğu ve muhtevası, çeşitli edebî analizlerin kapısını aralamaktadır. Bu iki sûre-i kerîmenin daha önce meânî ilmi ışığında incelenmemiş olması da bu iki sûreyi seçmemizin bir başka sebebi olmuştur. Bu gerekçelerden hareketle bu konuların seçiminde belâgat ilminde yapılacak çalışmalara katkı sunulması ve araştırmacılara ışık tutulması hedeflenmiştir.

1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Araştırmamızda konularla ilgili sözlük anlamlarını açıklamakta başta İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa ve Râgıb İsfahânî'nin* (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* ve İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-'Arab* adlı eserlerinden istifade ettik. Aynı zamanda tezimizde bahsedilen konuyla ilgili yeri geldikçe başka sözlüklere de yer verilmiştir.

Belâgat konularının terim anlamlarını açıklamakta ise klasik dönem âlimleri ve eserlerinden yararlanılmıştır. Bu eserlerin başında: Ebû Yakub es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinden, Hatîb el-Kazvî'nin (ö.739/1338) *Telhîsü'l miftâh* ve “*el-Îzâh*” adlı eserlerinden ve Bahâüddîn Sübkî'nin (ö. 773/1372) *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi telhîsi'l-miftâh* ve Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (ö.792/1390) *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-me'ânî* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca modern dönem eserlerden olan Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (ö. 1978) “*el-Belâgatü'l-'arabiyye üsûsühâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnuhâ ve suverun min tatbikatihâ bi-heykelin cedîdin min tarîfin ve telîdin*” adlı eserinden ve Fadl Hasan Abbas'ın (ö.1432/2011) *el-Belâğa: Fûnûnuhâ ve Efnânuhâ İlmu'l-Meânî*, Ahmed Matlûb'un (ö.1439) “*Esâlibu Belâgiyye*” ve Hâmid Avnî'nin (ö.1442/2021) “*el-Minhâcu'l-vâzih*” adlı eserlerinden istifade edilmiştir.

Ayetlerin tahlilinde genel bir biçimde Zemahşerî'nin (ö.538/114) “*el-Keşşâf*”, Râzî'nin (ö.606/1210) “*et-Tefsîru'l-kebîr*”, Burhânuddîn el-Bikâî'nin (ö.885/1480) “*Nazmü'd-dürer*”, Ebu's-Suûd'un (ö.982/1574) “*Îrşâdu'l-akli's-selîm*”, Âlûsî'nin (ö.1270/1854) “*Rûhu'l-meânî*”, İbn Âşûr'un (ö.1393/1973) “*et-Tahrîr ve't-tenvîr*” ve Hererî'nin (ö.1441/2019) “*Hadâiku'r-ravh ve'r-reyhan fî revâbi ulûmi'l-Ku'ân*” gibi eserlerden faydalanılmıştır.

Bu eserler dışında kaynaklarda belirtildiği üzere birçok eserden de istifade edilmiştir. Son olarak ayetlerin meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından hazırlanan *Kur'an Yolu* mealinden yararlanılmıştır.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda Mücâdele ve Haşr sûreleri meânî ilmi açısından tahlil edilmiş, elde edilen edebî incelikler üç bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde haber, haber cümlesi, haberin gayeleri ve muhataba göre durumları incelenmiş; cümlenin rükünleri olan müsned ve müsnedün ileyhin ta'rîf-tenkîr, hazf-zikir, takdîm-te'hîr gibi üsluplarla ilgili durumları araştırılmıştır. Diğer taraftan muktezâ-yı hâl konusu ele alınmıştır.

İkinci bölümde inşâ cümlesi ve alt disiplinleriyle ilgili genel bilgiler verilmiştir. Sözlük ve terminolojik anlamlar açıklanmış, tahlil edilen âyetlerin edebî yönü ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde fasl-vasl, kasr, îcâz-itnâb ve müsâvat konuları sırasıyla ele alınmıştır. Konu başlıkları altında teorik açıklamalar yapılmış, âyetlerden elde edilen örnekler açıklanarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

2. Mücâdele Sûresi

Câhiliye döneminde, eşlerin yeniden bir araya gelmelerine izin vermeyen ve özellikle kadınlara zarar veren bir boşanma biçimi olan zihâr uygulamasında, bir erkek eşinden kesin olarak ayrılmak istediğinde ona, “Sen bana annemin sırtı gibisin” derdi. (İsfahânî, t.y.,: 414) Bu sözle birlikte, artık kadının kocası için haram sayıldığı kabul edilirdi. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 7) Söz konusu ifadede, annenin mahrem bir uzvunu nitelemek üzere “sırt” anlamındaki “zahr” kelimesi kullanıldığı için, bu boşama türüne de aynı kökten türeyen “zihâr” adı verilmiştir. (İsfahânî, t.y: 413; Yaman, 2013: 387)¹ Bu uygulama, Mücâdele sûresinin 1-4. âyetlerinin inişinden kısa bir süre önce meydana gelen bir olayla bağlantılı olarak mezkûr ayetlerle kınanmış ve bu konuda yeni bir düzenleme getirilmiştir. (Râzî, 1981: c/29: 251)

İbn Âşûr, bu gelenek hakkında tefsirinde şu sözleri nakletmektedir: *Bu tarz bir boşama şekli muhtemelen Yahudilerle yoğun sosyal ilişkiler içinde bulunan Yesrib (Medine) çevresindeki Araplar arasında yaygındı. Bu Araplar, eşlerini kendilerine kesin biçimde haram kılmak amacıyla zihâr ifadesine başvuruyorlardı. Bu noktada Yahudi geleneğinden etkilendikleri*

¹ Detaylı bilgi için bkz. Çelik, N. (2011). *Temel konuları bağlamında Mücâdele Sûresi ve Tefsiri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

düşünülmektedir. Zira Yahudilikte kadına arkadan cinsel yaklaşım yasaktı. Bu anlayışla, “arka” anlamına gelen zahr kelimesi ile erkeğin en mahrem bağı olan “anne” unsuru birleştirilerek, son derece abartılı ve kesin bir ayrılık formülü oluşturulmuştu. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 11)

Sûrenin Nüzulü

Mücâdele sûresi, Havle binti Sâlebe isimli sahabe kadının kocası tarafından zihâra uğraması ve sonrasında durumunun muallakta kalması sebebi ile nazil olmuştur. (Hâzin, 2004: 23) Peygamberimize müracaat edip kendisine bir hal çare arayışında olduğunu belirten kadın sahabe, Peygamberimize her seferinde durumu ile alakalı soru sorduğunda, Peygamberimize (s.a.v) zihâr konusu ile alakalı bir şey nazil olmadığı için Efendimiz (s.a.v), kendisine “*Bana durumun ile alakalı bir şey bildirilmedi*” (Mâverdî, 2008: c/5: 587-588; Zemahşerî, 1998: c/6: 42; İbn Abdüsselâm, 1996: c/3: 291) ve “*Ona haram kıldın*” (Begavî, 1991: c/8: 49; İbn Atiyye, 2010: 1830; Râzî 1981: c/29: 250; Semerkandî, 1993:c/3: 332; Şevkânî, 2007:c/28: 1464) cevaplarını vermiştir. Havle, Peygamberimize “*Vallahi o (kocam) boşanmayı zikretmedi*” diyerek, çaresizliğini dile getirmiştir. Sonrasında tevekkül ve ümit içinde Allah’a dua ederek bir çözüm arayışına girmiştir. (Taberî, 1994: c/7: 237; Taberânî, 2008: c/6: 318; İbn Cüzey, 1995: c/2:418; İbn Âdil, 1998: c/18:513) Bir süre sonra Mücâdele sûresinin ilk ayetleri kadının yaptığı dua ve yakarış sonucu nazil olmuştur.

Hiz. Muhammed (s.a.v) ve sahabe kadın arasında geçen tartışmadan ötürü nazil olan sûrenin nüzul yeri Medine şehridir. Nitekim sûre Medine sûrelerinin özelliklerini taşımaktadır. (Zuheyli, 2009:c/28: 376; Demirel, 2017: 44-45) Bazı tefsirlere göre sûrenin yedinci ayeti Mekke’de, geriye kalan ayetleri ise Medine’de nazil olmuştur. (Zuheyli, 2009:c/28: 385) Ebüssuûd’un tefsirinde ise ilk on ayeti Mekke’de diğer ayetlerin ise Medine’de nazil olduğu belirtilmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 286) Ancak bütün bu rivayetlere rağmen sûrenin bütününün Medine’de nazil olduğu tefsir alimlerinin ekseriyeti tarafından zikredilmektedir. (İbn Atiyye, 2010: 1830; Kurtubî, 2006: c. 20/ 280; Ebû Hayyân, 1993: c. 8/ 230-231) Konu ile alakalı Hiz. Aişe’den şu hadis nakledilmektedir (Suyûtî, 2003: c.14/297): “*Hamd O Allah'a dır ki, bütün sesleri işitir. Israrıcı (Mücâdelecî) kadın Havle, Hiz. Peygamber'i (s.a.v) evinin yanında buldu. Resûlullah'a (s.a.v.) bir şeyler söylüyordu. Ama ne söylediğini işitmiyordum. Cenab-ı Hakk şu âyeti indirdi: 'Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir'*”. (Hererî, 2001:c/29: 9)

Kaynaklar kocası tarafından kendisine zihâr yapılan Havle binti Sâlebe'nin durumunu, cahiliye sonrası İslâm'da gerçekleşen ilk zihâr olarak zikretmektedirler. (Sa'lebî, 2015: c/26:122; Begavî, 1991: c/8: 49-50; İbnü'l-Cevzî, 2002: 1404;) Sûre-i celilenin kendine has bir özelliği de her âyetinde “Allah” isminin bulunmasıdır. (Bikâî, 1984: c/19: 321)

Sûrenin İsimlendirilmesi

Sûre ismini, Hz. Muhammed (s.a.v) ve kadın arasında geçen tartışmadan almıştır. Ayette geçen ‘تجادلك في زوجها’ “tucâdiluke (seninle tartışan)” cümlesi Hz. Muhammed (s.a.v) ve kadın arasında geçen tartışmaya delalet etmektedir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 5; Komisyon, 2010: c/ 8: 29) Sûre-i celile bazı rivayetlerde “Sûre-i Zihâr”, “el- Mücâdile”, “Kad Semia” isimleri ile anılmıştır. (Yazır, 2023: 435; İbn Âşûr, 1984: c/28: 5)

Sûrenin Ayet Sayısı

Mücâdele sûresi yirmi iki ayetten oluşmaktadır. Nüzul tertibine göre Münafikun sûresinden sonra ve Tahrîm sûresinden önce nazil olmuştur. (Zemahşerî, 1998: c/6: 56; Âlûsî, t.y., c/ 28: 2-3; İbn Âşûr, 1984: c/28: 6) ²

Sûrenin Gayeleri

Mücâdele sûresi cahiliye döneminde kadınlara karşı ve onların zararına olan, meydana gelmesi ile haksızlıklar doğuran, zihâr denilen boşanma³ türünü feshetmek ve bu cahiliye alışkanlığının Müslümanlar arasında doğuracağı kargaşaların ve haksızlıkların önüne geçebilmek nedeni ile inmiştir. (Zuheylî, 2009:c/28: 376-377; Sâbûni, 1981:c/: 333 Komisyon, 2015:c/28/ 1-2) Bu sûre şu gayeleri hedeflemektedir:

²Daha fazla bilgi için bkz. Yaşaroğlu, M. K. (2025, Mayıs 30). *Mücâdile Sûresi*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 31, s. 438-439).

³ Sözlükte “sırt, arka” manalarına gelmektedir. Ezherî, M. b. Ahmed. (1967). *Tehzîbü'l-luğa* (Cilt 6: 247). Kahire: Ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme. Terim olarak bir erkeğin eşinin vücudunda belirli bir yeri: sırt, yüz, gibi, dinen evliliği caiz olmayan bir kadınla (anne, kız kardeş mahrem denilen) kıyaslamasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Yaman, A. (2013). *Zihâr*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 44: 387-390). İstanbul. Bu durumda erkek eşini kendisine haram kılmıştır bkz. İbn Nüceym. (1997). Bahrü'r-Râik (Cilt 4: 157). Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye.

1- Zihâr'ın İslam dinindeki hükmünün açıklanması ve cahiliye döneminde kabul edilen talak (boşanma) hükmünün kaldırılması. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 5-6; Tantâvi, 1992: c/14: 241-242; Cezâiri, 1997: c/ 5: 284-285)

2- Münafıkların nifak alametlerini, Müslümanlara karşı gösterdikleri tavırları ve aralarındaki gizli konuşmaları ortaya çıkarmak. (Komisyon, 2022: c/37: 232)

3- İman eden birinin uygulaması gereken bazı görgü ve adabı muaşeret kuralları anlatmak. (İbn Kesîr, 2000:1439; Yazır, 2023: c. 5/436 Kutub, 2003: c. 6/ 3504, 2003; Tantâvi, 1992:c/14: 241-242)

3. Haşr Sûresi

Hz. Muhammed (s.a.v), Medine'ye hicretinden sonra şehirde bulunan Yahudi kabileleri ile bir antlaşmaya varmıştır. Bu antlaşmanın gereği olarak da Yahudiler ile Müslümanlar birbirlerinin kanını akıtmayacaktı. (Vâhidî, 1992: 416; Zemahşerî, 1998: c/6: 73; M. Nesefî, t.y.:c/4: 1207 Ebüssuûd, t.y: c/5: 297) Sûrenin nazil olma sebebi ise Yahudi Beni Nadir kabilesinin Hz. Muhammed'e (s.a.v) ve Müslümanlara ihanet etmesi ile anlaşmayı bozmalarıdır. Bu kabilenin inancına göre Tevrat onlara daimî bir zafer ve hüsrana uğramayacak bir peygamber müjdesi vermektedir. (Vâhidî, 1992: 416; Begavî, 1991: c/8: 67) Hz. Muhammed'in (s.a.v) Bedir savaşından sonraki galibiyeti Yahudilerde Hz. Muhammed'in (s.a.v) Tevrat'ta bahsi geçen peygamber olduğu inancını pekiştirmiş ve nitekim Yahudi halkının anlaşmaya (belirli bir süre dahi olsa) sadık kalmalarını sağlamıştır. (Sa'lebî, 2015:c/26: 179; Vâhidî, 1992: 416; Zemahşerî, 1998: c/6: 73; Ebüssuûd, t.y: c/5: 297) Uhud savaşından sonra Müslümanlar mağlubiyet ile Medine'ye döndüklerinde, Yahudiler bu mağlubiyet sonucu Hz. Muhammed (s.a.v)'e karşı olan düşüncelerini ve inançlarını yitirmiş gizledikleri düşmanlığı ortaya çıkarmışlardır. Akabinde Mekke'nin müşrikleri ile görüşüp (Beyhakî, 1988: c/3: 177-178) onlarla ittifak kurarak Müslümanlara karşı cephe almışlardır. Yahudilerin müşrikler ile yaptıkları anlaşma sonucu "Hz. Muhammed (s.a.v) - Medine Yahudileri" antlaşması bozulmuştur.⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v) Beni Nadir'in yaşadıkları kaleleri kuşatıp, onları topluca sürgün etmesi ve bu olayın sûrede "Haşr" (İbnü'l-Cevzî, 2002: 1412; Kâsımî, 2003: c/ 9: 187) kelimesi ile ifade edilmesi bu kelimenin "Toplanmak" anlamında değil, ayetin siyakına göre "Sürgün edilmek" anlamında kullanıldığını göstermektedir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 63) Bu sebepten ötürü sûreye ismini veren "Haşr" kelimesi, manasının ötesini geçerek, Yahudi

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Acun, F. (2019). *Esbâb-ı Nüzûl bağlamında Haşr sûresi ve getirdiği hükümler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

toplumunun tehcir edilmesi ve cezalandırılmasını anlatan bir terim haline gelmiştir. (M. Neseî, t.y.:c/4: 1207; Âlûsî, t.y:c/28: 38 Nablusi, 1999: 294)

Haşr kelimesinin geçtiği ayet-i kerimenin meali şu şekildedir: *“Ehli kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde (Haşr) yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah (c.c.) (O'nun azabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Ey akıl sahipleri! İbret alın.”* (Haşr 59/2)

Sûrenin Ayet Sayısı

Sûrenin ayet sayısı yirmi dördtür. Tefsir kaynaklarında sûrenin Medine’de nazil olduğu belirtilirken, nüzul yeri ile alakalı tefsir alimleri arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.(İbnü’l-Cevzî, 2002: 1412; Kurtubî, 2006:c/20: 333)

Sûrenin Gayeleri

Medine’de nazil olan Haşr sûresi, Medine sûrelerinin özelliklerini taşımaktadır. Sûrenin bazı özellikleri şu şekildedir:

- 1- Sûre, toplumun genel yapısına hitap etmektedir. Aynı zamanda evlilik gibi sosyal konulara ve toplumsal düzene değinmektedir.
- 2- Sûrenin diğer bir özelliği ise ayetlerin uzun olmasıdır ve kıssalarında toplum ve milletler arası ilişkileri kapsamaktadır.
- 3- Medine sûrelerinin kendine has bir özelliği de “münafık”ların niteliklerinden bahsetmektir. (Sâbûni, 1981:c/3: 342 Cerrahoğlu, 2015: 62) Nitekim bu sürede de münafıkların niteliklerinden bahsedilmektedir.
- 4- Beden-ruh, yaratan-yaratılan gibi manevi ilişkileri konu edinmektedir.(Zuheylî, 2009:c/28: 436-437; Komisyon, 2022: c/37: 393) .

Bu kısımda sûrenin konularını ele alacağız. Haşr sûresini genel bir çerçevede ele aldığımız zaman konularını şu üç bölümde zikretmemiz mümkündür:

A- 1-10. ayetler arasında zikredilen konular: Başlangıçta Allah Teâlâ'nın azametini ve onun eşsiz hikmeti ve kudretini belirten lafızlar ve bu kudretin, azametinin kulların üzerinde olan tecellisi zikredilmiştir. Yahudi kavminin sürgün edilmesi, hedefleri yeryüzünde düzeni bozmak olan toplumların her iki dünyada Allah (c.c.) tarafından hak ettikleri cezayı görecekları, elde edilen zaferlerin sadece Allah (c.c.) tarafından bir lütuf olduğu, kazanılan “Fey'in”⁵ Allah Teâlâ'nın ve onun elçisinin taksim ettiği şekilde paylaşılmasının, Müslümanlar arasında maddi manevi yardımlaşmanın, etik, ahlak ve sosyal dayanışma gibi unsurların hakiki kurtuluşu sağlayacağı bu ayetlerde belirtilmiştir. (Komisyon, 2022: c/37: 392; Sâbûni, 1981:c/3: 346)

B- 11-17. ayetler arasında bahsi geçen konular:

Özellikleri kalplerinde barındırdıkları inançsızlığı gizlemek olan münafıklardan ve münafıkların ehli Kitap olan Yahudiler ile dostluklarından bahsedilmiştir. Bu dostluğun sadece çıkarlar üzerine kurulu olduğunun anlatılması, ayrıca münafıkların insanları kandırması ve onlara yalan vaatlerde bulunmasının şeytanın vaatlerine benzetilmesi bu bölümdeki ayetlerin konularıdır. (Merâğî, 1946:c/28: 59; Sâbûni, 1981:c/3: 346-347)

C- 17-24. ayetler arası geçen konular:

Bu bölüm insanın ruhani boyutunu, dünya aleminin önem taşımadığını ve sınırlı olduğunu, cennet-cehennem arasında olan farklılığı, Kur'ân-ı Kerîm'in taşıdığı değer ve önem, Allah Teâlâ'nın kendini bazı sıfatlar ile nitelendirmesi, insanın hayatında tefekkür yolu ile hakikate ulaşması gibi konuları ele alır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 63,64; Hererî, 2001:c/29: 185)

Sûrelerin Birbiri ile Olan Tenasübü

Mücâdele sûresi'nin son âyeti Bedir savaşında müşrik akrabalarına karşı savaşan sahabeler için inmiştir. (Râzî, 1981: c/29: 277; Suyûtî, 2003:c/14: 328-329) Haşr Sûresi'nin başlangıcı ise Beni Nadir Yahudilerine karşı yapılan savaşı ele alır ve bu olay Bedir savaşından sonra gerçekleşmiştir. Mücâdele sûresinin son âyeti savaş ile ilgili bir konuyu işlerken, Haşr sûresi'nin başlangıcı Yahudilere karşı yapılmış savaşı anlatır. Her iki sûrenin ayetlerinde merkezi konumda savaş temasının bulunması, sûrelerin metinsel uyumunu ve tematik tenasübünü göstermektedir. (Suyûtî, 1978: 136) Mücâdele sûresinde münafıkların ve

⁵ Meşakkatsiz alınan ganimet demektir, kök olarak ‘فأ’ Fa'e fiilinden gelmektedir. Manası ‘dönmek’, ‘gölge’, ‘devir’ gibi anlamları ifade eder, gayri Müslimlerde bulunan malın Müslümanlara dönmesi ile ilişkilendirilmiştir İbn Manzûr. (1993). *Lisânu'l-'Arab*, Cilt 14, 1. Cüz: 126, “fy'e” md. Beyrut: Dâru Sâdır. Daha fazla bilgi için bkz. Fayda, M. (1995). [Fey]. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 12: 511–513). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

Yahudilerin durumu anlatıldıktan sonra Haşr sûresinde Allah Teâlâ'nın Yahudilere yönelik gazabı, onların sürgün edilmesi ve Hz. Muhammed'e (s.a.v) düşmanlık edenlerin akıbetinin ne olacağı beyan edilmiştir. (Zuheyli, 2009:c/28: 432; Temîmî, 2021: 51) Mücâdele sûresinin sonu ile Haşr sûresinin başlangıcı arasında bulunan münasebet diğer bir ifade ile şöyle açıklanabilir: Mücâdele sûresinde Allah Teâlâ'nın itaat eden kullara yönelik bir vaadi olduğu gibi, Allah'a isyan edip ona düşmanlık edenlerin sonunun hüsrân ve azap olacağının tehdidi de zikredilmiştir. (Sâmerrâi, 2016: 159-160) Mücâdele sûresinde:

(إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ﴿٢٠﴾ كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾)

Allah'a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklar! Allah (c.c.) “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır. Şüphesiz Allah (c.c.) güçlüdür, üstündür. (Mücâdele 58/ 20,21)

şeklinde zikredilen bu tehdidi Haşr sûresinin ikinci âyetinde detaylı bir şekilde görmekteyiz, söz konusu ayet ve zikredilen tehdit şudur:

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعُُهُمْ صُورُهُمْ مِنْ اللَّهِ فَآتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ’nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Bütün bu uyumu Kur’ân’ın dilinde izah edecek olursak Allah Teâlâ, yolunu takip edenleri (جُزْبُ) “Şeytanın yandaşları” olarak sıfatlandırır. (جُزْبُ الشَّيْطَانِ) “Allah’tan yana olanlar” olarak sıfatlandırırken, düşmanlarını ise (جُزْبُ الشَّيْطَانِ) “Allah’tan yana olanlar” olarak sıfatlandırır. (Ebû Hayyân, 1993:c/8: 241; Âlûsî, t.y. c/28: 38; Komisyon, 2010: c/8: 58) Mücâdele sûresinde kimin Allah (c.c.) yolunda olduğunun ve bu kimselerin taşıdıkları özelliklerin açıklaması yapılırken, aynı zamanda Allah Teâlâ’nın düşmanlarının kimler olduğunun açıklaması yapılmış, her iki grubun akıbeti ve sonuçları sistematik bir şekilde Haşr sûresinde açıklanmıştır. (Temîmî, 2021: 50)

4. Belâgat İlmi

Belâgat kelimesi sözlük bakımından (بلغ) fiilinden türemiştir. Manası ulaşmak, varmak, nihayete ermek (Askerî, 1997: 6; İbn Manzûr, ts.: 119; Teftâzânî, 2010: 31; Merâgî, 1993: 13; Akdemir, 1999: 9) olan kelime Arapların bir yere vardıklarında vardıklarını ifade etmek için kullandıkları bir tabirdir. (Abbas, 1989: 17; Hâşimî, t.y: 40; Bilgegil, 1980: 19) Bu kökten türeyen kelimeler anlamlarını zikredilen temele dayandırarak oluşturmuştur. Kur'an-ı Kerimde “ulaşma” manasını içeren ayetlerden birisi şu şekildedir:

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

“Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın.” (Talâk 65/2)

Diğer bir örnek ise hurma ağacının meyve verme zamanı geldiğinde (hasat zamanı ulaştığında) bu kelimenin kullanılmasıdır. (Bilgegil, 1980: 19) Bir meyve ağacı son evresine ulaştığında meyvesini en güzel şekilde sunarken, benzer şekilde belâgat ilminin hedefi de muhataba, sözü kusursuz ve en güzel şekilde ulaştırmaktır. (Mubârek, 2014: 19; Akdemir, 1999: 149) Verilen örnekler belâgat kelimesinin sadece ulaştırma gibi bir anlam taşımadığını, ulaştırmanın en güzel ve sanatsal halini hedeflediğini göstermektedir.

Belâgat tabiri, terminoloji çerçevesinde “meleke” ve “ilim” olarak anlam kazanmıştır. Günümüzde üzerine kitaplar ve şerhler yazılan belâgat ilmi son haline ulaşmadan önce cahiliye döneminde şairler ve hatipler tarafından yazılı olmayan kurallar ile insan melekesi olarak tanınıyordu. (Şerifi & Kaçar, 2012: 11)⁶ Bu meleke sayesinde kişi duygularını ve düşüncelerini muhataba en uygun ve etkin bir şekilde ulaştırabilmekteydi. (Taşdelen, t.y: 265) Cahiliye toplumunda gördüğümüz belâgat kavramı, sistematik bir düzeyde olmayıp tamamen bir olgu olarak varlık göstermiştir. (Gülnehal, 2022: 27) Kur'an-ı Kerim birçok yerde onların güzel konuştuklarına işaret etmiştir. (Dayf, t.y: 9) İnsanın doğasında olan bu meleke İslam öncesi ve sonrasında Arap edebiyatında örnekleriyle yerini almıştır. Örnek olarak konuşmasıyla meşhur olanlardan biri de Ahnes bin Şerik'ti.⁷ Nitekim:

⁶ Daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Tülü, A. (2020). *Meleke olarak belâgat*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (20):530

⁷ Hz. Peygamber döneminde Müslümanlara işkence yapan sonrasında islâmı tartışılan zatlardan biri, daha fazl bilgi için bkz: Önkâl, A. (1989). *Ahnes b. Şerik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Cilt 2: 174–175). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı konusundaki sözleri senin hoşuna gider; o, hasımların en yamanı olduğu halde kalbinde olana Hz. Allah'ı şahit de tutar. (Bakara 2/ 204) Ayetinin kendisi hakkında nüzul etmiş olması da o dönemdeki güzel konuşmaya bir işarettir. (Zemahşerî, 1998: c/1: 416)

Arap toplumunun sözü kusursuz olarak ifade etme (Belâgat sanatını icra etmeleri) olgusu birkaç sebebe bağlıdır. Bu sebepler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Arapların hayat düzeni, dili özgün ve kusursuz bir şekilde konuşmaya yönelik olarak kurulmuştur. Bu sebepten ötürü, dilin kusursuz doğasını korumak adına çocuklarını erken yaşta çöllerde yaşayan kabilelere göndermeleri Arap toplumunda yaygın bir gelenektir. (Ertürk, 2017: 66)

Bir hatibin yahut bir şairin kuracağı cümleler, ilgili kabilenin toplumdaki itibarını yükseltme yahut yerle yeksan etme kudretine sahipti. Güzel konuşma ve ifade kabiliyeti, cahiliye döneminin en karakteristik özelliklerinden biriydi. Bu yeteneklere vakıf olan şahıslar, bir kabile için lütuf kabul edilirken, başka bir kabile için tehlike ve tehdit unsuruydu. Bu duruma binaen, Arap toplumunda güzel konuşma, sosyal ve kültürel bir gereklilik olarak görülmüştür. (Dayf, t.y: 9-10)

Ukaz pazarında icra edilen şiir yarışmalarında şairin sergilediği eser, kendisini ve kabilesini Arap toplumunda yücelttiği gibi, şairlerin toplumda söz sahibi olmaları imkânı da sağlıyordu. Kazanmaları halinde, kazanan şairlerin diğer şiirleri değerlendirmesi ve bir nevi Ukaz gibi pazarlarda jüri (komisyon) rolünü oynamalarını sağlıyordu. Ukaz pazarında şiirleri seçme ve onları oylama görevi Kureyş kabilesine verilirdi. (Dayf, t.y:11) Bütün bu saydıklarımız Arap toplumunun bir yarış içinde olduğunu gösterdiği gibi, bu yarışın onların doğasından geldiği ve kazanmanın yolu güzel konuşma (belâgat) sanatına hâkim olmaktan geçtiği anlaşılmaktadır.

Belâgatin ilim olarak ortaya çıkmasının, kurallarının yazılı bir şekilde kitaplarda yer almasının temel sebeplerinden birisi “Kur’ân’ın i‘caz’ı” konusudur. (Râzî, 2022: c/29: 14) Kelamî bir zeminde ortaya çıkan i‘caz konusu, Arap medeniyetlerinden olmayan, İslam’ı sonradan kabul eden toplumlar tarafından daha fazla gündem olmuştur. (A. Hüseyin, 2001: 19; Kılıç, 1992: 384-387) Kur’ân’ın ayetlerinde bulunan esrarengiz güzellikleri ve manaları layıkıyla ortaya çıkarmayı hedefleyen IV. yüz yıl alimleri çalışmalarını dil, tefsir, edebî tenkit gibi alanlarda sürdürmüşlerdir. (Kılıç, 1992: 384-387)

Kur'an'ı Kerim'in ayetleri, başlı başına bir edebi ahenk üzerine inmiştir. Ayetlerde bulunan bazı lafızlar manasının dışında kullanıldığı için Arapların sahip olduğu genel bilginin dışına çıkıp manayı daha derin kılıyordu. Bu nedenden ötürü ayetlerin sadece lafız bakımından değil mana bakımından da tefsir edilmesi gerekmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın bir mislini (örneğini) getirme çağrısı, Arap toplumuna Allah (c.c.) tarafından ilahi bir meydan okuma olarak sayılmıştır.⁸ Nitekim birçok ayette, edebi zevkin ve sanatın doruklarına ulaşan Arap toplumunun ilahi sözü taklit etmekte aciz kalmaları vurgulanmıştır. Bu sebeplere binaen hem Kur'ân'ın derin manalarını izah etmek hem de Kur'ân'ın edebi mucize olduğunu kanıtlamak için çalışmalar V. yüz yıla kadar sürmüş ve Belâgat ilmi diğer ilimlerden bağımsızlığına en geç kavuşan ilim olmuştur. (Saraç, 2013: 37) Arapların bir kesimi tarafından âyetlerin edebi yönü genel anlamda anlaşılırken, toplumun diğer bir kısmı (yeni nesiller) için bu mefhumu kavrayabilmek kolay olmamıştır. Arap toplumundan olmayan, İslam'ı sonradan kabul eden toplumlar tarafından, Kur'ânın anlaşılması ve i'caz konusu daha belirgin bir hal almıştır. (A. Hüseyin, 2001: 19) Kur'ân'ın mucizevi boyutunu açıklığa kavuşturmak mücadelesi verilirken, diğer yandan Arap olmayan toplumların İslam'a girmesi ile Belâgat ilmi, ilim olarak tarih sahnesinde temellerini atmıştır. Belâgat ilminin önemini ve Arap edebiyatında olan yerini Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) ifadesiyle şu şekilde özetleyebiliriz: *“Allah Teâlâ'nın yüceliğini bilmekten sonra, öğrenilmesi en haklı ve ezberlenmesi en değerli ilim; Allah Teâlâ'nın kitabının mucizeliği gerçeğini dile getiren, doğru yola ileten, mesajın doğruluğunu ve peygamberliğin doğruluğunu kanıtlayan, hakikat bayraklarını yükselten, dini kuralları tesis eden, delilleriyle küfrün şüphelerini ortadan kaldıran ve kesinliğiyle şüphelerin perdelerini parçalayan belâgat ilmini ve fesâhati bilmektir”*. (Askerî, 1997: 1) Belâgat ilminin dilde olan üstün mertebesini göz önünde bulunduran âlimlerin bazıları bu ilmin başka dillerde olmadığını Arapçaya özgün bir özellik olduğunu iddia etmişlerdir. (Sa'îdî, 1991: 3)

Kazvînî'nin belâgat tanımı, bu ilmin özünü yansıtmaktadır:

البلاغة في الكلام مطابقتها لمقتضى الحال مع فصاحتها

“Belâgat, sözün fesâhatli olmasıyla birlikte hal ve makama uygun olmasıdır.” (Kazvînî, 2010: 10)

⁸ İlk önce Kur'ânın bir benzerini getirmek ile meydan okunuldu bkz. (Tur 52/34), sonra bu meydan okuma on sûreye indirildi bkz. (Hud 11/13), sonra bu meydan okuma bir ayete indirildi bkz. (Yunus 10/38) Salmazzem, M. (2015). *“Tehaddî” âyetlerinin nüzûl kronolojisine dair farklı bir yaklaşım*. EKEV Akademi Dergisi, (64), 115-134. Ayrıca tehaddî konusu ile lakalı bkz. Râzî, Fahrüddin (2004). *Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İcâz* (Cilt 1: 26). Beyrut: Dâru Sâdir

Belâgat bir ilim dalı olarak şekillenmesinden sonra nihai şeklini almış ve Meânî, Beyan, Bedi olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.

5. Fesâhat

Arapça "f-s-h" (فصح) kökünden gelen fesâhat, sözlükte açık, anlaşılır, saf, açığa çıkmak manalarına gelmektedir. (İbn Fâris, 1979: 722; Teftâzânî, 2010: 29; Abbas, 1989: 16; Hâşimî, t.y.: 19) Arap literatüründe sabahın gelmesi ve aydınlığın zuhur etmesine (أَفْصَحَ الصُّبْحُ) denir. (Abbas, 1989: 16; Bolelli, 2000: 15) Yabancı bir kişinin Arapça konuşurken lafızları hatasız, pürüzsüz ve anlaşılır bir şekilde ifade etmesine de (أَفْصَحَ الْأَعْجَمِي) denir. (İbn Fâris, 1979: 507; Hâşimî, t.y: 19; Bulut, 2023: 23)

Âyet-i kerimelere fesâhatin nasıl yansıdığını cümlelerde tercih edilen kelimelerden görmek mümkündür. Ayetlerde kullanılan kelimeler siyak ve sibâkına uygun olarak gelmiştir. Âyet-i kerimenin dahilinde fesâhat kurallarının zuhur etmesi, her bir kelimenin cümlenin yapısına göre gelmesi, Kuran'ın edebi zirvesini göstermektedir. Örnek olarak kalpler anlamına gelen (الْبَاب) kelimesinin müfred hali olan (لَبَّ) Kuranı Kerimde geçmemektedir. Zira bu kelime bulunan 'lam' ve 'ba' harflerinin birleşmesi telaffuzu zorlaştırırken, kulağa hoş gelmemektedir. Buna binaen Kur'an'da kalp anlamında müfred kelime (قَلْب) şeklinde gelmektedir. (Bolelli, 2018: 17; Karamollaoğlu, 2013: 16)

Belâgat ilmini ele alırken, sözün fesâhat ile muktezâ-yı hâle uygun bir şekilde gelmesi kaidesini zikretmiş ve nitekim fesâhat kavramının bu kaidenin mihenk taşlarından olduğunu tespit etmiştik. Belâgat ilminin yazılı kuralları zuhur edene kadar belâgat âlimleri tarafından belâgat-fesâhat ifadeleri tek bir manada kullanılırdı. (Abbas, 2009: 15)⁹ Bir özellik olarak fesâhat; kelime, kelimeler (cümle) ve mütakellimde bulunurken (Kazvîni, 2010: 24; Teftâzânî, 2010: 29), belâgat, kelamın ve mütakellimin özellikleridir. (Kazvîni, 2010: 24; Kazvîni, t.y.:12; Matlub, 1964: 235) Diğer bir ifade ile fesâhat; kelime, cümle ve mütakellimde bulunurken belâgat sadece cümle ve mütakellimde bulunmaktadır. (Hafâcî, 1982: 59; Çöğenli, 2019: 634) Fesâhatin kısımlarını, şartlarını sırası ile şu şekilde aktarabiliriz:

1-Kelimenin Fesâhati

2-Kelamın (Cümlenin Fesâhati)

⁹ Daha fazla bilgi için bkz. Şensoy, S. (2007). *Hatib el-Kazvîni'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları*. İslam Araştırmaları Dergisi(17), 25-47.

6. Meânî İlmi

İnsanın iletişim kurma becerisi, Allah Teâlâ'nın insana bahşettiği en belirgin özelliklerden birisidir. İnsan, konuşma esnasında karşı tarafa düşüncelerini ve hislerini iletme arzusundadır. Bu isteği gerçekleştirme yolunda muhatabın durumu esas alınır, yerine ve duruma uygun bir şekilde lafız iletilir. Lafzın hallerini inceleyen, yerine ve duruma uygun bir şekilde söz söylemenin kurallarını belirleyen ilim dalına Meânî ilmi denir. (Kazvîni, 2010: 1) Zeki bir insana kısa ifadeler kullanmak yeterli olurken, konuyu anlamakta güçlük çeken birisine sözü uzatmak aynı şekilde uygun olacaktır. Takdim-te'hîr, hazif-zikir, tarif-tenkir, lafzın durumları olup Meânî ilmi çerçevesinde yer alır. Bu konular, ortak özellik olarak nahvin konusudur. Bu sebepten, Meânî ilmini nahiv ilminin bir devamı olarak nitelendirmemiz mümkün olup, konularını detaylı bir şekilde olmasa da nahiv kitaplarında bahsi geçmiş olarak görmemiz mümkündür. (Durmuş, 2003: 206-207)

Sözlükte (معنى) kelimesinin çoğulu olan ve manalar anlamına gelen Meânî (معاني) kelimesi, “tevil” ve “tefsir” anlamlarında ilk olarak Kur’ân-ı Kerîm’in sözlük ağırlıklı konularını ele alan tefsir kitaplarında yer almıştır. (İbn Manzûr, ts.: 560; Sâlih, 1992: 38) Belâgat ilminin üç kısmından birisi olan Meânî ilminin günümüze bir ilim dalı olarak ulaşmasındaki en önemli etkenlerden birisi Abdulkâhîr Cürcânî’nin nazm teorisi (Atîk, 2009: 25; Abbas, 1989: 85) ve Meânî ilminin konularını ele aldığı ve bu ilimde müstakil bir eser olarak görülen *Delâilu’l-i‘câz* adlı kitabıdır.¹⁰ Nazm teorisine göre (söz dizimin) iki aşaması bulunur:

a) İstenilen maksadı, duruma uygun ifade edebilmek için mananın lafza geçmeden önce mütekellimin zihninde düzenlenmesi.

b) Zihinde şekil bulan ve düzenlenen mananın lafza intikal etmesi. (Kaçar, 2007: 16)

Kitapta Meânî ilmi “meânî’ n-nahv” olarak zikredilmiştir. (Cürcânî, t.y.: 82-83) Meânî kelimesi terim olarak ise Sekkâkî’nin *Miftâhu’l-ulûm* adlı eserinde ilk defa zikredilmiştir. (Hacımüftüoğlu, 2015: 24; Matlub, 1964: 75)

¹⁰ Konu ile alakalı bkz. Hazer, Dursun. “*Abdu’l-Kâhîr El-Cürcânî’de Fesâhat Kavramı*”. Dini Araştırmalar 5/14 (Haziran 2002).

Belâgat kitaplarının içerik sıralaması Meânî ilmi ile başlar, bu ilmin hedef noktası muktezâ-yı hâlin durumlarını gözeterek sözü iletmektir. Beyan ve Bedi ilimlerin hedefi ise muktezâ-yı hâlin durumunu gözeterek lafız ve mana güzelliğini ortaya çıkarmak ve değişik yollar ile bu manaları ifade etmektir. Bu sebepten ötürü Meânî ilmi belâgatçıların kitaplarında ilk olarak ele aldıkları konu olup, cümledeki kelime konumundadır. (Kazvînî., t.y: 15; Tefâtânî, 2010: 72; Avnî, 2018: 4)

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.Haber Cümlesi ve Haberin Tanımı

Haber kelimesi, Arapça'da “خبر” ve “خبرة” köklerinden türetilmiş olup, bir varlığı hakiki manada tanıyabilmek adına onu sınamayı, yoklamayı ve mahiyetine dair bir bilgi sahibi olmayı ifade etmektedir. (İsfahânî, t.y.: 188; Yavuz, 1996: 346) Terim bakımından haber kelimesi üzerine farklı yorumlar yapılmış, kesin bir anlam üzerine durulmamıştır. (Irmak, 2017: 63) Ancak tezimizin ana temasından yola çıkarak belâgat ilminde haber, haberi veren kişiyi dikkate almaksızın, anlam bakımından bir hükmün doğru olup olmadığı hakkında doğrudur veya yanlıştır denilebilecek sözdür. (Sekkâkî, 1987: 166; Kazvînî, 2010:12) Farklı bir ifade ile, muhataba iletilmek sûretiyle içinde bir hüküm barındıran ve aynı zamanda doğruluk ve yanlışlık payı tartışılan cümleye haber denilmektedir.¹¹ (Mahmûd, 1988: 38) Kısacası mütekellimin haber ile amacı muhataba bir bilgi(hüküm) bildirmektir.¹² Haberin doğruluğu veya yalan olması bazı konularda tartışmaya açık değildir. Nitekim vahiy (Kur’ân, Sünnet) yolu ile bize iletilen haberlerin doğruluğu tartışılmaz olurken, bazı haberlerin yalan olarak değerlendirilmesi sabit olup gerçeklik payı olması imkansızdır.¹³ Bu tür haberler yalan olarak nitelendirilir. (Merâgî, 1993: 43)

1.2. Haber Cümlesinin Kısımları

Sözü söyleyen kişinin, cümleyi oluştururken söz ve anlam arasındaki uyumu gözetmesi gerekmektedir.¹⁴ Bu çerçevede, cümlelerin kendi bünyesinde anlamlı bir ifade teşkil etmesi şarttır. (Kazvînî, 2010: 13) Cümlelerin temelinde yer alması gereken bu unsurların eksikliği ise, dil açısından bir kusur olarak değerlendirilir. (Sâmerrâî, 2000: 7)

Arap dilinde cümle iki kısma ayrılır:

a-İsim cümlesi

¹¹ Haberin doğru ile yanlışlığı arasında belâgat kitaplarında farklı yorumlar yapılmıştır. Bazıları haberin, doğruluğunu-yanlışlığını gösteren mütekellimin itikadı olduğunu savunmuşlardır. Bazıları ise haberin dış dünyada vakıaya (realiteye) uygunluğu ile ölçüldüğünü belirtmişlerdir. Tezimizde ikinci görüşe göre hareket edilecektir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Sekkâkî, Y. (1987). *Miftâhu'l-Ulûm* (2. bs.: 164). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye ve Kazvînî, Ö. (2010). *Telhîsu'l-Miftâh* (Cilt 1: 12). Mektebetü'l-Büşra.

¹² Konu ile alakalı bkz. Kazvînî, Ebû'l-Me'âlî Muhammed b. 'Abd ar-Rahmân. (ts.). *İzâh fî 'ulûm al-balâgha* (Cilt 1: 18). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye

¹³ Sahte peygamberlerin sözleri buna örnek verilebilir. Merâgî, A. M. (1993). *Ulûmu'l-Belâgat el-Beyân ve 'l-Meânî ve 'l-Bedî'* (3. bs.: 43). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

¹⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Arpa, Meryem. “Belâgat İlminde Haber ve İnşâ”. Kilitbahir 23 (Eylül 2023), 77-95.

b-Fiil cümlesi

Arap dilinde bir cümlelin yapısı, onu oluşturan bölümler ile mana kazanır. İsim cümlesi manaya kalıcılık ve kararlılık kazandırırken, fiil cümlesi manaya yenilenme ve yeni bir oluşum manası katar. (Meydânî, 1993: 313: Sâmerî, 2017: 9) Kelimelerin yalnız başına gelmeleri dilde bir şey ifade etmezken, bir araya gelmeleri cümleyi oluşturur, bu sayede kelimeler bağlam üzerinden anlam ifade ederler. (Cürcânî, t.y.: 55; Cenaciu, 2006: 90) Arap dilinde cümlelin kelimeleri arasındaki bu bağlantıya isnad denir. Isnadın meydana gelmesi cümlelin oluşumu demektir. (Mahmûd, 1988: 38; Ertuğrul, 2015: 158-159)¹⁵

1.3. Haberin Temel Mesajları (Haberin Gayeleri)

Belâgat ilminin bir alt disiplini olan meânî ilminin temel konularından birisi, barındırdığı bilgi ve amaç doğrultusunda haberin muhataba iletilme konusudur. Haberin esas gayesi, bir bilgiyi aktarmak, anlamda bir fayda sağlamak ve muhatapı bilgilendirmektir. (Hâşimî, t.y.: 55) Söz konusu hedef ve konular üzerine haberin temel iki gayesi bulunmaktadır. Meânî ilminde, söz söyleyen kişinin amacı; muhatapın bilmediği bir hususu ona bildirmek veya ona bir hüküm vererek bazı hususları ifade etmek olduğunda, bu türe “fâide-i haber” denir. (Kazvînî, t.y.: 22) Şayet söz sahibi (mütekellim), muhatapın bildiği bir bilgiyi kendisinin de bildiğini ona hissettirme ve bildirme arzusunda bulunduğunda, bu amaç “lâzım-ı fâide-i haber” olarak adlandırılır. (Sübkî, 2003: 116)

1.3.1. Fâide-i Haber

Fâide kelimesi, sözlük anlamı itibariyle “kişiy e hayır olarak dönen, onun elde ettiğ i ve kazandığı her şey” şeklinde tanımlanmaktadır. (Hemedânî & Thk. Cerbû‘î, 2002: c.1/105) Bu anlamdan hareketle, mütekellimin haber vermesiyle, haberin mahiyetinde yer alan hüküm ve bilgi sayesinde muhatapın bir fayda elde etmesi, yani bilgilendirilmesi beklenir. Başka bir ifadeyle, muhatap, mütekellimin sözünden bilgi kazanmış olur. (Sekkâkî, 1987: 166; Tabal, 2004: 45) Mütekellim “Ali şairdir” demesiyle, Ali adında bir şahsın şair olduğuna dair bir hükümde bulunurken, muhatapın daha önce bu bilgiyi bilmemesi halinde onu haberdar etmiş olmaktadır. Fâide-i haberden kastedilen şey de tam olarak budur. Yani muhatapın (dinleyicinin) haberden istifade ettiğ i hükme, bu durumda Ali’nin şair olduğ u hükmüne fâide-i haber denir. (Hâşimî, t.y.: 56)

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Mahmûd, K. (1988). ‘İlmü’l-Me‘ânî: dirâse ve taḥlîl (s: 37). Kahire: Mektebetü Vehbe

Tabiri caizse fâide-i haber kısmında mütekellim-muhatap arası bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Biri bilgi verirken diğeri de bilgiden faydalanmış olur.

Mücadele ve Haşr Sûrelerinde fâide-i haber olarak tespit edebildiklerimiz:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

Bu âyetin konusu ve nüzul sebebi olan Havle binti Sâlebe Allah’a yalvararak dua etmekteydi. (Ebüssuûd, t.y.: c/5: 286) Âyetin inmesinden önce bir bekleyiş içinde olan (Zemahşerî, 1998: c/6: 57; Râzî, 1981: c/29: 250; Ebû Hayyân, 1993:c/8: 231; İbn Kesîr, 2000: 1835) ama sonucun ne olacağını bilemeyen Havle’nin durumu, Peygamberimizin kendisine bu ve devamındaki âyetlerin tebliği ile bir neticeye ulaşmış, daha önce bilmediği bir bilgi ile bilgilendirilmiştir. Âyet-i kerimenin gayesi faide-i haberdir.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah’a ve resûlüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah Teâlâ’nın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.” (Mücâdele 58/4)

Allahu Teâlâ ikinci ayette zihâr olayının çirkinliğini, bahsi geçen adetin genel olarak İslam toplumunu, özel olarak da kadının statüsünü olumsuz bir şekilde etkileyeceğini beyan ettikten sonra bu hataya düşen Müslümanın, eşlerini ebediyen haram kılma hükmünü bir yandan fesh ederken diğeri yandan bir Müslümanın zihâr yapmasının bir bedeli olacağını ve bu bedelin eşlerine temas etmeden önce kefarete olarak bir köle azat etmesi, yahut dördüncü ayette bahsi geçtiği gibi aralıksız iki ay oruç tutması, bunun mümkün olmaması halinde de altmış fakiri doyurması gerektiğini açıklamıştır. Daha önce zihâr işleyen bir kişinin bunları bilmemesi sonradan Kur’ân ayetleri ile bu hüküm ve keffâretlerin belirtilmesi Arap toplumu tarafından bilinmediği gibi, hükümlerin bildirilmesi ile Müslümanlar yeni bilgilere kavuşmuş ve zihâr ile alakalı bilmedikleri bilgilerle bilgilendirilmişlerdir. Âyet-i kerimenin fâide-i haber ifade ettiği kanaatindeyiz.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir.” (Mücâdele 58/18)

Münafıkların, Müslümanları kandırma çabaları ve yalan yere yemin etme özellikleri kendilerinde bir meleke haline gelmiştir. Yalan yemin etme alışkanlıkları münafıkların doğasında olup, bu tutumlarını ahiret gününde Allah’a karşı kullanmaya kalkacaklardır. (Râzî, 1981:c/29:275) Ahiret gününde münafıkların Allah’a yemin ederek kandırma girişimi, Müslümanların öncesinde bildikleri bilgi olmayıp, Allah Teâlâ’nın haber vermesi ile Müslümanlara yönelik yeni bir bilgi ifade etmektedir. Âyet-i kerimenin “(Dünyada) Size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler” kısmı fâide-i haber ifade etmektedir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِأَخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

“Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i kitap’tan inkârcı yandaşlarına, ‘Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız’ diyorlar. Allah (c.c.) şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar.” (Haşr 59/11)

Âyet-i kerimenin ilk cümlesinde münafık kelimesiyle kastedilen kişi Abdullah b. Übey b. Selûl’dur. (Begavî, 1991:c/8: 80) Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından atılacak herhangi bir adım için Yahudilerle görüşen Abdullah b. Übey b. Selûl onlara “Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız.” diyerek vaatlerde bulunmuştur. Abdullah bin Selûl ve Yahudiler arasında yapılan bu görüşme Müslümanlar tarafından bilinmemekteydi. Allah Teâlâ’nın bu âyeti indirmesi ile Müslümanlar yeni bir bilgiye kavuşmuş, ayet fâide-i haber ifade etmiştir.

لَئِنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَلَئِنْ قُوتِلُوا لَا يَنْصُرُوهُمْ وَلَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُولَّيْنِ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ (١٢) لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (١٣) لَا يَقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Oysa çıkarılırsalar asla da çıkmazlar, onlara savaş açılrsa asla yardımlarına koşmazlar; yardım etmeye kalksalar da, muhakkak arkalarını dönüp kaçarlar. Ve sonunda onlar yardımsız kalırlar.

Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah’a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!

Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir: Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir.” (Haşr 59/12-14)

Hiz. Allah, Haşr sûresinin on birinci âyetinde münafık ve Yahudilerin arasında geçen konuşmayı aktardıktan sonra, on ikinci ayette münafıkların vermiş olduğı vaatleri tutmayacaklarını Müslümanlara bildirmektedir. Farklı bir bakış açısından konuyu ele alacak olursak, münafıkların bu durumu onların dış görünüşünde olmayıp, onların kalpleri ve nefisleri ile alakalı bir durum olmaktadır. Bu durum aynı zamanda gaybî bir haber ifade ederken, Hiz. Muhammed’in (s.a.v) peygamberlik makamına bir delildir. (Âlûsî, t.y.c/28: 57) Allah Teâlâ’nın Müslümanlara bu haberi vermesi ile yeni bir bilgiye sahip olmuşlardır. Meânî ilmi çerçevesinde muhatap mütekellim tarafından yeni bir bilgiye kavuşmuş ve bu cümleden hedeflenen fâide-i haberdır.

Devamında verilen haberlerden diğeri, on üçüncü ayette olduğı gibi, münafıkların Müslümanlara karşı olan korkularının Allah’a karşı olan korkularından daha fazla olmasıdır. (İbn Atiyye, 2010: 1843)

Bir insanın kalbinde ne gibi duyguları barındırdığını bilmek insanın bilgisi dahilinde olmadığı gibi, onu yaratan Allah’a has bir durumdur. Bu durumda da Müslümanlar, kendilerine gaibi bir haber verilmek sûretiyle yeni bir bilgiye sahip olmuşlardır. On üçüncü âyetin şu cümlesi *“Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah’a karşı duyduklarından daha şiddetlidir”* fâide-i haber konumundadır.

On dördüncü âyet-i kerime de sistematik bir şekilde öncesinde gelen ayetlerle tematik bakımdan uyum içerisindedir. On ikinci ve on üçüncü ayetlerin merkezinde gaybi bir haber bulunduğı gibi, on dördüncü ayette bulunan *“Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar”* kısmı yeni bir bilgi ifade etmektedir. Meydana

gelebilecek herhangi bir Müslüman-Yahudi savaşında Yahudiler tarafında uygulanacak bu taktik, Müslümanlar tarafından bilinmiyordu. Hz. Allah Teâlâ'nın Müslümanlara bu haberi bildirmesi ile Müslümanlar yeni bir bilgiye sahip olmuşlardır, âyet-i kerime fâide-i haber ifade etmektedir.

1.3.2. Lâzım-ı Fâide-i Haber

Klasik belâgat kitaplarında, haber konusu ele alınırken bu konunun maksadı muhatabı bilgilendirmek olarak geçmektedir. Bu kısımda bahsi geçeceği üzere lâzım-ı fâide-i haberde maksat, sözü söyleyenin, muhatabın bildiği bir bilgiyi bildiğini muhataba hissettirmek ve ona göstermektir. (Sekkâkî, 1987: 166; Cenâciyu, 1983: 123)

Kişinin muhataba “sen Kur’an’ı ezbere biliyorsun” demesi ona yeni bir bilgi katmadığı gibi, sadece verilen hükmün mütekellim tarafından malum olduğu muhataba belirtilmektedir.(Bolelli, 2000: 156) Sekkâkî haberin kısımlarını kitabında ele alırken, haberin temel mesajlarında bulunan bu iki tür haber (fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber) arasında önemli bir noktaya değinmektedir. Müellif bu iki kavramı açıklarken, her bir fâide-i haberin kendi bünyesinde bir lâzım-ı fâide-i haber barındırdığını ve bunun aksinin olamayacağını savunmaktadır. (Sekkâkî, 1987: 166) Bu konuya örnek verecek olursak, bir kişinin muhataba “Ali şairdir” demesi, muhatabın zihninde yeni bir bilgi ifade ettiği gibi, mütekellimin Ali’nin şair olduğu bilgisine sahip olduğu bilgisini de vermektedir. Farklı bir ifade ile mütekellim muhataba yeni bir bilgi verdiği gibi, ona ben bu bilgiyi biliyorum duygusunu da bir nevi yaşatmaktadır.(Merâgî, 1993: 46) Ancak mütekellimin muhataba “Sen Marmara üniversitesinde okuyorsun” demesi ile muhatap yeni bir bilgiye kavuşmayacaktır. Sadece bunu söyleyen zatın bu bilgiyi bildiğini anlayacaktır.¹⁶ Sekkâkî’nin iki temel kavram arasında bahsettiği farkındalık tarafımızca bu şekilde anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra, ilgili sûrelerden konuyla alakalı örnekler verilecek ve ardından haber cümlesinin bu iki mana dışında ifade ettiği manalar işlenecektir.

Mücadele ve Haşr Sûrelerinde lâzım-ı Fâide-i Haber olarak tespit edebildiklerimiz şunlardır:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Sekkâkî, Y. b. M. b. A. (1987). *Miftâhu'l-'Ulûm* (2. bs.). Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye. s. 166.

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

“Allah (c.c.), sizin konuşmanızı işitir” ifadesinin anlamı, “Allah Teâlâ, her sözü işittiği gibi sizin de (Hz. Peygamber ve Havle binti Sâlebe) konuşmanızı işiten bilendir.” şeklindedir. Bu anlamdan da anlaşılacağı üzere muhataplar Allah Teâlâ’nın onların sözünü işittiklerini biliyor ve dualarına bir karşılık bekliyorlardı. (Zemahşerî, 1998: c/6: 57; Sâbûni, 1980:c/3: 513) Âyetin içerdiği bir anlam da “Sizin (Hz. Peygamber ve Havle binti Salebe) cevap bekleyişinde olduğunuzu muhakkak biliyorum” şeklindedir. Âyetin bu cümlesi lazım faide-i haber konumundadır. (Komisyon, 2022:c/37: 264)

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

“Allah’a ve resûlüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.

O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/5-6)

Allah’a ve resûlüne karşı gelmenin sonucunun dünya ve ahirette hüsrân olduğu, kıyamet gününde hesaba çekilme, Allah Teâlâ’nın her şeye şahit olduğu gibi bilgiler Müslümanların bilgileri dahilindedir. Mütakellim konumunda olan Allah Teâlâ’nın, muhatap konumunda olan Müslümanlara bunları bildirmesi onlara önceden bildikleri şeyi bildirme yolu ile gelmiştir. Âyet-i kerimenin ele aldığı haberler lâzım-ı fâide-i haber konumunda olduğunu düşünmekteyiz.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَنفِ وَالْأُذُنِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُكُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَيَنْسِفُ اللَّهُ الْمَصِيرَ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, ‘Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!’ diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Medine döneminde bazı münafıklar, Hz. Muhammed (s.a.v) ile dalga geçme ve onunla alay etme gibi çirkin davranışlarda bulunmuşlardır. Taberî'nin rivayetine göre bu çirkin davranışlar kategorisinde Hz. Muhammed'e (s.a.v) selam verdiklerinde “*es-sâmu aleyk (Başına ölüm gelsin)*” ifadesi de bulunmaktadır. (Taberî, 1994:c/7: 244) Bu durum Hz. Muhammed'in (s.a.v) bilgisi dahilinde iken mütekellim olan ve her şeyi bilen Hz. Allah (c.c.) tarafından kendisine iletilmiştir. Başka bir deyişle mütekellim olan Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.v)'e “*Sana bu şekilde selam verdiklerini biliyorum*” demesi verilen haberi lâzım-ı fâide-i haber konumuna getirmiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Allah Teâlâ'nın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler.” (Mücâdele 58/14)

Allah Teâlâ'nın gazabına uğramış topluluktan Yahudiler kastedilirken, onlarla iş birliği yapanlardan münafıklar kastedilmektedir. Mütekellim olan Hz. Allah (c.c.), muhatap konumunda olan Müslümanlara “münafıklar iman yolu ile sizden olmadığı gibi, ırk bakımından Yahudilerle de aynı değiller” haberini vermektedir. (Ebû Hayyân, 1993:c/8: 236) Bu bilgiler Müslümanların bilgisi dahilinde olup, mütekellimin söylemesi ile âyet-i kerime lâzım-ı fâide-i haber şeklinde gelmiştir.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرِجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ'nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Nadiroğulları, antlaşmayı bozmalarından sonra Müslümanların intikamından korunmak için kendilerini kalelerine kapatmışlar, Müslümanlar da onların kalelerini kuşatmışlardır. Yahudilerin sahip oldukları savunma kabiliyetlerinden, kalelerinin sağlamlığından, sayı ve teçhizat bakımından üstünlüklerinden dolayı, Müslümanlar onların kalelerinden çıkmayacaklarını zannetmişlerdi. (Zemahşerî, 1998: c/6: 73) Mütekellim konumunda olan Hz.

Allah (c.c.), Müslümanlara “*Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz*” âyetini inzal ederek, muhatabın bildiği bir şeyi mütekellimin de bildiğini ifade etmektedir. Âyetin bu cümlesinde lâzım-ı fâide-i haber vardır.

1.4. Haberin Mecazi Anlatımları (Dolaylı Manalar)

Bazen haberden maksat sadece bilgi vermek olmayıp, bazı karineler ve işaretler aracılığıyla farklı manaların kastedilmesi mümkündür. (Taftāzānī, 2022: 98) Sözün bağlamı, cümlede bulunan işaretler, muhatabın ve mütekellimin halleri gibi faktörler, haberin (hükümün) manasının dışına çıkarak mecazi anlamlar ifade edebilmesine zemin hazırlar. Bu tür haberler, bilgi verme görüntüsü altında, sözün bağlamına göre pek çok mana için kullanılabilir. (Hâşimî, t.y.: 56) Sözü söyleyen kişi her zaman başkasına saf bilgi verme arzusunda bulunmayabilir. Örnek olarak, oruç tutmayan bir Müslümana (الصيام ركن من أركان الإسلام) “Oruç İslam'ın rükünlerinden bir rükündür” denildiğinde, ona sadece orucun farz olduğu bilgisi verilmiş olmamaktadır. Yahut bu durum, ona önceden bildiği bir şeyi söyleyerek mütekellimin bildiği bir hususu muhataba hissettirme durumu da olmayabilir. Örnekten de anlaşılacağı üzere, mütekellimin kuracağı sözler ilk bakışta fâide-i haber veya lâzım-ı fâide-i haber olarak görünmektedir. Ancak görünüş her ne kadar bir bilgi iletme şeklinde olsa da, haberler farklı manalara tekabül edebilmektedir. (Akdemir, 1999: 83) Zira oruç tutmayan bir kişiye, orucun İslam'ın şartlarından olduğunun hatırlatılması, ona bir ibadetin ne kadar önemli olduğunu ve yerine getirilmemesi halinde bir cezanın söz konusu olacağı anlamlarını taşımaktadır. Bu haber, manasının dışına çıkarak uyarı ifade etmektedir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu kısmın hedefi söz konusu örnekte olduğu gibi haberin mecazi anlamlarını izah etmektir.

Haber cümlesi kimi zaman şu anlamları ifade edebilir:

1. Kınama
2. Üzüntü İfade Etme
3. Teşvik Etme
4. Öğüt
5. Tehdit-Uyarı
6. Teselli etme
7. Va'd ve Va'id
8. Mertebeler arası kıyas

9. Tahkir
10. Methetme
11. İstihzâ
12. Avutma (teselli verici ama sahte gerekçelendirme)
13. İstirham
14. Medih
15. Zayıflığını ifade etme
16. Övünme (Suyûtî, 2008: 571; Merâgî, 1993: 42; Bolelli, 2000: 156;)

Sûrelerimizde haber cümlesinin, muktezâ-yı zâhîrin dışında ifade ettiği bazı manalar şu şekilde tespit edilebilmiştir:

1.4.1. Tevbih

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْآلِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌ غَفُورٌ

“İçinizden eşlerine zihâr yapanların eşleri, asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/2)

Hiz. Allah (c.c.), zihâr yapan Arap toplumunun, yaptıkları bu eylemin çirkinliğini, kadına bir haksızlık olduğunu ve söyledikleri bu sözün asılsız bir sözden başka bir şey olmadığını belirtirken (مِنْكُمْ) ifadesini kullanmakta ve bununla Arapların kendilerini kast etmektedir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 57) “İçinizden” manasına gelmekte olan (مِنْكُمْ) ifadesi Araplara delalet etmekte olup, cahiliye döneminden İslam dinine taşıdıkları bu çirkin adet üzerinden onlara yönelik bir kınama içerir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 287)

1.4.2. Tehassur

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الْتَّبِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

Âyet-i kerimenin nüzul sebebi olan Havle binti Sâlebe yaşadığı sıkıntı ve dertten ötürü Hz. Muhammed’e (s.a.v) yakınmakta ve durumu hakkında bir çözüm aramaktaydı. (Râzî, 1981: c/29: 250) Hz. Muhammed (s.a.v) ile görüştüktan sonra evine çaresiz ve üzgün bir şekilde dönen kadın, kendisine bir çözüm bulması için Hz. Muhammed’e (s.a.v) tekrar tekrar müracaat ediyordu. (Begavî, 1991: c/8: 49) Hz. Muhammed’in (s.a.v) “*Bana bu konuda bir şey nazil olmadı, kocana haram kıldın*” sözü üzerine Havle binti Sâlebe, “*Ey Allah ’ın resûlü sana her şey için vahiy geldi de benim halim için mi gelmiyor*” (Mâverdî, 2008: c/5: 488) dedikten sonra Allah’a yakararak “*Ey Allahım! yalnızlığımı, güçsüzlüğümü, çaresizliğimi sana şikayet ediyorum, peygamberinin dilinden bana bir çözüm ulaştır*” (Begavî, 1991:c/8: 49; Zemahşerî, 1998: c/6: 57) ifadesiyle üzüntüsünü ifade etmiştir. Onun yaptığı bu dua üzerine Mücâdele sûresinin birinci âyeti nazil olmuştur. (Nesefî,N.Ö 2019:c/14: 318)

1.4.3. Teşvik Etme

الَّذِينَ يَظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْبَنَى وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌ غَفُورٌ

“İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/2)

Âyet-i kerimede Hz. Allah’ın (c.c.) Araplara yönelik yaptığı kınamadan sonra, âyet-i kerimenin sonunda bulunan “*Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır*” ifadesi, Arapları günahlarından döndürmek ve rahman ve rahim olan Allah’a (c.c.) tövbe etmeleri için bir teşvik niteliğinde gelmiştir. Müfessir Bikâî’nin âyet-i kerimenin son cümlesine açıklık getirirken, Allah Teâlâ’nın affedici bağışlayıcı sıfatlarının zikredilmesi, insanın zihnine “*Günahından tövbe eden olursa Allah (c.c.) onu affeder*” düşüncesini getirir. (Bikâî, 1984: 348) yorumu üzerine âyetin bu cümlesinin Müslümanlara yönelik teşvik ifade ettiği düşüncesindeyiz.

1.4.4. Öğüt

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Kadınlarından zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerini dokunmadan önce bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah (c.c.) yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Mücâdele 58/3)

Âyet-i kerimede, zihârın İslam’da, cahiliye döneminde olduğu gibi ebedi boşanma ifade etmediği; yeni bir hüküm taşıdığı belirtilmiştir. Âyet-i kerimeye göre bir Müslümanın zihârı uyguladıktan sonra eşine dönme isteği hemen gerçekleşemez. Eşine dönmesi ancak bir kölenin azadı yahut dördüncü ayette geleceği üzere iki ay aralıksız oruç tutması veya altmış fakiri doyurması ile mümkün olur. Zemahşerî’nin yorumuna göre Müslümanlara yöneltilen bu hükümler yapılan günahın kefareti derecesindedir. Başka bir ifade ile Müslümanların aynı günaha dönmemeleri bu hükümler ile öğütlenmektedir. Yani Müslümanlar, bu hükümlerden öğüt alsınlar ki bir daha aynı hataya düşmesinler manası verilmek istenmiştir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 60; Ebüssuûd, t.y: c/5: 288)

1.4.5. Tehdit-Uyarı

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah’a ve resûlüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah Teâlâ’nın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.” (Mücâdele 58/4)

Hiz. Allah (c.c.) zihâr olayının İslam’daki yeri ve yeni hükümleri ile ilgili açıklamaları yaptıktan sonra, bu hükümlerin birer sınır olduğunu ve ihlal edilemeyeceğini ifade etmiştir. (Âlûsî, t.y:c/28: 20) Hiz. Allah (c.c.) sınırları aşan kişileri elem dolu bir azap beklediğini belirterek onları elem dolu bir azap ile tehdit edip uyarmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Allah’a ve resûlüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/5)7

Âyet-i kerime Medine’de yaşayan münafık ve Yahudiler için nazil olmuştur. (İbn Atiyye, 2010: 1832,1833) Tefsir kaynaklarına göre âyet-i kerimede geçen (كُتِبُوا) fiili geçmiş zamana yönelik olup, helak olmak, aşağılanmak manalarına gelmektedir. (Mâverdî, 2008: c/5: 489; Zemahşerî, 1998:c/6: 61) Zuheylî bu âyet-i kerimeye “Ey Allah’a ve resûlüne karşı gelen münafık ve Yahudiler! Hz. Muhammed’e (s.a.v) karşı gelmeniz, Allah Teâlâ’nın koymuş olduğu sınırları ihlal etmek anlamına gelmektedir ki, bu amelde bulunduğunuz takdirde sizden öncekiler nasıl telef oldular ise, siz de onlar gibi helak olacaksınız” anlamı vermiş ve onların Hz. Allah (c.c.) tarafından tehdit edildiklerini, uyarıldıklarını söylemiştir. (Zuheylî, 2009:c/28: 396) Nitekim İbn Âşûr’un yorumuna göre de cümlede kullanılan (كُتِبُوا) fiili tehdit manası taşımaktadır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 23)

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Kıyamet gününde Hz. Allah (c.c.) bütün insanları dirilteceği gibi münafıkları da diriltecektir. Kıyamet gününde münafıkların yaptıkları ameller ve günahlar onların önüne çıkartılacaktır. Âyet-i kerimede bulunan “*yapıp ettiklerini, kendilerine haber verecektir*” cümlesi münafıkların kıyamet günü nifaklarının ortaya çıkarılacağına dair bir tehdit ve uyarıdır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 24)

ءَأَسْفَقْتُمْ أَنْ تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيِ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapamadınız ve Allah (c.c.) da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resûlüne itaat edin. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/13)

Mücâdele sûresinin on üçüncü ayeti Hz. Muhammed (s.a.v) ile görüşme öncesi emredilen sadakanın kaldırıldığını açıklarken, bu hükmün Müslümanlar için sınav olduğunu, emredilen sadakanın vacip kategorisinden gönüllü sadaka kategorisine taşındığını beyan etmektedir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 67,68)

Her ne kadar sadaka hükmü kaldırılrsa da Cenab-ı Hak Müslümanların gaflete düşmemelerini, namazlarını kılma, zekât verme, Allah (c.c.) ve resûlüne itaat etme ile yükümlülüklerini yerine getirme emrini tekrarlamıştır. Âyet-i kerimenin son cümlesi olan “*Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır*” ifadesi Müslümanların ibadetlerine devam etmelerine ve onları terk etmemelerine yönelik uyarı ve tehdit niteliğinde gelmiştir. Başka bir ifade ile bu âyet-i kerimeye “İbadetlerinize devam edin zira ben yaptığınız her şeyden tamamen haberdarım” anlamı verilmiştir. (M. Neseî, t.y:c/4: 1204)

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۖ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Bu, onların Allah (c.c.) ve resûlüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah’a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/4)

Allah Teâlâ ve resûlüne karşı gelen Yahudiler, Allah (c.c.) tarafından hüsrana uğratılmıştır. Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ ve resûlüne karşı gelme cüretini gösteren kim olursa olsun “*Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir*” cümlesi ile tehdit edilip uyarılmıştır.

1.4.6. Teselli Etme

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/10)

Âyet-i kerimede münafıkların bir araya gelerek kendi aralarında gizlice konuşmalarının temel hedefinin Müslümanları üzme olduğu belirtilmiştir. (Taberânî, 2008:c/6: 225) Müslümanlar, münafıkların bu davranışlarını gördüklerinde üzüntü duydukları için, Hz. Allah (c.c.), münafıkların yaptıkları gizli konuşmaların kaynağının şeytandan olduğunu bildirmiş, âyet-i kerimenin devamında bu gibi konuşmaların yahut herhangi bir şeyin Müslümanlara zarar vermesinin Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça gerçekleşmeyeceği ifade edilerek Müslümanlara teselli verilmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 34)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةٌ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطَهَّرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Hız. Muhammed (s.a.v) döneminde onunla teke tek konuşmak isteyen kişilerin sayısı çok olduğu gibi insanların hepsi aynı yaşam koşullarına sahip değildiler. (İbn Atiyye, 2010: 1835,1836) Hız. Muhammed (s.a.v) ile görüşmeden önce lüzumsuz görüşmeleri azaltmak ve Hız. Peygamber’e (s.a.v) kolaylık sağlamak için sadaka verilmesi emredilmiştir. Sadaka vermek, zenginler için sorun teşkil etmez iken Hız. Muhammed (s.a.v) ile görüşmek isteyen fakirler için meşakkat haline gelmiştir. Sadaka verme imkânı olmayanlara Allah Teâlâ’nın bağışlayıcı ve merhametli olduğu vurgulanmış, akabinde âyet-i kerimenin “Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir” mealindeki son cümlesi maddi durumu iyi olmayan fakir Müslümanlar için teselli ifade etmiştir. (Yazır, 2023: 461 İbn Âşûr, 1984: c/28: 45)

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَبَنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ

“Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah Teâlâ’nın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürütmesi içindir.” (Haşr 59/5)

Müslümanlara, Yahudilerin ağaçlarını kesmeleri emredilmesi sebebiyle, Yahudilerin, Hız. Muhammed’e (s.a.v) bizim hurma ağaçlarımızı kesmen bozgunculuktan başka bir şey değildir demeleri üzerine, (Tantâvi, 1992:c/14: 287-288) Hız. Allah (c.c.) Müslümanlara, yaptıkları şeyin sadece Allah Teâlâ’nın emri olduğunu belirterek onları teselli etmiştir. (İbn Kesîr, 2000: 1847)

1.4.7. Va’d- Va’id

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Allah (c.c.) onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür!” (Mücâdele 58/15)

Hız. Allah (c.c.), Münafıklar ile ilgili indirdiğı ayetlerde onların yalan söyleme ve yalan yere yemin etmeye meyilli bir toplum olduklarına değinmiştir. Bahsi geçen bu ayette, münafıkların dünyada yaptıkları hataların, bilhassa Allah (c.c.) ve resûlünü kandırmaya yönelik çabaların, ahirette cezasız kalmayacağı açıklanırken, onlar için çetin bir azab vaat edilmiştir. (Taberî, 1994:c/7: 248-249)

أَنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ (٢٠) كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Allah’a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklar! Allah (c.c.) “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır. Şüphesiz Allah (c.c.) güçlüdür, üstündür.” (Mücâdele 58/20-21)

Mücâdele sûresinin yirmi ve yirmi birinci ayetlerinde peş peşe gelen iki vaat bulunmaktadır. Bu vaatlerden birincisi; Allah Teâla ve resûlüne karşı gelen kim olursa olsun dünya ve ahirette zillete uğrayacağıdır. (Taberânî, 2008:c/6: 230) İkinci vaat ise kafirlerin bütün uğraşlarına rağmen, Allah (c.c.) ve resûlü ve onun yolunda olanların galip geleceğidir. Âyet-i kerimede bulunan ““Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim” cümlesi Müslümanlara yönelik bir vaat olup aynı zamanda onlar için bir müjdeyi temsil etmektedir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 296; Merâgî, 1946:c/28: 26)

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve âhîret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah (c.c.) bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!” (Mücâdele 58/22)

Mücâdele sûresinin son âyetinde iman eden Müslümanların, Allah (c.c.) yolunda iman etmeyen akrabalara karşı cephe aldıkları ve bu yolda kendilerini feda ettikleri vurgulanmıştır. Müminlerin kalplerinde imanın nakşedilmesi ifade edilirken, aynı zamanda savaşlarda

hayatlarını feda etme cesaretinde bulundukları için altından ırmaklar akan cennetler vaat edilmiştir. (Kutub, 2003:c/3: 3514)

1.4.8. Mertebeler Arası Kıyas

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ
أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah (c.c.) bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!” (Mücâdele 58/22)

Mücâdele sûresinin son âyet-i kerimesinde iki kategorinin öne çıktığını görmekteyiz. Allah (c.c.) yolunda savaşanlar ve Allah’a (c.c.) ve resûlüne karşı cephe alanlar. Allah (c.c.) ve resûlüne düşmanlık eden kimseler kategorisinde hayret verici bir tertip olduğunu görmekteyiz. Hererî’nin yorumuna göre bu tertibe babalar ile başlanması itaati, sonrasında oğulların zikredilmesi duygusal bağı, akabinde kardeşlerin zikredilmesi ihtiyaç anında başvuru olanları, son olarak akrabaların zikredilmesi ise zor günlerde yardıma koşanları simgelemektedir. (Hererî, 2001:c/29: 87; Sâfî, 1995:c/28: 189) Ancak bu duygusal ve kan bağının bulunmasına rağmen, müminler Allah (c.c.) yolunu seçmiş karşısında duran kafir akrabalarını hiçe saymışlardır. (Merâgî, 1946:c/28: 25) İki mertebenin aynı olmadığı, Allah (c.c.) yolunda olanların cennet ile mükâfatlandırılacakları vurgulanırken, diğer yandan kafirlerin sonunun hüsrarla biteceği belirtilmiş iki mertebenin aynı olmadığı ifade edilmiştir.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.” (Haşr 59/20)

Âyet-i kerimede cehennemlikler Allah’ı (c.c.) unutan, dünya hayatında iman etmeyen kimseler olarak tarif edilirken, cennetlikler ise ona inanan, dünyada onun yolunu takip edenler olarak

bildirilmiştir. (Âlûsî, t.y.:c/28: 61) Hz. Allah (c.c.) ahirette bu iki grubun (cennetlikler ve cehennemlikler) aynı olmayacağını, bu iki grup arasında bir kıyasın mümkün olmadığını, iki mertebenin de farklı olacağını ifade etmiştir.

1.4.9. Tahkir

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Onların içlerinde size karşı duydukları korku, Allah'a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.

Onlar müstahkem şehirlerde veya siperler arkasında bulunmaksızın sizinle toplu halde savaşırlar. Kendi aralarındaki savaşları ise çetindir. Sen onları derli toplu sanırsın, halbuki kalpleri darmadağındır. Böyledir, çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur.” (Haşr 59/13-14)

Yahudilerin dünyaya bağlı olmaları, gerçek manada hakikati görmelerine engel olmuştur. Dünya sevgisi hayatlarının bölünmez parçası haline gelmiş, nitekim Haşr sûresinin on üçüncü âyeti Yahudilerin kalplerinde Müslümanlara karşı bulunan korkunun, Allah’a karşı duydukları korkudan daha fazla olduğunu belirterek, gerçek anlamda düşünmediklerini, tefekkür etmediklerini açığa çıkarmıştır. (Zemahşerî, 1998: c/6: 83) Yahudiler Allah Teâlâ’nın azametini ve gücünü kavrayabilseydi, yaratılmıştan çok yaratandan korkmaları gerektiğini anlardı. Bu durum Yahudilerin ne kadar düşünmeyen, akıllarını kullanmayan bir toplum olduğunu göstermektedir. (Taberî, 1994:c/7: 263) Buna binaen on dördüncü ayette bulunan ‘*çünkü onlar aklını kullanmayan bir topluluktur*’ cümlesi Yüce Yaratıcının Yahudilerin ne kadar kıt akıllı olduklarını ifade ederek onları küçümsediğini göstermektedir.

1.4.10. Medih

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (٨) وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَاُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“(Bu gelirler) Allah Teâlâ’nın lutuf ve rızâsının peşine düşerek Allah’a ve resûlüne yardım ederlerken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan yoksul muhacirlerin hakkıdır. İşte onlar dosdoğru kimselerdir. Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (Haşr 59/8-9)

Âyet-i kerimeler Muhacir ve Ensarlar hakkında bilgi verirken, aynı zamanda onların nasıl iman ehli olduğunu, muhacirlerin Allah (c.c.) için yurtlarından olduklarını, ensarın iman kardeşi olan muhacirlere evlerini ve mallarını paylaşmalarını, bunu yaparken de tek gayelerinin Allah Teâlâ’nın rızasını kazanmak olduğu beyan edilmiştir. Ayetlerin devamında mütekellim konumunda olan Hz. Allah (c.c.) iki grup hakkında, bu iki grubun kalplerinde birbirleri için sevgi beslediklerini, bu sevginin kaynağının iman olduğunu belirtirken, bu mertebeye ulaşan bir insanın ne kadar yüce olduğunu, ensar ve muhacirin bu kategoride olduklarını açıklamış ve onların iman dostluğunu beyan ederek hallerini methetmiştir. (Komisyon, 2022:c/37: 464-465)

1.4.11. İstihzâ

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَعْصِرَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ

يُحْيِيكَ بِهِ اللَّهُ وَيقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, “Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Âyet-i kerimenin nüzul sebebi ve açıklamalarıyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Mehâsinü’t-te’vîl tefsirinin rivayetine göre âyet-i kerimede gizli konuşmalardan menedilen topluluk Yahudiler idi. Konuşmaların içeriğinde Müslümanlara, kendilerini kötü hissettirmeye yönelik ifadeler bulunmaktaydı. Yahudiler, gizli konuşmalardan menedilmelerine rağmen bu yasağa aldırış etmeyip çirkin fillere devam etmişlerdir. Üstelik her şeyin yaratıcısı olan Allah Teâlâ’nın uyarılarına aldırış etmeyerek birbirlerine “Allah Teâlâ bizi bu söylediklerimizden

dolayı cezalandırır ya” diyerek alay etme cesareti göstermişlerdir. (Kāsımî, 2003:c/9: 169) Başka bir ifade ile Yahudiler, “eğer o Muhammed (s.a.v) Allah Teâlâ’nın elçisi ise, bu gizli konuşmalarımızdan dolayı Allah Teâlâ’nın bizi cezalandırması lazım” düşüncesindeydiler. Bu inanışta oldukları için küçümsemelerini ve alaylarını açıkça ifade etmişlerdir. Bu cümleleri, meânî ilmi açısından haber cümlesi manasının dışına çıkarak istihzâ ifade etmiştir.

1.4.12. Avutma (Teselli Verici Ama Sahte Gerekçelendirme)

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana ‘İnkâr et’ der; o inkâr edince de ‘Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım’ der.” (Haşr 59/16)

Âyet-i kerimenin öncesinde münafıkların Yahudileri nasıl kandırdığı, onlara yalan vaatlerde bulundukları belirtilmiştir. Söz konusu âyet-i kerimede ise münafıkların bu yönteminin, şeytanın insanı kandırmakta kullandığı yöntem olduğu ifade edilmiştir. Bu âyet-i kerimede, dünyada insanı Allah’a (c.c.) olan yoldan saptırmak için her yöntemi deneyen şeytanın, ahirette cennet ve cehennem ehlinin ayrımı yapıldıktan sonra, peşinden gidenleri nasıl suçladığı görülmektedir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 308) Şeytan müritlerini avutmak ve onları kendinden def etmek için onlara hitap ederek “ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım” diyecektir. Şeytanın bu sözü onları yeniden aldatma ve avuntudan başka bir şey değildir. (Sâbûni, 1981:c/3: 354-355) Söz konusu cümle, haber cümlesi olmakla beraber manasının dışına çıkarak avutma ifade etmiştir.

1.5. Haberin Çeşitleri

Belâgat ilminde, cümlenin kurulmasında dikkate alınan unsurlardan olan mütekellim ve muhatap faktörlerini daha önce belirtmiştik. Bu faktörlerin yanı sıra, cümlede kullanılan üslup ve bazı tekit (pekiştirme) edatları da önemli bir rol oynamaktadır.

Bu hususta cümlede kullanılan tekid edatları önem arz etmektedir. Bu yüzden öncelikle bazı tekid edatların anlamları ve kullanım şekilleri üzerine durulacaktır.

1.5.1. Tekid Edatları

Talebî ve inkârî haber cümlelerinde anlamı güçlendirmek için kullanılan tekit edatları şunlardır:

1. Tekid nunları: Gelecek manası ifade eden fiili muzari ve emirlerin sonuna eklenen tekit nunları; nun-ı müşeddede ve nun-ı muhaffefe olmak üzere iki kısımdır.

2. Kasem Harfleri: Yemin anlamı ifade etmek için kullanılan harfler olup bu harfler; (ب), (ت) ve (و) harfleridir. Bu harfler isim cümlesini bir parçası olabileceği gibi fiil cümlesinin parçası olabilmektedirler. (Abbas, 1989: 116) Örnek olarak (قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَّا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا) (Yusuf 12/73) Âyet-i kerimeden anlaşılacağı üzerine kasem harfi fiil cümlesinden önce gelmiştir. İsim cümlesine örnek şu şekildedir: (تَاللّٰهِ اِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) (Şu'arâ 26/ 97) Bu örnekte de kasem harfi isim cümlesinin başına gelmiştir.

3. Şart için kullanılan (أَمْ): Muhataptan sezilen herhangi bir şüphe yahut tereddüt üzerine kullanılır. (Abbas, 1989: 117; Matlub, 1964: 96)

4. Tekit lâmi (ل)

5. Fiilin başına gelen (قَدْ) edatı. Bu harf sadece fiillerde bulunmaktadır. Farklı bir deyiş ile bir kelimenin isim yahut fiil olduğunu gösteren özelliktir. Yani fiilin özelliğidir. Mazi fiiline geldiğinde tahkik manası veren bu edat, muzari fiilin başına gelmesi ile artırma (تَكْثِير) ve eksiltme (تَقْلِيل) manalarını vermektedir. Örnek olarak Mücâdele sûresinin birinci ayetinde (قَدْ) gelen edat tahkik ifade etmektedir. (Abbas, 1989: 119) Yani muhakkak Allah (c.c.) o sözü işitmiştir manası vardır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 8)

6. Zamir-i fâsıla. (Atık, 2009: 55): İsim cümlesinde bulunan bu harf verilen hükmü yahut bilgiyi muhatabın zihninde pekiştirmek için gelmektedir. (Matlub, 1964: 95) Örnek olarak Mücâdele sûresinin on yedinci ayetinde (أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) “Onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklar.” Fasıl zamiri münafıkların muhakkak cezalandırılacaklarını ifade ederek ceza hükmünü pekiştirmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 295)

7. Fiillerin başına gelen (س) ve (سَوْفَ) harfleri. Birinci harf ile yakın bir zaman kast edilirken, ikinci harfi uzak bir zaman için kullanılır. (Abbas, 1989: 120)

8. İsim cümlesinin başına gelen (إِنْ)

Tekit edatlarını genel bir değerlendirme yapacak olursak bu edatların başında (إِنْ) edatının geldiğini söylemek mümkündür. Modern Meânî ilmi kitaplarını incelerken bu edatın cümlede kendine has olan özellikleri ve cümlede sağladığı faydalar zikredilirken bu edatın özelliklerini ilk kaleme alan Abdulkâhir el-Cürcânî olduğunu ve ondan sonra gelen alimlerin bu konuda fazla bir ilavede bulunmadıklarını görüyoruz. (Abbas, 1989: 136) Cürcânî bu edatın taşıdığı özelliklerden bahsetmemenin gafletten başka bir şey olmadığını ifade ederken bu edatın

özelliğini şu şekilde açıklar: Bu edat, iki cümle arasında geldiğinde iki cümle arasında manalarını birbirine ile bağlantılı kıldığı gibi cümle başına gelmesi durumunda cümleyi muhatabın anlaması için hazırlamaktadır. (Cürcânî, t.y.: 315) Modern Belâgat kitaplarına baktığımız zaman “İnne” harfinin şu şekilde kullanıldığını görüyoruz: Kelimelerin birden fazla kullanımından cümlede sağlanacak olan tekid üslubunu “İnne” harfinin kullanılması ile icaz (kısaltma) yolu kullanılarak aynı tekit manası elde edilmektedir. (Atîk, 2009: 55) Mutavvel sahibi ise Cürcânî’nin bu yorumunu ele alarak “İnne” harfinin manaya etkisinin, tereddütü (şüpheyi) veya inkârı kaldırmakla sınırlı olmayıp gerçekleşen bir şeyin mütekellim tarafından gerçekleşmesi imkânsız olarak görüldüğünü ve buna binaen mütekellimin hissettiği duyguyu da ifade ettiğini belirtmiştir. (Teftâzânî, 2022: 112,113) Cürcânî’nin bu yorumundan elde ettiğimiz mana cümle içinde kullanılan inne edatının bildiğimiz sadece inkârî veya talebi haber için geldiğini değil zâhîrin dışına çıkararak mütekellimin veya muhatabın duygularını (örn. hüzn) ifade ettiğini belirtmektedir. Cümlede kullanılan tekit edatları sunduğumuz genel haberi cümlelerin çeşitlerini ifade etmek için geldiği gibi daha ince ve derin manaları ifade etmek içinde gelebilir ki bu da muktezâ-yı zâhîrin hilafına gelmek demektir.

Nitekim söz sahibi birinin muhataba “الطالب مجتهد” cümlesini kurarken herhangi bir tekit edatı kullanmadığını görmekteyiz. Ancak mütekellimin “إِنَّ الطالب مجتهد” demesiyle, hem cümlede bir tekit edatının bulunduğu, hem de anlamı pekiştirme arzusunun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Devamında gelen “إِنَّ الطالب لمجتهد” ifadesinde ise, tekit edatlarının arttığı ve anlamın daha da pekiştirildiği görülmektedir.

Örneklerde olduğu gibi, birinci cümle öğrencinin çalışkan olduğunu gösteren bir haber cümlesidir ve herhangi bir şüphe veya tereddüt taşımayan bir muhataba yöneliktir. İkinci cümlelerin bir soruya cevap olarak verildiğini ve şüphe ya da tereddüt taşıyan bir muhataba yönelik olduğunu gözlemlemekteyiz. Üçüncü cümle ise, öğrencinin çalışkan olduğunu inkâr eden birisine karşı söylenen bir cümledir.

Bu örneklerden hareketle, konunun başında vurguladığımız temel iki faktörün burada da ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneklerde birinci olarak, mütekellimin muhatabın durumunu dikkate alarak cümle kurma gerekliliği öne çıkmaktadır. İkinci olarak muhatabın içinde bulunduğu durumlar zamana ve zemine göre farklılık arz eder, bu nedenle sözü söyleyen kişi bu durumları bilmek ve onlara vakıf olmak zorundadır. Birinci örnekte olduğu gibi muhatabın bir konuda

bilgisi yoksa¹⁷ (Sekkâkî, 1987: 170; Sa'îdî, 1991: 42) ve konu hakkında ona bilgi verildiğinde muhatabın yalanlama gibi bir gayesi yok ise meânî ilminde bu haber “İbtidâî Haber” olarak nitelendirilir ve yalın bir şekilde, manayı pekiştirecek edatlardan arınmış olarak muhataba sunulur. (Sekkâkî, 1987: 170,171; Kazvînî, t.y.: 23,24; Kazvînî 2010: 14) Muhatab aldığı habere karşı kuşku ve tereddüt içinde olup, doğruluk derecesini bilmiyor ise, mütekellem bu durumu göz önünde bulundurarak muhataba haberi, manası tekit edatı ile pekiştirilmiş bir şekilde verir. Muhataba bu şekilde ulaştırılan cümle “Talebî Haber” olarak isimlendirilir. Metinde geçen “إِنَّ الطَّالِبَ مُجْتَهِدٌ” örneğinde belirtildiği gibi.

Muhatap ona verilen habere karşı inkârcı bir tavır sergiliyor ise haber birkaç tekit edatı ile pekiştirilir, haberin bu kısmına “İnkari haber” denir. (Büsnavî, 2017: 61,62)

Sırası ile tespit edilen örnekler sûrelerimizden verilecektir.

1.5.2. İbtidâî Haber

Bu haber türünün tekid edatlarından arındırılmış olması gerektiğini belirtmiştik. Bu başlık altında sûrelerimizde tespit edilen örnekler verilecektir. Mücadele ve Haşr Sûrelerinde ibtidâî haber olarak tespit edebildiğimiz ayetler:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَخْصِيَهُ اللَّهُ نَسْوَهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Âyet-i kerimede her şeye kadir olan Allah Teâlâ’nın kıyamet günü herkesi diriltme gücüne sahip olduğu gibi, Hz. Allah’ı unutan ve ona karşı gelen kafirleri ve münafıkları diriltme gücüne sahip olduğu mesajı verilmiştir. (Taberî, 1994:c/7: 242) Hesap günü, yeniden dirilme, Allah Teâlâ’nın her şeye şahit olması gibi konular pekiştirme edatı kullanılmadan ibtidâî haber formunda muhataba iletilmiştir. Çünkü muhatap verilen haberde şüphe etmeyecek kadar Allah’a inanan ve kuşku içinde olmayan Hz. Muhammed’dir (s.a.v).

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

¹⁷ Muhatabın bu durumu “halî’z-zihn” olarak ifade edilir Sekkâkî, Y. (1987). *Miftâhu’l-Ulûm* (2. bs., s. 170). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.

“Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah Teâlâ’yı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir.” (Haşr 59/1)

Âyet-i kerimede bilinen yahut bilinmeyen her canlının Allah’ı (c.c.) tesbih ettiği bilgisi verilmiştir. Diğer yandan her şeyi yaratan Allah Teâlâ’nın üstünlük ve hikmet özellikleri de zikredilmiştir. Âyet-i kerimede verilen haberler muhataba tekit edatı kullanılmadan ibtidâî haber şeklinde gelmiştir. Çünkü muhatap kalbinde ve zihninde hiçbir kuşku ve tereddüt alameti bulunmayan Hz. Muhammed’dir (s.a.v).

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.” (Haşr 59/20)

Âyet-i kerimede belirtildiği üzere cehennem ve cennet ehli bir olmayıp aralarında farklar vardır. Allah Teâlâ’ya itaat eden ve dünyada onun emirlerini yerine getirenler, ahirette Allah Teâlâ’nın (c.c.) cennetlerine girip onun nimetlerinden faydalanırken, cehennem ehli Allah Teâlâ’nın gazabına uğrayacaktır. Cehennem ve cennet ehli arasındaki diğer bir fark da cennet ehli, Allah Teâlâ’nın dostları olarak bilinirken, cehennem ehli Allah Teâlâ’nın düşmanları olarak bilinmektedir. (Mâverdî, 2008: c/5: 511) Bütün bu haberler muhataba tekit edatı kullanılmadan ibtidâî haber şeklinde iletilmiştir. Çünkü muhatap bu bilgilere karşı kalbinde zerre kuşku ve şüphe barındırmayan Hz. Muhammed’dir (s.a.v).

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (٢٢) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (٢٣) هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir.

O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah (c.c.) onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.

O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.” (Haşr 59/22-24)

Allah Teâlâ'nın rahmân, rahîm tek ilah olduğu, ondan başka ilah olmadığı, egemenliğin mutlak sahibi, her türlü eksiklikten münezzeh, esenlik veren, güven sağlayan ve kendisine güvenilen, görüp gözeten ve yöneten, üstün, iradesine sınır olmayan, büyüklükte eşi olmayan olduğuna dair bilgiler tekit edatı kullanılmadan muhataba ibtidâî haber olarak iletilmiştir. Çünkü bu bilgiler Allah'a karşı kuşku ve şüphe barındırmayan onun elçisi olan Hz. Muhammed'e (s.a.v) iletilmiştir.

1.5.3. Talebî Haber

Bu haber kısmının bir tekid edatı ile geldiğini, bir sorunun cevabı veya tereddüt ve şüpheleri kaldırmak için geldiğini izah etmiştik. Sırası ile konu ile alakalı tespit edilen örnekler verilecektir.

Mücadele ve Haşr Sûrelerinde Talebî Haber olarak tespit edebildiğimiz ayetler şunlardır:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا
أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Farkında değil misin, Allah (c.c.) göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah (c.c.) onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi bilmektedir.” (Mücâdele 58/7)

Mücâdele sûresinde işlenen konulardan biri ‘necvâ’ meselesidir. Necvâ kelimesinin anlamı birkaç kişinin bir araya gelip, başkalarına duyurmadan kendi aralarında konuşup fısıldaşmalarıdır. (İsfahânî, t.y.: 626) Âyet-i kerime, Rebîa b. Amr ve kardeşi Habîb b. Amr ile Safvân b. Ümeyye arasında geçen konuşma üzerine nazil olmuştur. (Zemahşerî, 1998: c/6: 62) Âyet-i kerimenin üç sayısı ile başlaması da bu rivayeti desteklemektedir.¹⁸ Bu üç kişinin bir arada konuşurken içlerinden birisi “Acaba Allah (c.c.) konuştuklarımızı görüyor mudur?”

¹⁸ Ayette geçen sayılar ile alakalı bkz Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. (2004). *Nihâyetü'l-İ'câz fî Dirâyeti'l-İ'câz* (s. 266). Beyrut: Dâru Sâdır.

sorusunu sormuş, akıllarında bu şüpheyi uyandırmıştır. Âyetin son cümlesi “Allah (c.c.) herşeyi bilendir” cevap niteliğinde gelmiştir. Muhatapların şüphelerini gidermek için âyetin son cümlesinde (إِنَّ) edatı kullanılmış, cümle talebî haber şeklinde iletilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نَجِيتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰكُمۡ صَدَقَةٌ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطَهَّرٌ فَإِنۡ لَّمۡ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Hiz. Peygamber döneminde Allah resûlü ile görüşmek isteyen kişilerin sayısı çok olmuştur. Bu görüşmelerin bazıları önem taşımadığı gibi görüşmeler çok fazla olduğu için Hiz. Peygamberi de yorup onu lüzumsuz yere meşgul etmekteydi. (Begavî, 1991:c/8: 60; Zemahşerî, 1998: c/6: 67; Kurtubî, 2006:c/20: 321) Hiz. Peygamberin yüksek ahlaki değerlere sahip olduğundan mütevellit, Efendimiz (a.s.) görüşmeye gelenleri, evinde ağırılıyor, onların görüşme sebeplerini dinleyip kendilerine cevap veriyordu. (İbn Atiyye, 2010: 1853) Diğer bir rivayete göre bu görüşmelerin çoğunluğunu zengin insanların görüşmeleri oluştururken fakirler için daha az zaman kalıyordu. (Âlûsî, t.y:c/28: 30,31) Hiz. Peygamberin gereksiz yere meşgul edilmemesi ve ona kolaylık olması için, ayrıca fakir olanların durumlarını göz önünde bulundurmak sûretiyle onlara yardım amaçlı olarak, Allah Teâlâ tarafından her görüşme öncesi görüşmeye gelenlerin sadaka vermesi vacip kılınmıştır. Görüşme öncesi sadakanın vacip olması, gücü yetmeyenlerin akıllarına “Sadaka vermeme durumunda biz günahkâr kullardan mı olacağız?” sorusunu getirmiş ve buna dair bir şüphe uyandırmıştır. Âyeti celîlenin “Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir” mealindeki son kısmı cevap niteliğinde gelmiş, muhatapların şüphelerini kaldırmak için cümle (إِنَّ) edatı ile pekiştirilerek talebî haber formunda gelmiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Allah Teâlâ’nın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler.

Allah (c.c.) onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür!” (Mücâdele 58/14-15)

Hiz. Allah (c.c.) on dördüncü ayette münafıkların ve Yahudilerin dostlukları ile alakalı bilgi verirken, Yahudilerin Allah Teâlâ'nın gazabına uğramış olanlar olduğunu ve münafıkların en belirgin özelliklerden biri olan yalan yere yemin etme özelliğini vurgulamıştır. (Begavî, 1991: c/8: 61) Zemahşeri'nin tefsirinde on beşinci âyetin nüzul sebebi Hiz. Muhammed (s.a.v) ile alay eden, onun arkasından hakaret eden bir münafık ile alakalı olduğu aktarılmıştır. Abdullah b. Nebtel isimli münafık Hiz. Muhammed (s.a.v)'in aleyhine sözler söyledikten sonra, Hiz. Muhammed'in huzuruna çıkıp “Ben sana hakaret etmedim ey Allah'ın resûlü” diyerek huzurunda yalan yere yemin etmiştir. Bunun üzerine Hiz. Muhammed'i (s.a.v) inandırmak ve onun huzurunda yalan yere yemin etmeleri için kendisi gibi olan bazı münafıkları çağırmıştır. (Zemahşeri, 1998: c/6: 69; İbn Atiyye, 2010: 1837) Bu durum üzerine münafıkların zihninde “Yaptığımız yeminler işe yaradı mı? Hiz. Muhammed (s.a.v) bizlere inandı mı?” gibi sorular ve şüpheler uyanırken, onlara cevap niteliğinde, on beşinci ayette Hiz. Allah onların yaptıkları yeminlerin işe yaramayacağını, onlar için çetin bir azap hazırlandığını belirtmiş, onların kafalarındaki soruların cevabını vermek, muhatapların şüphelerini kaldırmak için âyetin son cümlesi (إِنَّ) edatı ile pekiştirilmiş, haber talebî haber olarak gelmiştir.

إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah Teâlâ'yı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır.” (Mücâdele 58/19)

Münafıkların özellikleri ve davranışları bir önceki ayetlerde anlatılırken, münafıkların dini boyutta şeytanı temsil ettikleri ve Allah Teâlâ'nın münafıkları şeytanın yandaşları olarak adlandırdığı bu âyet-i kerimede belirtilmiştir. Kurtubî'nin yorumuna göre münafıkların bu davranışı bir ticaret gibi görülmektedir. Onlar cenneti cehennem karşılığında satıp, hidâyeti dalalet ile değiştirmişlerdir. (Kurtubî, 2006: c/20: 328) Âyetin son cümlesinde hüsrana uğrayacakları ifade edilirken, muhatapın zihninde hüsrana uğrayacaklarını pekiştirmek, bu konudaki tüm tereddütlerini ortadan kaldırmak için cümle (إِنَّ) edatı ile tekitlenerek talebî haber formunda gelmiştir.

لَا تَأْتُمُّ أَشَدَّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

“Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları korku Allah’a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!” (Haşr 59/13)

Âyet-i kerimede münafıkların kalplerinde bulunan bir özellikten bahsedilmektedir. Tefsir kaynaklarına göre münafıklar müminler ile bir araya geldiklerinde Allah’tan korktuklarını ve ona karşı huşu içinde olduklarını dile getirmişlerdir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 83) Ancak Haşr sûresinin bu âyetinde münafıkların müminlere karşı besledikleri korkunun, Allah (c.c.) korkusundan daha büyük olduğu beyan edilmiştir. (Âlûsî, t.y:c/28: 57) Başka bir bakış açısıyla düşünecek olursak müminin zihnine “Ne için onlar bizden daha çok korkuyorlar” sorusu gelmiş, münafıkların anlayışı kıt bir topluluk olduğu cümlesi cevap niteliğinde gelmiştir. Bu sayede cümlenin sonunda kullanılan (لَئِنْ) edatı zihinde beliren bir sorunun ve şüphenin giderilmesi için geldiğini düşünmekteyiz. Bu sebepten ötürü cümlenin talebî haber olduğu kanaatindeyiz.

1.5.4. İnkâri Haber

Bu haberin verilmesi karşı tarafın inkarcı olduğunu göstermektedir. Bu sebepten ötürü cümlede birkaç tekid edatı bulunmaktadır. Mücadele ve Haşr sûrelerinde inkâri haber olarak tespit edebildiğimiz ayetler:

كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Allah (c.c.) “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğiz.” diye yazmıştır. Şüphesiz Allah (c.c.) güçlüdür, üstündür.” (Mücâdele 58/21)

Mukâtil’in rivâyetine göre Müslümanlar Mekke, Taif, Hayber gibi yerleri fethettikten sonra Allah Teâlâ’dan Rum ve Fars diyarlarını fethetmeyi dilemişlerdir. Müslümanların bu dileklerini duyan Abdullah bin Selûl Müslümanlara “Rum ve Fars diyarlarını, fethettiğiniz köyler gibi mi zannettiniz?” diyerek inkârcı bir tavır sergilemiştir. (Sa’lebî, 2015:c/26: 165) Bunun üzerine Hz. Allah “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğiz.” âyetini inzal etmiş, Abdullah bin Selûl’ün inkârcı tavrına karşı cümleyi tekit lamı (لَئِنْ), nun-ı sakîle (نَ) ve tekit edatı olan (لَئِنْ) ile pekiştirerek âyeti inkâri haber formunda muhataba iletmiştir. Çünkü muhatap Yüce Allah’a ve resûlüne karşı inkârcı kişiliği ile bilinen Abdullah bin Selûl’dür.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Bu, onların Allah (c.c.) ve resûlüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah’a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/4)

Haşr sûresinin ilk üç âyetinde, Yahudilerin kalelerine sığındıkları, Müslümanların onları nasıl kuşattıkları ve Yahudilerin sürgün edilme konuları ele alınırken; dördüncü ayette ise bütün bu durumların Yahudilerin başlarına gelme sebebinin Yüce Allah’a ve resûlüne karşı gelmekten ibaret olduğu ifade edilmektedir. Âyet-i kerimde kullanılan (كَلِمَةٍ) kelimesi bu söylediklerimize delalet etmektedir. (İbn Âşûr, 1984, c/28: 74) Âyet-i kerimde (كَلِمَةٍ) ve (كَلِمَةٍ) edatları kullanılarak cümlede inkârî haber formülü kullanılmıştır. Çünkü muhatap Yüce Allah’a ve resûlüne karşı inkârcı konumunda olan Yahudi toplumuydu.

1.6. Muktezâ-yı Hâl ve Muktezâ-yı Zâhirin Dışına Çıkılması

Belâğatin eşsiz zarafetini anlamayı mümkün kılan muktezâ-yı hâl, konuşmacının, muhatabın durumunu, duygularını göz önünde bulundurması ve bu hallere uygun bir biçimde sözü muhataba iletmesi durumudur. (Mahmûd, 1988: 28) Muktezâ-yı hâl sadece meânî ilminin konusu olmayıp belâğatin diğer kısımlarının da ortak konusudur. Diğer bir deyiş ile belâgat her ne kadar manayı hedefliyor ise de muktezâ-yı hâlin koşullarına bağlı kalmak, bu koşullara binaen söz kurmak belâgat kavramını ortaya çıkaran durumdur. Başka bir ifade ile belâgat, muktezâ-yı hâle göre ölçülür. (Çelebi, Müftüoğlu, 1996: 5) Konuyu izah etme amaçlı, söz sahibi kişinin aklı kıt birisine sözü uzatması gerekir. Bu örnekte muhatabın aklı kıt olması bir hal’dir. Sözün uzatılması ise muktezâdır, yani durumun gereğidir. (Bulut, 2015: 301) Muktezâ-yı hâl’in Arap dilindeki yerini anlamak, mütekellim ve muhatap arası gerçekleşmiş olan sahneyi zihnimizde tasavvur etmek ile eş değerdir. Nitekim Arap toplumunda karşı tarafı övmekte itnab (sözü uzatma) kullanılırken, şikâyet etme ve özür belirtmede icaz kullanılırdı. Bu kavram üzerinden anlaşılan ise Araplar muhatabın durumunu, makamı, üslup gibi unsurları göz önünde bulundurarak cümleyi kurma ve onu iletme gayesinde olduklarıdır. (Gülnehal, 2022: 42-43) Farklı bir ifade ile Arap toplumunun kullandıkları “لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالٌ” yani “her makama göre uygun (söylenecek) bir söz vardır” (Sekkâî, 1987: 167) sözü muktezâ-yı hâlin önemini göstermektedir. (Merâgî, 1993: 41) Ayrıca her ne kadar muktezâ-yı hâl, muhatabın hali hakkında olsa da, bunlar ile sınırlı kalmayıp mütekellimi de kapsar. Nitekim bir şairin ve hatibin sözü sadece muhatap için değil, kendisi içinde olabilir. (Abbas, 1989: 134; Çelebi, Müftüoğlu, 1996: 5; Karamollaoğlu, 2013: 86)

Muktezâ-yı zâhir ise halin görünüşü anlamına gelmektedir. Konuya açıklık getirmek gerekirse oruç tutmanın farz olduğunu bilmeyen bir kişiye “Oruç farzdır” demek ve cümlede tekid edatı

kullanmamak muktezâ-yı zâhire uygun olarak gelmektedir. Çünkü bu kişinin zahiri hali pekiştirme ihtiyacı duymamaktadır. Diğer bir ifade ile bu kişi orucun hükmü hakkında zihninde şüphe yahut inkâr barındırmıyor. Bu şekilde mütekellimin kuracağı cümle hem muktezâ-yı zâhir (görünüşe) hem de muktezâ-yı hâl'e uygun gelmektedir.¹⁹ Yani bazı durumlarda muktezâ-yı hâl ile muktezâ-yı zâhir aynı ifade şeklini gerektirebilir. (Abbas, 2009: 49)

Meânî ilminde bazı durumlarda muhatabın görünüşüne aykırı (muktezâ-yı zâhir) bir şekilde cümle iletilir.²⁰ Bazı durumlar ve karinelerden oluşan bu durum muktezâ-yı hâle uygun fakat muktezâ-yı zâhire aykırıdır. Meânî ilminde muktezâ-yı zâhirin dışına çıkılması (خروج الخبر عن مقتضى ظاهر) olarak adlandırılır. (Sekkâkî, 1987: 171; Kazvîni, 2010: 14; Teftâzânî, 2022: 106 Bolelli, 2000: 177;)²¹

Muktezâ-yı zâhirin dışına çıkılması üç şekilde olur:

a) Mütereddît olmayan kişi mütereddît konumuna

b) İnkâr etmeyen inkâr eden konumuna

c) İnkâr eden inkâr etmeyen konumuna konur. (Kazvîni, t.y: 24) Bunların gerçekleşmesi muhatapta bulunan tepkiler ve işaretler ile olur. (Kazvîni., t.y: 24,25; Sübkî, 2003: 121) Muktezâ-yı zâhir ile muktezâ-yı hâl arasındaki ilişkiyi Teftâzânî şöyle ifade eder:

“Muktezâ-yı zâhir, Muktezâ-yı hâlden mutlak sûrette daha hususidir, çünkü Muktezâ-yı zâhir demek Muktezâ-yı hâl demektir ki bunun aksi düşünülemez” (Teftâzânî, 2022: 106; Teftâzânî, 2010: 100) burada kasıt edilen mana şu şekildedir: Muktezâ-yı zâhir sadece durumun görünüşü ile alakalı bir unsurdur. Ancak muktezâ-yı hâl muhatabın zâhiri durumunu kapsadığı gibi zâhirin dışında zuhur eden halleri de kapsamaktadır. Yani Muktezâ-yı hâl daha umumidir.

İncelediğimiz sûrelerdeki örnekleri aşağıdaki başlıklarda verdik.

1.6.1. Mütereddît Olmayan Kişi Mütereddît Konumuna Konur

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Taftâzânî, S. (2022). Mutavvel şerhu Telhîş Miftâhî'l-'Ulûm (1. bs., Cilt 1). Dâru'l-Lübâb. ss. 104–108.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Gülnihal, M. (2022). *Arap belâgatında sözün muktezâ-yı zâhirin dışına çıkması* (ss. 43–52). İlahiyât.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Nida Sultan Çelikkaya, *Haber üslubu ve haberin muktezâ-i zâhire uygun gelmemesi durumu (Kur'an-ı Kerîm örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, danışman: Prof. Dr. Nevin Karabela, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2023).

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) muhakkak işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

İbn Aşur, dilbilgisi alimi ve *Kâfiye* kitabının şarihlerinden olan Radî el-Esterâbâdî’nin (ö. 688/1289’dan sonra) “kad” (قَدْ) edatı ile alakalı yorumunu (Esterâbâdî, 1996: 1389; Hatîb vd., 2015:c/28: 9) tefsirinde kullanarak ayette kullanılan (قَدْ) edatının asıl manasının tahkik olduğunu, ancak bu ayette (التَّوَقُّع) “beklenti” manasına geldiğini ifade etmiştir. Mana şöyle ifade edilmek istenmiştir: Kişinin beklenti içinde olduğu ve gerçekleşeceğine dair hissettiği derin arzu, tereddüt eden ve talep eden bir kişinin haline benzetilmiştir. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak ayette söz konusu olan Havle binti Sâlebe beklenti içinde idi ve yaşamış olduğu imtihanın verdiği sıkıntı ile haline bir çözüm arayışında olup, durumunu Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) sunduğu zaman, zihninde “Benim halime ne zaman bir çözüm gelecek? Halim bir neticeye varacak mı?” düşüncesi belirmiştir. Bu sayede cümle, muktezâ-yı zâhirin hilafına gelmiş, mütereddit olmayan kimse mütereddit konumuna indirgenmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 8)

الَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْبَنَى وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ آلَ غَفُورٍ لَهُ لَعَفُورٌ

“İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/2)

Cahiliye döneminde yapılan zihâr insanlar üzerine bir alışkanlık haline gelmiştir. Bu alışkanlığın adet statüsünü kazanıp, Araplar arasında yaygınlaşması ve bu adetle amel edilmesi sonucunda Araplar yaptıkları eylemin çirkinliğini kavrayamamış ve zihâr olayını devam ettirmişlerdir. Müslümanların İslam döneminde yaptıkları zihâr, onlara “Eşlerimize uyguladığımız bu adet doğru mu?” sorusunu düşündürmüş mütereddit olmayan kimse mütereddit konumuna indirgenmiştir. Ayette kullanılan (بَنَى) edatı manayı pekiştirmek ve tereddütleri ortadan kaldırmak için gelmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 13; Abbas, 1989: 124)

1.6.3. İnkâr Eden İnkâr Etmeyen Konumuna Konur

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهِيمُنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah (c.c.) onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.” (Haşr 59/23)

Âyetin son cümlesinde “Allah (c.c.) onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir” ifadesinde tekit edatı kullanılmamıştır. Son cümlede bulunan “onlar” kelimesi Yüce Allah’a küfürde bulunan, ona şirk koşan kulları anlatmaktadır. (Âlûsî, t.y:c/28: 63; Cezâiri, 1997:c/5: 318; Semerkandî, 1993:c/3: 347) Yapılan şirk fiili, Yüce Allah’a ve onun dinine yapılmış bir inkâr anlamına gelmektedir. Ayet Allah Teâlâ’nın kafirlerin yaptığı küfür ve şirkten münezzehe olduğunu belirtirken, onların bu gibi amellerde bulunmasının sebebinin onların inkâr etmesinden geldiğini vurgular. (Râzî, 1981: c/29: 295) Sonuç itibariyle âyetin son cümlesi kafirleri ve müşrikleri konu edinirken Allah Teâlâ’nın tek ilah olduğunu ve onun ortağı olmadığı manası tekit edatı kullanılmadan verilmiş, inkâr eden inkâr etmeyen konumuna indirgenmiştir.

1.7. Müsnedün İleyhin Durumları

Müsnedün ileyh; mübteda, kâne (كان) ve kardeşlerinin ismi, inne (إن) ve kardeşlerinin ismi, fail, naib-i fail olarak cümlede yer alırken, (Kâsım, Dîb, 2003: 265) müsned ise mübtedanın haberi, tam fiil, kane ve inne’nin haberi olarak cümlede yer alır. (Atîk, 2009: 120) Müsned ve müsned ileyh tabirleri belâgat alimlerinde nahiv alimlerine kıyasen daha geniş bir manaya sahiptirler. (Abbas, 1989: 90) Cümlede müsned ve müsnedün ileyhin hariçinde kalan öğeler (متعلقات الفعل) veya (قيود) olarak isimlendirilir, cümlede fazlalık olarak değil manayı daraltmak için kullanılırlar. Bu kısımda (قيود) olamayacak kelimeler arasına mudafun ileyh ve ism-i mevsûlün sılası girer. (Abbas, 1989: 90)

Klasik belâgat kitaplarında müsned ve müsned ileyhin konuları ele alındığında altı başlık altında incelenir. Belâgat alimlerinin zikrettiği altı başlığı incelediğimizde bahsi geçen durumları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Müsned ve Müsnedün ileyhin zikredilmesi yahut hazfedilmesi
- b) Müsned ve Müsnedün ileyhin marife yahut nekre getirilmesi
- c) Müsned ve Müsnedün ileyhin takdimi veya te’hîri

1.7.1. Müsnedün İleyhin Zikri

Cümlede esas olan kelimenin zikridir. (Sekkâkî, 1987: 177; Kazvînî, 2010: 18) Müsnedün ileyhin zikrini ele alırken Cürcânî gibi alimlerin kitaplarında bu konuyu zikretmediğini görüyoruz. Konuyu ilk işleyen *Miftâhu'l-Ulûm* kitabının sahibi Sekkâkî'dir. (Shareef, 2015: 167) Müsnedün ileyhin cümlede bulunması şu sebeplerden ötürüdür:

- 1- Cümlede Müsnedün ileyhe işaret eden karinenin zayıf olması
- 2- Kelimeyi (Müsnedün ileyhi) muhatabın zihninde yerleştirmek
- 3- Tazim
- 4- Teberrük ya da tahkir (Sübkî, 2003: 162)
- 5- Müsnedün ileyhin anılmasından haz duymak (Kazvînî., t.y: 161,162)
- 6- Muhataba ifade edilmek istenen şeyin (müsnedün ileyhi) muhatabın zihninde başka bir kelime ile karıştırmaması ve onu tahsis etmek. (Sekkâkî, 1987: 177,178; Atık, 2009: 132-134)

1.7.2. Müsnedün İleyhin Hazfî

Hazif, bazen kelimenin zikredilmesinden daha fasih bir durumu ortaya çıkarabilir. Bir sözü zikretmemek, mütekellimin muradını daha açık bir şekilde iletmeye yardımcı olabilir ve bu şekilde mana daha etkili bir biçimde ifade edilebilir. Hazif, dinleyicinin veya okuyucunun zihninde eksik olanı tamamlama isteği uyandırarak anlatımı güçlendirir. Hazif bölümünün belâgat ilmindeki yerini daha iyi kavramamız için Abdülkâhir el-Cürcânî'in şu sözlerini nakledebiliriz: “*Hazif, fevkalade ve sihire benzeyen bir şeydir. Bir kelimenin hazfedilmesi (sözden düşürülmesi) bazen kelimenin sözde bulunmasından (zikir edilmesinden) daha fasihtir.*” (Cürcânî, t.y: 416; Cenâciyu, 1983: 176)

Meânî ilminden bahsettiğimizde mütekellimin ve muhatabın durumları göz önünde bulundurulması gerektiğini zikretmiştik. Hazfın en temel hedeflerinden birisi de muhatabın mütekellimde uyandırdığı bazı duyguları sanatsal bir şekilde söze dökmeden ifade etmektir. Buna binaen belâgat kitaplarında fark edilen durum şudur ki, Mütekellimin, muhataba karşı beslediği anlık duygu ve düşünceleri muktezâ-yı hâle uygun bir şekilde hazif yolu ile ifade etmesinde temel iki faktör vardır: a) muhataba karşı beslenen derin saygı ve muhabbetten ötürü ismini anmamak ve bunu hazif yolunu kullanarak manaya yüklemek, b) muhatabı küçük düşürme amacıyla onun ismini zikretmekten dilini korumak. (Kaçar, 2007: 98)

Müsnedün ileyhin hazif edilmesinin sebepleri şunlardır:

Mütekellim ve Muhatap arasında bilinen bir bilgiyi akli delil olarak kullanmak cümlede aynı bilgiyi lafız olarak kullanmaktan daha etkili ve güçlüdür. Bir grup insan bir lafızdan aynı şeyi anlıyorlar ise anladıkları şey o lafızdan daha güçlüdür. (Kazvîni t.y.: 38; Sübkî, 2003: 156; Taftâzânî, 2010: 138) Bu sebepten ötürü cümlede muhatap-mütekellim arasında bilinen bir şey hazfedilir. (Kazvîni, 2010: 18) Örnek olarak şairin şu sözünü verebiliriz:

‘قال لي كيف انت قلت عليل’

“Bana nasılsın diye sordu, (ben) hastayım dedim.” (Kazvîni t.y.: 38; Kazvîni, 2010: 18)

Beyitte bulunan (عليل) kelimesinin öncesinde (انا) zamiri hafz olunmuştur, hafz olma nedeni cümlede (لي) karinesinin (انا) zahirine delalet etmesinden anlaşılıyor. Hazif cümlede bir karinenin bulunması ile gerçekleşir, karine olmadan yapılan hazif belâgat ve meânî kurallarına uygun olmadığı gibi cümlede ta’kid (kapalılık) meydana getirir. (Bulut, 2023: 42)

Müsnedün ileyhin hafz edilebileceği diğer durumlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- a) Muhatabın dikkatini sınamak ve yoklamak
- b) Zarar ve tehlike anlarında inkâr edebilme
- c) İhtisâr (Kısaltma): Manada abes ve lüzumsuz fazlalıktan kaçınmak
- d) Makam darlığı

1.7.3. Müsnedün İleyhin Marife Gelmesi

Müsnedün ileyh bazen farklı amaç ve gayelerle cümle içerisinde marife olarak gelir. Bu amaç ve gayelerden bir kısmı şunlardır:

- a) Müsnedün ileyh de asıl olan onun zikredilmiş olmasıdır. Aynı şekilde, eğer amaç, sözden dinleyene bir anlam veya fayda iletmekse ve bu fayda, müsnedün ileyhin marife olarak daha kuvvetli bir şekilde ortaya çıkıyorsa, onun marife olarak gelmesi gerekmektedir. (Mahmûd, 1988: 72)
- b) Müsnedün ileyhin önemini vurgulama ve durumunu mübalağa yolu ile ifade etme. (Cenâciyu, 2006: 114)
- c) Müsnedün ileyhin zikredilmesi ile sözün söylenme amacını izah edilmesi. Örnek olarak şu şiir verilebilir: (خانك الذي ائتمنه على أسرارك) “Sana sırlarını emanet ettiğin kişi sana ihanet etti.” Sözün söylenmesinin amacı, bu kişinin ne kadar büyük bir ihanet içinde olduğunu açıklamaktır. Eğer bir insan sırları kendisine emanet edilen ve sırları yaymayacağına

güvenilen biri olduğu halde, bu sırları başkalarına anlattırsa, en büyük ihaneti yapmış olur. (Cenâciyu, 2006: 113)

Örnek olarak Mücâdele sûresinin ikinci âyetini gösterebiliriz:

الَّذِينَ يَظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْيَاءُ وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

“İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/2)

Ayetin başındaki “İçinizden karılarına zihâr yapanların” ifadesinde, ism-i mevsûl bulunan cümle bu eylemin belirli kişiler tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Bu kişiler tefsir kaynaklarına göre Medine ehlinin bir kısmıdır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 11) Farklı bir ifade ile ism-i mevsûlle kastedilen kişilerin kim oldukları Müslümanlar tarafından bilinmekteydi.

Müsnedün ileyh marife olarak şu şekillerde gelir:

1. Zamir olarak
2. İsmi işaret olarak
3. İsmi mevsûl olarak
4. Özel isim olarak
5. (ال) takılı olarak
6. İzafetle marife olarak gelir.

1.7.4. Zamir Olarak Gelmesi

Belâgat alimleri müsnedün ileyh marife olmasını anlatırken kitaplarında ilk olarak “zamir ile marifelik” konusunu zikrederler, bunun nedeni marifeliği en belirgin şekilde cümlede zamirlerin sağlamasıdır.²² (el-Cenâciyu, 1983; 209) Zamirler ifade ettikleri manalar çerçevesinde belirli kişileri kapsamaktadır. (Sekkâkî, 1987: 180; Kazvîni 2010: 18) Ancak bu konu üzerine Sekkâkî’den nakledilen ve Kazvîni’nin eserinde geçen, muhatap zamiri ile ilgili şöyle bir ayrıntı vardır:

²² Konu ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Kaçar, Halil. “Ma’rife (Belirtili İsim) Kullanımların Semantik Boyutu (Ta’rif Üslûbu)”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 28, (Ocak 2014): 167-205.

“Hitapta esas olan, belirli bir kişiye yönelik olmasıdır. Ancak bazen, tüm muhatapları kapsayabilmek için, belirsiz olana da yapılır.” (Sekkâkî, 1987: 180; Kazvînî., t.y: 41; Kazvînî, 2010: 18; Sübkî, 2003: 166)

Muhatap zamirinin bu özelliğine örnek olarak şu beyti gösterebiliriz:

إِنْ أَكْرَمْتَهُ أَهَاتَكَ، وَإِنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ أَسَاءَ إِلَيْكَ

“Falan kişi alçaktır, Ona İkranda bulunduğunda seni aşağılar. Ona iyilik yaptığında da sana kötülük yapar.” (Sekkâkî, 1987: 180)

Bu beyitte anlam şu şekildedir: Onun yaptığı kötü muamele sana yönelik olsa bile sana has değildir, muhatap zamiri burada umum ifade eder, belirli bir kişiyi değil.²³ Sekkâkî Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan ayetlerin büyük bir kısmının bu şekilde geldiğini belirtmiştir.

Muhatap zamirinin bu özelliği ile ilgili olarak şu âyeti zikredebiliriz:

لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah (c.c.) korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.” (Haşr 59/21)

Âyetin manası şu şekildedir: Şayet biz insanı idrak eden akıl sahibi bir varlık kıldığımız gibi dağı da aynı şekilde kılsaydık, insana indirdiğimiz gibi Kur’ân’ın ayetlerini ona indirseydik sen o dağı, Yüce Allah’a karşı olan korkusundan ve hürmetinden titremiş ve paramparça görürdün. (Râzî ,1981: c/29: 293) Burada o dağın erimiş halini görme eylemini gerçekleştirecek olanın belirli bir muhatap değil, görme yetisine sahip herkes olduğu kastedilmiştir. Yani âyet-i kerimedeki (لَرَأَيْنَاهُ) filinde bulunan muhatap zamiri (müsnedün ileyh - fail) umum ifade etmekte olup görme yetkisine sahip herkesi kapsamaktadır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 117; Tantâvî, 1992:c/14: 308).

1.7.5. Müsnedün İleyhin Özel İsim Olarak Gelmesi

İncelemekte olduğumuz Mücâdele sûresinde Kur’ân-ı Kerîmin diğer sûrelerine kıyasen eşi benzeri olmayan bir özelliğinin olduğunu “Allah” isminin her ayette zikredildiğini tezin giriş

²³ Beyit Zemahşeri’nin Keşşaf tefsirinin Secde sûresinin on ikinci âyetinin tefsirinde kullanılmıştır, Zemahşeri muhatap zamirinin belirli bir kişiye değil umum ifade ettiğini âyetin tefsiri üzerinden belirtmiştir. Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmud b. Ömer. (1998). *Keşşâf ‘an hakâ’iki’l-gavâmi’i’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vücihi’t-te’vîl* (Cilt 5, s. 31). Riyad: Mektebetü’l-‘Abkân.

kısımında belirtmiştik. Müsnedün ileyhin marife olarak gelme yollarından biri de Alem (Özel isim) olarak gelmesidir. Bu bağlamda İmam Bikâî'nin Mücâdele sûresinde “Allah” isminin her ayette geçmesi ile alakalı yaptığı yorum müsnedün ileyhin özel isim olarak geçmesinin gayeleri ile ilgili bilgiler içermektedir:

Sûrede Allah Teâlâ'nın en yüce ismi (İsm-i Azam) diğer sûrelerde olmadığı kadar sık tekrar edilmiştir. Öyle ki, sûredeki hiçbir ayet bu isimden yoksun değildir. Bazı ayetlerde bu isim iki veya daha fazla kez tekrar edilmiştir. Bu tekrarlar, Allah Teâlâ'nın hem celal (yücelik, azamet) hem de kemal (mükemmellik, güzellik) sıfatlarını bir arada görebilecek kimselere hitap ettiğini gösterir, sûredeki hitaplar, iman eden ancak bazen hata veya günah işleyen kimselere yöneliktir. Bu kişiler, Allah Teâlâ'nın hem celal sıfatını (azamet ve yücelik) hem de kemal sıfatını (merhamet ve mükemmellik) görebilecek durumdadır. Bu nedenle, sûrede bazı konulara şiddetli bir uyarı yapılmıştır. (Bikâî, 1984: c/ 19: 321)

Müsnedün ileyh hakkında daha önce açıkladığımız bazı özellikler özel isim için de geçerlidir, örnek olarak tazim, küçük düşürme, teberrük, özel ismi zikrederek zevk alınmak gibi. Ancak burada özel ismin zikredilmesinin kendine has bir özelliğini zikredecek olursak, bir zatın zihinde canlandırılması amaçlandığında özel isim kullanılmaktadır. (Taftâzânî, 2010: 141) Özel isimden muayyenlik (belirli bir kişi) anlaşılırken, marifelik kısmında bulunan diğer isimlerde bu muayyenlik cümlede bulunan bir vasıta ile anlaşılır. (Taftâzânî, 2022: 149,150) Özel ismin marifelik konusunda niye bu kadar özel bir konumda olduğunu anlamamıza vesile olan diğer bir özellik olan özel ismin zikredilmesi (örnek olarak Allah ismi) o ismin bütün hususi özelliklerinin de zikredilmesi ve zihnimize canlanması demektir. (Taftâzânî, 2010: 141) Allah ismi zikredildiği zaman yüce yaratıcının bütün özellikleri de muhatabın zihninde canlanmış olur, diğer marifelerde böyle bir özelliğe sahip olmadıklarından alemin, özel bir konumu vardır.²⁴

Müsnedün ileyhin alem olarak geçtiği bazı ayetler şu şekildedir:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

²⁴ Konu ile alakalı bkz. Taftâzânî. (2010). *Muhtasaru'l-Me'âni* (Karaçi: Mektebetü'l-Büsrâ, 2010), ss. 140-143.

Âyet-i kerimede ‘semia’ filinden sonra fail (Müsnedün ileyh), (يَسْمَعُ تَحَاوُرُكُمْ) fiil cümlesinde önce mübteda ve “İnne”nin ismi olarak gelen Allah isminin, alem müsnedün ileyh zikredilmesinin teberrük için geldiği kanaatindeyiz.

وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَاللَّسُّوْلِ وَلِلْزَيْلِ الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ
مِنْكُمْ وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah Teâlâ’nın onlardan alıp resulüne fey’ olarak verdikleri için siz at veya deve koşturmuş değilsiniz. Ama Allah (c.c.) elçilerini dilediği kimselere üstün kılar. Allah (c.c.) her şeye kadirdir.

Allah Teâlâ’nın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey’ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçın. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/6-7)

Haşr sûresinin altıncı ve yedinci âyeti fe’y konusunu ele alır. Altıncı âyette alimler fey’i Yahudilerden savaşız ve meşakkatsiz alınan bir ganimet olarak yorumlanırken, (Râzî, 1981: c/29: 285) yedinci ayette yapılan savaş sonrası alınan bir ganimet olarak yorumlamaktadırlar. (Ebû Hayyân, 1993:c/8: 244) Ayetlerde tekrar edilen ve özel isim olan ‘Allah’ kelimesinin manaya azamet kattığını, buna ilaveten teberrük, telezzüz ve haşyet gibi duyguları muhatapta uyandırmak için geldiği kanaatindeyiz.

1.7.6. İsm-i Mevsûl Olarak Gelmesi

Cümlede müsnedün ileyh’in ism-i mevsûl olarak kullanılmasının sebeplerinden bazıları şunlardır:

a) Müsnedün ileyhi açık bir şekilde ifade etmek müstehcen olabileceği için yahut istenilmeyen bir kişinin ismini zikretmemek için ismi mevsûl kullanılır. (Râzî, 2004: c/29: 86) İstenilmeyen bir kişinin ismini zikretmemek için ismi mevsûl kullanımına örnek olarak, Şeytan, Firavun, Ebu Cehil gibi isimlerin yerine ismi mevsûl getirilmesi verilebilir. (Sübkî, 2003: 170)

b) Muhatabın zihninde müsnedün ileyhi daha fazla yerleştirmek ve pekiştirmek.

Nitekim Sekkâkî, müsnedün ileyhın ismi mevsûl olarak gelmesinin hem müstehcen manaya delalet, hem de manayı pekiştirmek için olabileceğini ve müsnedün ileyhın açık isim ile değil ismi mevsûl ile kullanılmasının bir belâgat üslubu olduğunu vurgulamıştır. (Sekkâkî, 1987: 181; Bedreddin b. Malik, t.y: 15)

c) Muhatabı bir hatadan döndürmek ve uyarmak için ismi mevsûl kullanılır (Kazvînî t.y: 46) örnek olarak :

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مَنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنَّ أُمَّهَاتَهُمْ إِلَّا الْآلِيَّةُ وَلَدْنَهُمْ وَأَنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مَثَرًا مِّنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

“İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/2)

Âyet-i kerimenin ilk cümlelerinde belirtildiği gibi hanımlarına zihâr edenler asılsız ve çirkin bir söz söylemişlerdir. Müsnedün ileyhın ismi mevsûl olarak gelmesi zihâr eylemini gerçekleştirme niyetinde olan birisini bu durumdan döndürmek ve uyarmak için olduğunu düşünmekteyiz. Aynı zamanda müsnedün ileyhın ism-i mevsûl olarak gelmesinde, zihâr adeti gibi çirkin bir olayı gerçekleştiren herkesi kapsayacak bir umum ifade kastedilmiş olabilir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ

“Allah’a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklar.” (Mücâdele 58/20)

Âyet-i kerimede gelen ism-i mevsûl hem muhatabı bir yanlıştan döndürmek hem Yüce Allah’a ve resulüne karşı olan kimsenin nasıl bir hatada olduğunu muhatabın zihninde vurgulamak için gelmiştir. Aynı zamanda âyet-i kerimede ism-i mevsûl olarak gelen müsnedün ileyh, Yüce Allah’a ve resulüne karşı gelenlerin kim olduklarına (Yahudi ve münafıklar) yönelik bir işarettir. Bu kimselerin aşağılık olduklarına ve isimlerinin bu yüzden anılmamasına uygun olarak gelmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 296; İbn Âşûr, 1984: c/28: 56)

d) İsm-i mevsûl kullanarak muhataba mütekellim tarafından bir imada bulunmak. Diğer bir ifade ile ism-i mevsûlun kullanılması haberin nasıl gelebileceğini bildirirken *Miftâhu’l-ulûm* kitabının şerhlerinden *Miftahu’l-Miftah* adlı eserin müellifi Kutbuddin eş-Şîrâzî (ö. 710/1311), Sekkâkî’nin sözüne açıklık getirerek “Müsnedün ileyhın ism-i mevsûl olarak gelmesi haberde

ifade edilen şeyin sebebine imada bulunmak demektir” şeklinde yorumlamıştır. Bu yorumu açıklığa kavuşturmak için Mücâdele sûresinden örnek olarak şu âyeti zikredebiliriz:

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Allah’a ve resulüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/5)

Âyet-i kerimede gördüğümüz gibi müsnedün ileyh, inne’nin ismi olup ism-i mevsûl olarak gelmiştir. Sekkâkî’nin görüşüne göre (الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ) (Allah (c.c.) ve Resulüne karşı gelenler) ifadesi muhatabın zihninde belirli bir senaryoyu canlandırır, nitekim bu ifade Yüce Allah’a ve resulüne karşı gelmenin nasıl bir sonuç ile biteceğini ve bunu yapanın akıbetinin ne olacağını haber verdiği gibi onların sonunun hüsrân ve azap ile biteceğini de ima eder. Şîrâzî’nin yorumu ile yorumlayacak olursak “Allah’a ve resulüne karşı gelenler” şeklinde ism-i mevsûl olarak gelen cümle, onların ne için aşağılanacaklarının ve küçük düşürücü azap ile muamele edileceklerinin sebebini ve illetini ima etmektedir. Onlar bu azabı göreceklidir çünkü Yüce Allah’a ve resulüne karşı gelmişlerdir.

Diğer bir örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

الَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (Haşr 59/9)

Bu âyet-i kerimede iman sahiplerinden Allah (c.c.) yolunda göç eden bir kimsenin ne gibi sebeplerden göç ettiğini, hangi zorluklardan geçtiğini ve bu duruma düşen bir insanın nasıl yardıma muhtaç olabileceğini ve bu durumu önceden yaşayan bir kişinin göç ile sınanan bir insanın halinden anladığını, ona nasıl yardım etme arzusunda olabileceğini âyetin “Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar” şeklinde ism-i mevsûlle anlatılan kısmından ima yolu ile anlıyoruz. Âyet-i kerimenin devamında “kendilerine göç edip gelenleri

severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler” ifadeleri zikrettiğimiz düşünceyi güçlendirmektedir.

1.7.7. Müsnedün İleyhin İsm-i İşaret Olarak Gelmesi

İsm-i işaretin, bazı yerlerde ism-i mevsûlden sonra zikredilmesinin belirli bir sebebi bulunmaktadır. Belâgat âlimlerinin eserlerinde marifelikle ilgili yaptıkları yorumlar incelendiğinde, bu iki marifelik türü arasında ciddi bir alâka ve derin bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. İsmi mevsûlü açıklayan sıla cümlesinde yer alan sıfat ve niteliklerin, müsnedün ileyhe (yani ism-i mevsûle) ne derece lâıyk olduğunu göstermek ve okuyucuyu bu konuda tenbih etmek amacıyla ism-i işaretin aynı makamda yer aldığı anlaşılmaktadır. (Sekkâkî, 1987: 183; Taftâzânî, 2022: 160-162; Taftâzânî, 2010: 157)

Durumu izah etmek için şu âyeti zikredebiliriz:

إِنَّ الدِّينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أَوْلَيْكَ فِي الْآخِرِينَ

“Allah’a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklardır.” (Mücâdele 58/20)

Âyet-i kerimede gördüğümüz gibi müsnedün ileyhin ism-i mevsûl olarak gelmesinin ardında onu takip eden bir sıla cümlesi olup, bu sıla cümlesinin akabinde bir ism-i işaret bulunmaktadır. İsm-i mevsûl ile ismi işaret arasındaki bulunan bu teoriyi açıklamak için yorumumuz şu şekilde olacaktır: İsm-i işaretin bu cümlede bulunması ism-i mevsûlün neye layık olduğunu tenbih etmek içindir. Diğer bir ifade ile Allah (c.c.) ve resulüne savaş açanların, en büyük zillete uğrayanlar arasında olacaklarının tenbihidir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 56) Yahut madem onlar Yüce Allah’a ve resulüne savaş açtılar onların zillet içerisinde olmaları onlara müstahaktır.

İşaret isimleri, dilde yalnızca varlıkları göstermekle kalmaz; aynı zamanda konuşma sırasında mesafe ilişkisini de ortaya koyar. Arapça’da bu bağlamda kullanılan “هَذَا” yakındaki nesneler için, “ذَلِكَ” ise uzaktakiler için tercih edilir. Orta mesafeyi ifade etmek için ise genellikle “ذَلِكَ” kelimesi kullanılır (Sekkâkî, 1987: 183; Sübkî, 2003: 176; Taftâzânî, 2022:161; Teftâzânî, 2010: 157). Bu mesafe ifadeleri yalnızca fiziksel uzaklığı ifade etmek için değil, bazen farklı anlamlar yüklenerek de kullanılabilir. Örneğin, yakın mesafede olan bir nesneye “هَذَا” ile işaret edildiğinde, aşağılayıcı ya da küçümseyici bir anlam kazandırılabilir. Buna karşılık “ذَلِكَ” kelimesi, kimi zaman övgü ve yüceltme anlamı taşır. (Kazvînî, t.y: 45; Sübkî, 2003: 175-176) Dolayısıyla, ism-i işaretler yalnızca mekânla ilgili değil; muhatabın algısını da yönlendiren

anlamlar içerir. Hem fiziksel hem de manevî mesafeyi yansıtmaları bakımından dikkat çekici bir kullanım alanına sahiptirler.

Konunun açıklığa kavuşması için Kazvî'nin (وربما جعل البعد ذريعة إلى التعظيم) “*Belki uzaklık tazim için bir vasıta kılınmıştır*” (Kazvî, t.y: 46) sözünü yorumlayan Arûsü'l-efrâh müellifinin şu sözlerine göz atmak gerekir:

‘*Belki uzaklık tazim için bir vasıta kılınmıştır*’ (Kazvî, t.y: 46) “*isim ile bir âyetin yahut bir şeyin uzaklığı onun derecesinin ve makamının azametini, uzaklık menzilini kullanarak zihinde aklî uzaklığı hissettirmektir.*” (Sübkî, 2003: 26) Yani muhatabın zihninde malum bir şeyin azamet bakımından ne kadar ulaşılamaz olduğunu kastetmektedir. Uzaklık ifade eden ism-i işaret kullanılarak azamet ifade edildiğini düşündüğümüz âyet-i kerime şöyledir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرٌ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Cümlede (ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرٌ) “Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur”, Müsnedün ileyh, uzak için kullanılan ve sadaka kelimesine işaret eden ism-i işaretle gelmiştir. (Nesefî, t.y.:c/4: 1204) Sadaka verme emrini yerine getirmek mümin ile münafık arasındaki farkı ortaya koymaktır. (Âlûsî, t.y:c/28: 30,31) Müminlerin nazarında yapılması gönüllerde yakınlık ifade eden sadaka vermenin, uzak ifade eden ismi işaretle gelmesi bu emrin uygulanmasına tazim katmaktadır.

Diğer bir örnek ise:

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَٰلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce ard arda iki ay oruç tutmalıdır. Kimin de buna gücü yetmezse altmış fakiri doyurmalıdır. Bunlar, Allah’a ve Resûlüne hakkıyla iman edesiniz, diyedir. İşte bunlar Allah Teâlâ’nın sınırlarıdır. Kâfirler için elem dolu bir azap vardır.” (Mücâdele 58/4)

Bu âyet-i kerimede zihâr adetini uygulayan birisinin köle azat etme gibi bir imkânı olmadığına, Hz. Allah (c.c) tarafından kendisine iki ay aralıksız oruç tutma yahut altmış fakiri doyurma gibi

bir bedel ödenmesi emredilmiştir. Bu emirleri yerine getirmenin anlamı Yüce Allah’a ve resulüne iman etmek demektir. Hz. Allah’ın vermiş olduğu emirleri temsil eden (تَلَاكَ) ismi işaret aynı zamanda bu emirlerin birer sınır olduğunu ve bu sınırların geçilmemesini işaret etmektedir. Hz. Allah’ın emirlerinin büyüklüğü ve sınırlarının azameti âyet-i kerimede uzak için kullanılan (تَلَاكَ) kelimesinden anlaşılmaktadır. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 289).

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah (c.c.) onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah (c.c.) onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Hz. Allah’ın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah Teâlâ’nın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Mücadele 58/22)

Âyet-i kerimede iman edenlerin Yüce Allah’a ve resulüne karşı inançları ve onlara karşı besledikleri sevgi ve muhabbet vurgulanmıştır. Bu inancın ve sevginin önüne aile bağları bile engel olamamış, aksine imanlı Müslümanların inançsız akrabaları bu tevhit yolunda yok sayılmıştır. Müslümanları ayette anlatan ve onlara işaret eden (أُولَئِكَ) kelimesi ismi işaret olup akrabalarına yakın olmalarına rağmen, manası “uzak” olarak verilmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 297) İsm-i işaretin manası “Onlar (Müslümanlar) kafirlerle kan bağı yoluyla yakın olsalar bile, Müslümanların Allah (c.c.) katında faziletleri büyük, makamları ali, iman etmeyenlerin halinden uzak” anlamlarına gelmektedir.

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَلَيْهِمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah Teâlâ’yı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.” (Mücâdele 58/19)

Şeytanın insanoğlunu yoldan çıkartma yöntemlerinden birisi de onlara vesvese vererek kalplerinde hakimiyet kurmaktır. Münafıkların durumunda bu hal daha belirgin olup şeytanın onlara yönelik hakimiyeti daha yoğun olarak görülmektedir. Nitekim bu hakimiyet sonucu

münafıklar Allah Teâlâ'nın ayetlerini, onun emirlerini unutmuş olup, şeytanın yolunu seçmişlerdir. Onlar bu amelleri ile cennet yerine cehennemi tercih edip iki cihanda hüsrânı seçmişlerdir. (Kurtubî, 2006:c/20: 328) Allah Teâlâ'nın yolundan ne kadar uzak olduklarını ifade etmek için uzak manası taşıyan ismi işaret olan (أُولَئِكَ) kullanılmıştır. (Komisyon, 2010: c/8: 50)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“Hz. Allah'ı unutan, bu yüzden Allah Teâlâ'nın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.” (Haşr 59/19)

Âyet-i kerimede kullanılan (نسي) fiili terk etme manası ile ilişkilendirilmiştir. Onların (Kafirlerin) Hz. Allah'ı unutmaları Onun yolunu terk etmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden kıyamet gününde de Allah (c.c.) onları terk edecek ve cehennem ehlinden eyleyecektir. İman etmeyenlerin Allah (c.c.) yolundan ne kadar uzak olduklarını manaya yansıtmak için uzak ifade eden (أُولَئِكَ) kelimesi kullanılmıştır. (Komisyon, 2010:c/8: 78)

1.7.8. Müsnedün İleyhin “elif lam” (ل) Takılı Olarak Gelmesi

Cümlede ismin harf-i tarif olan “elif lam/el takısı” (ل) takılı olarak gelmesi belirli manalara delalet eder. Belâgat alimlerine göre el takısı ifade ettiği anlamlara göre ahd, cins, istiğrâk olarak üç kısma ayrılır. (Sekkâkî, 1987:184-186; Kazvînî, 2010: 20-21; Taftâzânî, 2022: 162-167) Cümlede bulunan nekre kelimenin el takılı halinden bir cinsin muayyen bir ferdi kasıt edilmiş ise “elif lam/el takısı” (ل), ahd; (Matlub, 1980: 150; Trablusî, 2018: 202) belirli bir kişi değil de bir türün mahiyeti (hakikati) kastedilmişse cins; (Desûkî, 2007: 543; Abbas, 1989: 313) belirli bir türün bütün fertleri kastedilmişse istiğrâk anlamı katar. (Sekkâkî, 1987: 175; Kazvînî, t.y: 48; Taftâzânî, 2022: 166; Taftâzânî, 2010: 166)²⁵

Bu anlamlara örnek olarak Mücadele sûresinden şu âyetleri gösterebiliriz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجَيْتُمْ بِالْأَلْسِنِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنِ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا النَّجْوَىٰ مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kara, Yakup, ve Şükran Fazlıoğlu. “Umûm-Husûs Bağlamında Harf-I Ta’rifin Anlam Yelpazesi”. Şarkiyat Mecmuası, no. 37 (Aralık, 2020): 127-39.

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.

(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/9-10)

Ayetlerde Müslümanlara yönelik yapılması istenilen birtakım emirler bulunmaktadır. (Tantâvî, 1992: c/14: 258) Münafıklar, Müslümanları gördüklerinde onlarla alay etmek ve onlara kötü hissettirmek için kendi aralarında konuşmalarını gizli tutup fısıldaşıyorlardı. Allah (c.c.) münafıkların yaptıkları günahı hatırlatıp uyarırken, (Begavî, 1991: c/8: 56) Müslümanlara onlar gibi olmamalarını ve kötü amaçlı yapılan gizli konuşmalardan (fısıldaşmalardan) uzak durmalarını tembihlemiştir. (Taberânî, 2008: c/6: 225) Onuncu ayette geçen (النَّجْوَى) kelimesindeki el takısı ahd anlamı ifade etmektedir. (Kâsımî, 2003: c/9: 169) Başka bir ifade ile bu kelimeden kastedilen mana münafıklar tarafından peygambere ve Müslümanlara kötülük yönünde yapılan, muayyen olan ve daha önce konusu dokuzuncu ayette geçmiş fısıldaşmadır. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 34)

مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah Teâlâ’nın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey‘ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/7)

Ayette geçen (الْقُرَى) ve (الرَّسُولُ) kelimeleri marifeliklerini el takısından elde etmişlerdir. Kelimelerde kullanılan el takısı ahd manası ifade etmek için gelmiştir. (Begavî, 1991:c/8: 73; İbn Âşûr, 1984: c/28: 82) Buna binaen “beldeler” ve “resul” kelimeleri herhangi bir belde ve resul için değil, daha önce konusu geçmiş belirli bir belde ve resul içindir²⁶ ve bu beldeler

26 İbn Aşûr tefsirinde zikredilen beldeler (köyler) şunlardır: Kureyza, Fedek, Uneyne köyleri, Yunbu', Vadi'l-Kura, es-Saфра. Resul kelimesinde ise Hz. Muhammed kast edilmiştir. İbn Âşûr (1984). *Tahrîr ve't-tenvîr* (Cilt 28). Tunus: Darü't-Tunisiye. (s. 82).

(köylerin) ve resul, Müslümanlar tarafından bilinmektedirler. Aynı zamanda ayette geçen (القُرْبَى-Yakınlar) kelimesi herhangi bir akrabaya değil Haşimoğulları ve Muttaliboğulları'na işaret etmek için gelmiştir. (Râzî, 1981: c/29: 286)

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana ‘İnkâr et’ der; o inkâr edince de, ‘Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım’ der.” (Haşr 59/16)

Bu âyet-i kerime’de bulunan el takılı (الشَّيْطَان) ve (الْإِنْسَان) kelimeleri belirli (muayyen) bir ferdi veya bütünü (istiğrâk) ifade etmek için değil, bir türün mahiyetini yani cinsini ifade etmek için gelmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 109).

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir.” (Haşr 59/22)

Âyet-i kerimede geçen (الْغَيْب) ve (الشَّهَادَةِ) kelimelerinde “el” takısı istiğrâk ifade eder. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 119) diğer bir ifade ile Allahu Teâlâ bütün idrak edilemeyenleri (bütün gaybı) ve bütün idrak edilenleri (bütün aşikâr olanları) bilendir. Bu gruplardan herhangi bir ferdin Allah Teâlâ’nın ilminin dışına çıkması imkansızdır.

1.7.9. Müsnedün İleyhin İzafetle Marife Olması

Cümlede müsnedün ileyhi izafet yolu ile belirtmek birkaç hedefe bağlıdır. Bunlardan bazıları şunlardır: makam darlığı, müsnedün ileyhi tazim yahut tahkir etmek, muhatabın zihninde müsnedün ileyhi canlı tutmak, sözü veciz bir üslup ile ifade etmek. (Sekkâkî, 1987: 186; Kazvînî, 2010: 22; Taftâzânî, 2022: 174; Abbas, 1989: 319)

Bu anlamlara örnek olarak tespit edebildiğimiz ayetler şu şekildedir:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy-sopları olsalar bile, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi

beslediğini göremezsın. İşte Allah (c.c.) onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah (c.c.) onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah Teâlâ'nın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, Allah Teâlâ'nın tarafında olanlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” (Mücadele 58/22)

Mücadele sûresinin son âyetinde bulunan cümlede (إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) “İnne”nin ismi yani müsnedün ileyh izafet yolu ile marifelik kazanmıştır. Allah Teâlâ'nın tarafından olanların azametini belirtmek için müsnedün ileyhin, izafet yolu ile Allah kelimesine izafet edilerek marife kılındığı kanaatindeyiz.

لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Cehennemliklerle cennetlikler bir değildir. Muratlarına erecek olanlar ancak cennetliklerdir.” (Haşr 59/20)

Ayette bulunan (أَصْحَابُ) kelimesi fiilden sonra gelen fail olup müsnedün ileyh konumundadır. (Hatîb vd. 2015:c/28: 97) Kelime marifeliğini izafet yolu ile kazanmıştır. (أَصْحَابُ) kelimesi (النَّارِ) kelimesine izafe olduğundan dolayı, az sözle çok şey çok şey ifade ettiği gibi cehennem ehline yönelik tahkir ifade ettiği düşüncesindeyiz.

1.7.10. Müsnedün İleyhin Nekre Olarak Gelmesi

Müsnedün ileyhte asıl olan marife olmasıdır. Ancak bazı sebeplerden ötürü, farklı belâgî amaçlardan ötürü nekre de gelebilmektedir. Cümlede müsnedün ileyhin nekre olarak gelmesi şu sebeplere bağlıdır:

- a) Teklik ifade etme
- b) Umum bildirme
- c) Azlık ifade etme
- d) Azamet bildirme
- e) Nev'i (Türü) bildirme (Taftāzānī, 2022: 176-176; Bulut, 2015: 337-338)

Bu anlamlardan nekrenin umum bildirmesine şu ayeti örnek verebiliriz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr 59/18)

Âyet-i kerimede (نَفْسٌ) kelimesi fiilden sonra gelen fail konumundadır. (Hatîb vd.2015:c/28: 96) Teknik bakımdan müsnedün ileyhtir. Ayetin genel manasına göre iman edenlerin Yüce Allah’a karşı takva içinde olmaları emredilmiştir. Müminler Allah Teâlâ’nın çizmiş olduğu sınırları aşmamak ve ona karşı itaat etme ile emrolunmuşlardır. (Zemahşerî, 1998: c/6: 84) Ayette zikredilen (نَفْسٌ) kelimesi nekre olarak gelmiş ve umum ifade etmektedir. Yani kıyamet günü için her bir nefis (kişi) ne hazırladığına baksın manası verilmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 111)

1.7.11. Müsnedün İleyhin Takdim-Te’hîr Edilmesi

Müsnedün ileyhin takdim meselesinde kastedilen takdim, isim cümlesindeki müsnedün ileyhtir. Yani cümlede asıl olan mübtedanın önde olması durumudur. *Keşşaf* tefsirinin sahibi Zemahşerî takdim konusuna değinirken takdim anlayışının hakkı te’hîr olan bir ifadenin başa alınması olarak nitelendirmiştir. (Taftāzānī, 2022: 202; Taftāzānī, 2010: 190) Örnek olarak (ضرب عمرًا) cümlesinde (عمرًا) kelimesi takdim etmiş meful bih konumundadır. Nahiv kurallarına göre meful bih’in konumu failden sonra olmalıdır. Zemahşerî’nin yorumunu ele alacak olursak hakkı te’hîr olan bir mefulü bih takdim ederse o zaman fazladan manaya bir katkı sağlamış olur. Ancak Sekkâkî, Kazvînî, Taftazânî gibi alimler takdim ve te’hîr konusunu açıklarken sıradan bir müsnedün ileyhin (mübteda) takdim edilerek kullanılmasının (cümlelerin başında kullanılması) bazı durumlarda yeri geldiğinde, manaya özel bir anlam ve katkı sağlayacağını savunmuşlardır. *Arûsü’l-efrâh* kitabının sahibi Sübkî ise takdim edilen mübtedanın önem arz ettiği için öne alındığı ibaresinin kullanılmasının yeterli olmayacağını bu önemin nerede ve neyden kaynaklandığının açıklanması gerektiğini vurgulamıştır.²⁷ (Sübkî, 2003: 232)

Takdim konusu belâgat kitaplarında iki farklı metot ile açıklanmıştır. Belâgat alimlerinin konu ile alakalı yorumları şu şekildedir:

²⁷ Takdim edilen Mübteda’nın önemini açıklamak, yapılan takdimden daha önemli olduğunu Abdu’l-Kâhir el-Cürcânî ‘Delailul İcaz’ kitabında zikretmiştir. Cürcânî, (Y.y.). *Delâilü’l-icâz*. Kahire: Mektebetü’l-Hancı. (s. 106). Kazvînî bu yoruma binaen takdimin ne tür önem taşıdığını kısa ve öz bir şekilde ‘*Telhisul Miftah*’ kitabında açıklarken, konu ile alakalı daha detaylı ve bol örnekler ile ‘*İzah*’ kitabında açıklamıştır. Ayrıca Takdim ve Te’hîr ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Keskinoglu, Hatice-Araz, Mehmet Ali Kılây, “*Nahivciler Nezdinde Takdîm Te’hîr Olgusu*”. Journal of Analytic Divinity, 4/1 (Temmuz 2020): 153-166.

1.7.11.1. Te'hîr Niyeti ile Yapılan Takdim

Cümlelerin kısımlarını açıklarken, asıl olanın, mübtedanın habere, failin meful bihe takdim edilmesi olduğunu ifade etmiştik. Nahiv ilminin temel kaidelerinden birisi, bu sıralamayı cümlede tatbik etmek ve sıralamada belirli bir sebepten kaynaklanmadığı müddetçe bu sıralamanın dışına çıkmamaktadır. Cümlede yapılacak olan Takdim-Te'hîr ile alakalı sebepleri sırası ile açıklayacağız. Cümlede kelimelerin tertibini ve önemini Nahiv ilmi açıklarken, bu sıranın manaya olan katkısını, yapılacak olan Takdim-Te'hîr ile cümlede sağlanacak manaları Meânî ilmi açıklamaktadır. Te'hîr niyeti ile takdim konusunu açıklığa kavuşturmak için şöyle örnekler verebiliriz: (قائم زيد) ya da (ضرب عمرا زيد). Birinci örnekte (قائم) kelimesini takdim etmiş haber ve (زيد) kelimesini ise te'hîr etmiş mübteda olarak gelmektedir. İkinci örnekte ise (عمرا) kelimesini takdim etmiş meful bih ve (زيد) kelimesini te'hîr etmiş fail olarak görüyoruz. Bu değişim kelimelerin doğasını, yani i'rabını değiştirmemektedir. Takdim etmiş haber yahut meful bih cümlede öne çıkmalarına rağmen aynı şekilde i'rablarını korumaktadırlar. (Kazvîni, t.y.: 72)

1.7.11.2. Te'hîr Niyeti ile Yapılmayan Takdim

Bu kısımda öğelerin olması gerektiği yerlerde, belirli bir amaç gözetilmeden, kelimelerin cümlede sıralarını korumaları kastedilmektedir. Örnek olarak mübtedanın habere, failin faile takdim etmesi verilebilir. (Kazvîni, t.y.: 72; Taftâzânî, 2022: 203) Bu tür takdimlerde te'hîr niyeti yoktur. Örnek olarak: (جلس أحمد) ifadesinde müsnedün ileyh (fail) fiilden sonra takdim etmemiş bir şekilde gelmiştir. Bu kısımları açıklarken takdim ve te'hîr yöntemlerinin manaya kattığı anlamlar şu şekildedir:

- 1- Müsnedün ileyhin zikredilmesi önem arz ettiği ve cümlede asıl olduğu için.
- 2- Müsnedün ileyhin takdimi ile muhatabın zihnine haberi yerleştirmek. Bu tür takdim muhatabın zihninde habere karşı bir teşvik oluşur.
- 3- Müsnedün ileyhin takdim edilmesinden teberrük edilmesi yahut müsnedün ileyhin takdiminden zevk alınması.
- 4- Müsnedün ileyhin takdimi ile ondan sonra gelecek haberi pekiştirmek ve mana bakımından güçlendirmek.

1.7.12. Müsnedün İleyhin Te'hîri

Bu konuyu ele alırken, diğer yandan müsnedin cümlede takdim meselesini ele almış oluyoruz. Diğer bir ifade ile cümlede müsnedün ileyhin te'hîr edilmesine yönelik sebepler, müsnedin takdim edilmesine eşit olmaktadır. Müsnedün ileyhin te'hîri şu faktörlere dayalı olarak gerçekleşebilir:

1- Müsnedin amil olması. Fiil cümlesi olarak cümleye başlamak yahut isim cümlesinde soru edatı ile cümleyi kurmak.

2- Müsnedün ileyhi müsnede özel kılmak. (Tahsis etmek)

3- Hüznü ve kederi beyan etmek için. (Meydânî, 1993: 359)

Müsnedün ileyhin te'hîrine ve bu te'hîrin cümleye kattığı anlamlara Mücadele ve Haşr sûrelerinden şu ayetleri örnek verebiliriz:

إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَٰئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ ۚ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah Teâlâ'yı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın yandaşlarıdır.” (Mücadele 58/19)

Âyet-i kerime fiil cümlesi olarak başlamıştır. Cümlede bulunan fail (الشَّيْطَانُ) kelimesi olup, (عَلَيْهِمْ) kelimesinden sonra gelmiştir. Teknik boyutta Müsnedün ileyhi te'hîr edilmiş olmaktadır. Âyetin manasını incelediğimizde “onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah Teâlâ'yı anmayı unutturmuştur” kısmında “onlar” kelimesi münafık ehlinde olan kimselere delalet etmektedir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 70) Şeytanın vaatlerine ve vesveselerine kanmak münafıklara has olan bir durumdur. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 54,55) Diğer bir ifade ile Şeytanın bu sözlerine sadece Münafık olanlar tabi olur. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 54,55)

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücadele 58/6)

Âyette Allah kelimesi fail konumunda olup, öncesinde takdim etmiş meful bulunmaktadır. Âyette takdim-te'hîr sanatı uygulanmıştır. Dünyada Yüce Allah'a inanmayıp, onun dini ile alay

eden kafir ve münafıklar kıyamet gününe inanmıyor; Allah Teâlâ'nın onların yaptıklarından habersiz olduğuna ve onların yaptıkları kötü amelleri önlerine sunmayacağına inanıyorlardı. Onları muhakkak diriltecek olan zâtın, Yüce Allah olduğunu vurgulamak, onların yaptıkları her amelin Allah (c.c.) katında yazıldığını ve hiçbir şeyin gizli kalmayacağını ifade etmek için takdim te'hîr sanatı uygulanmıştır. (Râzî, 1981: c/29: 264; Neseî, t.y:c/4: 1202; Ebüssuûd, t.y: c/5: 290)

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ'nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar.” (Mücadele 58/10)

Ayette (عَلَى اللَّهِ) cümlesi mamul konumunda olup, amili (فَلْيَتَوَكَّلِ) filine ve fiilin müsnedün ileyhine takdim etmiş müsnedün ileyh mefulün bihten sonraya tehir edilmiştir. (Hatîb vd. 2015:c/28: 35) Yapılan takdim ve te'hîrden tahsis manası elde edilmiştir. Yani tevekkül edenler sadece Yüce Allah'a tevekkül etsinler demektir. (Kurtubî, 2006:c/20: 314; Sâbûnî, 1981:c/3: 339; Şevkânî, 2007:c/8: 1468)

﴿سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

“Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah Teâlâ'yı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet sahibidir.” (Haşr 59/1)

Âyet-i kerimede müsnedün ileyh (fail) konumunda olan ism-i mevsûl (مَا), nahiv kurallarına göre (سَبِّحْ) fiilinden sonra gelmesi gerekirken, bu fiilin müteallakı olan (لِلَّهِ) cümlesinden sonra gelmiştir. Cümlede müsnedün ileyhin te'hîr edilmesi, bütün ibadetlerin ve ibadet edenlerin sadece Yüce Allah'a has olduğu anlamı katmaktadır.(Yazır, 2023: c/5: 474)

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ'nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi;

Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Ayette bulunan (مَا نَعْتُهُمْ) cümlesi takdim etmiş haber konumunda olup, müsnedün ileyh olan (حُصُونُهُمْ) kelimesi te’hîr etmiştir. (Hatîb vd. 2015:c/28: 59) Beyzâvî ayette uygulanan takdim ve te’hîr üzerine yapılan nazım değişikliğini, Yahudilerin kalelerine çok güvenmesi, kalelerinin yaklaşılmaz olduğu, kalelerinden çıkma ihtimalinin onların iradesine hasr edilmiş olduğu anlamlarına geldiği şeklinde yorumlamış, başka bir ifade ile bu kısmın “bu kalelerden bizi çıkartacak tek şey kendi irademiz” manalarına geldiğini belirtmiştir. (Beyzâvî, 2000:c/3: 388) İbn Atiyye takdim ve te’hîr kelimelerini kullanmadan Beyzâvî ile aynı görüşleri savunmaktadır. (İbn Atiyye, 2010: 1383).

1.8. Müsnedin Durumları

Müsned, müsnedün ileyhten sonra cümlelerin ikinci temel ögesini oluşturan unsurdur. Bu yönüyle, meânî ilminde önemli bir rol üstlenir (Akdemir, 1999: 259). Müsned, cümlede müsnedün ileyh hakkında bir durumu veya hükmü bildiren rükündür. Bu nedenle, belâgat kitaplarında “mahkûmun bih” ya da “muhberun bih” olarak adlandırılır. Fiil cümlelerinde fiil ya da fiil gibi amel eden kelimeler şeklinde yer alırken, isim cümlelerinde haber olarak yer almaktadır. (Bulut, 2015: 313).

Müsned, müsnedün ileyh gibi farklı durumlara sahiptir. Müsned cümlede şu şekillerde gelmektedir:

- a. Zikredilmesi-Hazf edilmesi
- b. Marife-Nekra gelmesi
- c. İsim veya fiil olarak gelmesi
- d. Şart ile Kayıtlandırılması (Sekkâkî, 1987: 205)

1.8.1. Zikredilmesi

Müsnedin cümlede zikredilmesi konusunda belirtilen durumlar müsnedün ileyh’in durumlarıyla eşit gayelerdedir. (Sekkâkî, 1987: 207; Taftâzânî, 2022: 280) Cümle içinde muhatabın zihninde oluşabilecek herhangi bir mana kapalılığını gidermek için, müsnedin zikri elzemdir. Zira bu durumda cümlede müsned birkaç şekilde gelebilir. İsim cümlelerinde müsnedin; müfred, fiil cümlesi, şibih cümlesi olup olmadığını net bir şekilde yansıtmak ve mana bakımından bir

karşılıklılık yaratmamak için müsned cümlede belirtilir. (Kazvîni, 2010: 36; Taftâzânî, 2022: 280) Örnek olarak:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Âyet-i kerimede bulunan (غَفُورٌ رَحِيمٌ), (أَطْهَرُ), (خَيْرٌ) kelimeleri, haber şeklinde gelen birer müsneddir. Bu ayetlerde müsnedin zikredilmesi esas olduğu ve müsnedi hazf etmenin bir sebebi olmadığı için cümlede müsnedleri görmekteyiz. Başka bir açıdan ayetleri yorumlayacak olursak (غَفُورٌ رَحِيمٌ) ve (أَطْهَرُ) kelimeleri sadakayı anlatan ve onun hakkında haber veren kelimelerdir. Sadaka vermenin en hayırlı ve en nezih davranış olduğunu muhatabın zihninde iyice yerleştirmek için müsnedlerin zikredildiği kanaatindeyiz.

1.8.2. Müsnedin Hazfedilmesi

Müsnedin cümlede hazf edilmesi birkaç sebebe bağlıdır. Ancak hazif yalnızca cümlede bir işaretin (karinenin) bulunması ile gerçekleşir. (Kazvîni, 2010: 35; Taftâzânî, 2022: 275) Bazen hazif ile fazlalıktan kaçınıp, manayı ihtisarlı şekilde sunmak amaçlanır. (Sekkâkî, 1987: 206) Kimi zaman da cümlede bulunan bir soruyu cevaplama niyetiyle, müsned hazfedilebilir. Yani cevap mütekellim ve muhatap arasında biliniyorsa müsned hazf edilebilir. (Karamollaoğlu, 2013: 171) *Mutavvel* sahibi Taftâzânî, hazif konusunu değinirken, Kazvîni'ye atıf yaparak müsnedün ileyh için “hazif”, müsned için de “terk etme” ibarelerini açıklamıştır. Kazvîni'nin yorumuna binaen müsnedün ileyh mana bakımından müsnedden daha fazla önem arz etmektedir. Müsnedün ileyh bir gaye üzerine cümlede hazfedilmektedir. Cümlede müsnedün ileyh, hazf edildiği vakit, taşıdığı önem ve ihtiyaçtan ötürü önce zikredilmiş, sonra bir amaç uğruna hazfedilmiştir. (Taftâzânî, 2022: 141-143) Ancak müsned konusunda aynı şey söylenemez. Çünkü müsnedün ileyh müsnele kıyasen cümlede temel ve en büyük rükündür. (Taftâzânî, 2022: 275) Bu sebeplerden ötürü müsnedün ileyh için hazif, müsned için terk etme kelimeleri kullanılır.

Konu ile alakalı Mücadele ve Haşr sûrelerinden örnek verecek olursak:

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Mücâdele sûresinin altıncı ayetinde, Hz. Allah’ın kıyamet günü kafirleri nasıl dirilteceği ve onlardan birer birer hesap soracağı beyan edilmiştir. Kafirlerin yaptıkları zulümler, kötülükler onlar tarafından unutulsa da Allah (c.c.) tarafından bütün amelleri tek tek önlerine sunulacak ve cezalandırılacaklardır. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 290) *Bahrü’l-Muhît* tefsirinin sahibi Ebû Hayyân’nın yorumuna göre âyet-i kerime “*Bu zalimlerin cezası ne zaman verilecek? (ne zaman olacak/gerçekleşecektir)*” sorusuna cevap olarak gelmiştir. Takdirî bir şekilde cevap şu şekilde gelmektedir: (يَكُونُ يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا) “Onların cezası Allah Teâlâ’nın onları hepsini dirilteceği günde olacaktır.” (Ebû Hayyân, 1993:c/8: 233) Cümlede haber “müsned” konumunda olan (يَكُونُ) kelimesi, bir sorunun cevabı olma sûretiyle hazfedilmiştir. Aynı zamanda buradaki müsnedin hazfininin, kıyamet gününün önemine ve azametine ve kafirlerin hesaba çekileceğine vurgu yapmak için gelmesi büyük bir ihtimaldir.

1.8.3. Müsnedin Marife Olması

Bu kısımda müsnedden kasıt, isim cümlesinde bulunan haberdir. Zira fiil cümlesinde bulunan müsned (fiil) marife olarak gelmemektedir. (Karamollaoğlu, 2013: 208) Cümlede asıl olan haberin nekre gelmesidir, fakat müsned marife olarak gelmişse, müsnedün ileyh kati sûrette marife gelmektedir. (Taftâzânî, 2022: 327)

Meani ilminde müsnedin marifeliği farklı manaları amaçlamaktadır. Bunlardan bazıları mübalağa, kasr yahut muhatabın bildiği bir bilgiyi açıklayıcı bir şekilde ona bildirmektir. (Kazvîni, 2010: 40; Taftâzânî, 2022: 331; Bulut, 2015: 322) Örnek olarak bir kimse Hz. Hamza’nın (r.a) kim olduğunu biliyor ancak onun “Esedullah” lakabına sahip olduğunu bilmiyor ise, bildiği kısım müsnedün ileyh, bilmediği kısım ise müsned olarak gelir. Misal olarak cümle (حمزة أسدالله) şeklinde gelir. Tabi bu örnek ve benzerlerinde müsnedin, marife olarak gelmesi icabet eder. Müsnedin marife olması, izafetle yahut el takısı (ال) alması gibi durumlarda gerçekleşir.

1.8.4. Müsnedin Nekre Gelmesi

Nekre konusuna müsnedün ileyh bağlamında daha önce değinilmişti. Müsnedin nekre olması, onun belirlilik (ta’rîf) özelliğinden yoksun olduğunu ifade eder; bu durum ise, müsnedde sabit ve asıl olanın ortaya konulması anlamına gelir. Klasik belâgat eserlerinde, müsnedin nekre

gelmesi genellikle marifeliğin taşıdığı belirlilik ve hasr manaları üzerinden açıklanır. (Taftāzānī, 2022: 324) Şayet mütekellim, marifeliğin ifade ettiği hasrı (yani tahsîsi) ve belirliliği kastetmiyor, bilakis bu anlamı istemediğini vurgulamak istiyorsa; o takdirde müsnedi nekre getirmesi gerekir. (Kazvînî, 2010: 40; Desûkî, 2007: c.2/115;) Örnek olarak (أحمد ذكي) cümlesinde, “Ahmed zekidir” denildiğinde, nekrelikten kazanılan mana, zekilik sıfatının Ahmed’e tahsis edilmediğini vurgulamak içindir. (Matlub, 1980: 157)

Müsnedin nekre gelmesi azamet yahut tahkir gibi manaları da ifade edebilmektedir. (Taftâzânî, 2010: 297; Kâsım, Dîb, 2003: 337) Buradaki amaç belirsizlik olgusunu kullanarak bir ferdin azametini belirtmektir. Yani falanca kişi o kadar büyük ve azametlidir ki mahiyeti bilinmemektedir manaları verilmek istenir. Aynı durum tahkir için de geçerlidir.

Konu ile alakalı Mücâdele sûresinden örnek verecek olursak:

كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Allah (c.c.) “Elbette ben ve elçilerim üstün geleceğim.” diye yazmıştır. Şüphesiz Allah (c.c.) güçlüdür, üstündür.” (Mücâdele 58/21)

Âyet-i kerimede bulunan (قَوِيٌّ) kelimesi “inne”nin (إِنَّ) haberi olarak gelen müsned nekredir. Allah Teâlâ’nın elçileri ile kafirlere karşı muhakkak galip geleceği müjdesi ve vaadi verilirken, Allah Teâlâ’nın “güçlü” sıfatı nekre formunda gelmiştir. Tahminimizce (قَوِيٌّ) kelimesinin nekre formülüyle birleşerek Allah Teâlâ’nın gücünün azameti ve aklın idrak edemeyecek kadar azametli olduğu vurgulanmak istenmiştir. Farklı bir ifade ile Allah Teâlâ’nın gücü o kadar büyüktür ki mahiyeti bilinmemektedir.

1.8.5. Müsnedin İsim Olarak Gelmesi

Cümlede müsnedin isim olarak gelmesi müfred olması demektir. Müsnedin bu şekilde gelmesindeki temel hedef, manada medih ve zem gibi duyguları ifade etmek ve devamlılık ve sübut gibi halleri açık bir şekilde manada yansıtma amaçlanır. (Taftāzānī, 2022: 287) Farklı bir ifade ile müsned üç zamandan birini ifade etmiyor ise isim olarak gelir. (Sekkâkî, 1987: 210; Bulut, 2015: 321)

Bu anlamlara örnek olarak şu cümleleri verebiliriz:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir.” (Mücâdele 58/1)

Âyet-i kerimede bulunan (سَمِعَ) ve (بَصِيرٌ) kelimeleri “inne”nin haberi olarak gelen birer müsneddirlere. Mana bakımından âyet-i kerimede Hz. Allah’ın çaresiz kadının, Havle bint Sâlebe’nin, dualarını işittiği beyan edilmiştir. Hz. Allah’ın (c.c) her şeyi işiten ve her şeyi gören sıfatlarının sabit olduğu cümlede müsnedin isim olarak gelmesinden anlaşılmaktadır.

1.8.6. Müsnedin Fiil Olarak Gelmesi

İsnad konusunu açıklarken fiil ve isim cümlelerinin gayelerini kısaca izah etmiştik. Burada müsnedin teceddüt ve üç zaman kipinden birini cümlede yansıtmak için fiil sigasında geldiğini tekrar hatırlatalım. (Sekkâkî, 1987: 208; Taftâzânî, 2022: 286; Bulut, 2015: 316) Konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şu şekildedir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan men edilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, “Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Sûre-i celilenin bu ayetinde, gizli konuşmadan men edilen Yahudiler ve münafıkların, gizli konuşmalarını nasıl terk etmediği, bunun üzerine çirkin davranışlarına nasıl devam ettikleri ifade edilmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 291; İbn Âşûr, 1984: c/28: 28) Cümlede kullanılan (يَعُودُونَ) ve (يَتَنَاجَوْنَ) fiilleri dönmek ve fısıldaşmak manalarına gelmektedir. Müsned konumunda olan bu fiiller, Yahudi ve münafıkların teceddüt halinde olan sürekli devam eden çirkin fiillerini yansıtmaktadır. Başka bir ifade ile gizli konuşmaları ve günahlarına dönmeleri sürekli ve devamlı bir şekilde olmuştur.

1.8.7. Şart ile Kayıtlandırılması

Genellikle belâgat kitaplarında müsnedin (fiilin) kayıtlandırılması üç edat ile gerçekleşmektedir. Söz konusu edatlar şu şekildedir: (إِنْ), (لَوْ), (إِذَا). Bu şart edatları, işlevleri

olan kayıtlandırmayı hem şart cümlesinde hem de onun cevabı (cezası) niteliğindeki cümlede yerine getirirler. (Abbas, 1989: 337)

Bu edatlar fiilin önüne geçip, taşıdıkları anlamlara göre manayı muhtelif incelik ve güzellikler ile süsleyebilirler. Bu edatların özelliklerine kısaca değinecek olursak (إن) edatı şart ifade ettiği gibi gelecek zaman için kullanılır. (Kazvîni, 2010: 38)

(إذا) edatı ise bir önceki edat gibi kesinlik ifade eder. Geçmiş zaman için kullanıldığı gibi, bir olayın kesinlikle gelecekte vuku bulacağını muhataba hissettirmek için de kullanılır. (Taftâzânî, 2022: 291) Genellikle bu edattan sonra gelen fiil mazidir. (Bulut, 2015: 319) Örnek olarak:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُكُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, “Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Âyet-i kerimede Yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.v) ile karşılaştıklarında, peygamberi tahkir etme amaçlı nasıl selâmladıkları anlatılmıştır. (Kâsımî, 2003:c/9: 168-169) Yahudilerin bu fiili cümlede şart edatı ile kayıtlanmıştır. Mana bakımından onların bu fiillerinin kesin olarak gerçekleşeceği, mütekellim tarafından muhataba hissettirilmiştir.

(و): Bu edat mazi fiilin önüne geldiğinde, cümlede şartın ve cevabın imkânsız olduğunu belirtir. (Karamollaoğlu, 2013: 257) Yani fiilin geçmişte gerçekleşmediği gibi gelecekte de gerçekleşmesinin mümkün olmadığını gösterir. Ayrıca bu edat muzari fiilin başına gelmesi halinde de cümle mazi anlamı taşımaktadır. (Kazvîni, 2010: 39; Bulut, 2015: 320) Örnek olarak:

لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah (c.c.) korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz.” (Haşr 59/21)

Âyet-i kerimede bir dağın insan gibi akıl sahibi olması ihtimalinde, Kur’an’ın dağa inmesi ile dağın paramparça olacağı, temsili (hayali) bir şekilde ifade edilmiştir. (Sâbûni, 1981:c/3: 356)

Âyette mûsned olan (اَنْزَلْنَا) fiili (لو) edatı ile sınırlandırılmıştır. Bu edat cümlede bulunan şartın gerçekleşmediğinden dolayı cezanın yani sonucun da gerçekleşmediğini gösterir. Başka bir deyişle “*Biz dileydik Kur’an’ı o dağın üzerine indirirdik*” manası verilmiş, bu şart gerçekleşmediği için dağın paramparça olması da gerçekleşmemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. İnşâ Cümlesi

İnşa kelimesi sözlük bakımından “icat etmek, aslen var olmayan bir şeyi var etmek, yaratmak” anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993:c.1/171; Merâgî, 1993: 61) Sarf ilmine göre (إِنشَاء) kelimesi, rubai fiilden gelen (أَنشَأَ) fiilinin mastarıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime şu şekilde kullanılmıştır:

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

“Hâlbuki O, sizin için kulakları, gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!” (Mü’minûn 28/78)

Belâgat terminolojisinde ise “doğrulanması” ve “yalanlanması” mümkün olmayan cümledir. Haber cümlesinde muhatabın duyduğu bir haberde “bu doğrudur” veya “bu yalandır” demesi mümkün iken inşa cümlesinde bu ifadeler kullanılamaz. (Kazvînî, 2010: 52; Mahmûd, 1988: 37; Matlub, 1980: 107) Bu durumda inşa cümlesi barındırdığı bu anlam üzerine “talep-istek” bildiren ve bildirmeyen olarak iki kısma ayrılır. (Sekkâkî, 1987: 302) İstek bildiren inşa cümlesi “talebî inşâ”, istek bildirmeyen ise “gayr-i talebî inşâ” olarak adlandırılır. (Kazvînî, t.y.: 135; Atîk, 2009: 75; Abbas, 1989: 147)²⁸

2.2. Talebî İnşâ

Dış dünyada hali hazırda mevcut olmayan, ancak mütekellim tarafından olması ve hayata geçirilmesi istenilen, istek anlamı ifade eden cümleye “talebî inşâ” denir. (Sübkî, 2003: 419; Taftâzânî, 2022: 411; İbn Âşûr, t.y: 23-24; Bulut, 2015: 180) Diğer bir deyişle mütekellimin muayyen bir şeyi talep ettiği esnada var olmayan, ancak sonrasında var olmasını ve vuku bulmasını istediği olaydır. (Kazvînî, t.y.: 135; Matlub, 1980: 107) Talebî inşâ; “emir”, “nehiy”, “istifham”, “nida” ve “temenni” olarak beş kısma ayrılmaktadır. (Kazvînî, 2010: 57)

2.3. Emir

Mütekellimin, muhatabdan lafız yolu ile haliz hazırda olmayan, görülen (somut) yahut görülmeyen (soyut) bir şeyi isti’lâ (üstün) makamını kullanarak istemesine ve bu sorumluluğu muhataba yüklemesine emir denir. (Kazvînî, 2010: 57; Abbas, 1989: 149; Matlub, 1980: 110).

²⁸ Konu ile alakalı bkz. Arpa, Meryem. “Belâgat İlminde Haber ve İnşâ”. Kilitbahir 23 (September 2023), 77-95.

Emir ifade eden kipler ve cümleler belâgat açısından “manasının dışında” yani muktezâ-yı zâhirin hilafına kullanılma potansiyeline sahip olan sigalardır. Bu sîgalar manasının dışında kullanıldıklarında “muktezâ-yı hâl”e uygunlukları göz önünde bulundurulmaktadır. Yani “muktezâ-yı hâl”e uygun olarak bu anlamlarda kullanılırlar. (Sekkâkî, 1987: 304 Atîk, 2009: 77)

İncelediğimiz sûrelerde manasının dışına gelen emir kipleri şu şekildedir:

2.3.1. Yüceltme

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Keşşâf tefsirinin sahibi Zemahşerî, Mücâdele sûresinin altıncı âyetini yorumlarken, cümlenin ilk kelimesinin (يَوْمَ) mensub halinde gelmesinin sebeplerinden biri, öncesinde bulunan gizli bir emir fiilinden kaynaklanmasından olduğunu belirtmiştir. Müfessirin yorumuna göre gizli emir fiili hatırla/zikret anlamına gelen (اذكر) kelimesidir. (Zemahşerî, 1998: c/6:61; Zuheyli, 2009:c/28: 391) Zemahşerî’nin yorumu üzerine âyetin manası şu şekildedir: “Allah Teâlâ’nın onların hepsini dirilteceği günü hatırla ey Muhammed (s.a.v)”. Âyet-i kerimeyle kıyamet gününde bütün insanların toplanacağı ve kendilerine tüm amellerinin tek tek bildirileceği ifade edilirken, hatırla emri ile mahşer gününün azameti ve yüceliği ifade edilmiştir. Başka bir ifade ile “O günün büyüklüğünü ve azametini hatırla” anlamı verilmiştir. (Zuheyli, 2009:c/28: 391)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Hiz. Muhammed (s.a.v) döneminde onunla özel görüşme konusuna daha önce değinmiştik. Görüşme öncesi sadaka verme emri fakirlere yardım ve kolaylık sağladığı gibi, Hiz. Peygamberin makamını yüceltmek için de gelmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 293) Başka bir ifadeyle bu âyet-i kerimede Hiz. Muhammed (s.a.v) herhangi birisi olmadığı için onu istediğiniz

gibi meşgul edemezsiniz anlamı kastedilmiş ve onun makamının yüceliğini ifade için emir kipi gelmiştir. Ayrıca bu âyet-i kerimede ifade edilen azamet (tazim) manasıyla emir kipine bir anlam daha katılmıştır. (Âlûsî, t.y: c/28:30)

2.3.2. Öğüt

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dendiğinde yer açın ki Allah (c.c.) da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dendiğinde de kalkın ki Allah (c.c.) içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah (c.c.) tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/11)

Tefsirlerde âyet-i kerimenin iniş sebebi ile alakalı, Hz. Muhammed’in (s.a.v) meclislerinde ona yakın olma arzusu referans olarak gösterilmiştir. Konuya kısaca değinecek olursak, bir mecliste Hz. Muhammed (s.a.v) ashabıyla sohbet ederken, yeni gelenler için yer kalmamıştı. Yeni gelenlerin arasında Bedir savaşında yer alan sahabeler de var idi. Resulullah’ın kalbinde özel bir yere sahip olan bu insanlara yer verilmesi için Resulullah tarafından orda bulunanlara işaret edilmiştir. Yerinden kalkması gerekenlerin yüzünde memnun olmadıkları belli olurken, münafıklar tarafından bu durum fırsat bilinip, Resulullah’ın adaletli olmadığı ima edilmiştir. (Râzî, 1981: c/29: 269-270) Âyetin manası “eğer size Allah Teâlâ’nın resulü yer açın derse açın ki ihya olasınız” olarak ifade edildiğini düşünmekteyiz. Zemahşerî ise bu emre itaat etmenin ödülünü, cennet, bol rızık ve gönül ferahlığı olarak belirtmiştir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 65) Yani siz bu nimetlere ulaşmak için bu emir ile öğütleniyorsunuz manası eklenmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 38-39)

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنْ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ’nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Yahudilerin Müslümanlara ve Resulullah’a yaptıkları ihaneti konu edinen âyet-i kerime, Allah Teâlâ’nın onları yurtlarından nasıl ettiğini, ihanetin cezasız kalmayacağını belirtirken, akıl sahiplerine ibret almalarını emretmiştir. Yahudilerin münafıkların vaatlerine güvenerek Müslümanlara ihanet etmeleri, kalelerine güvenerek hiç çıkmayacaklarını sanmaları, İslam ordusuna karşı tedbirsiz karşı gelmeleri onları sadece küçük düşürmüş, rezil olmalarına neden olmuştur. Bu yaşananlar üzerine yüce Allah (c.c.) mümin ve akıl sahiplerine Yahudilerin halini ibret almalarını emrederken, onların durumuna düşmemelerini de öğütlemiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 72)

2.3.3. Merhamet Dileme

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de ‘Ey rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’” (Haşr 59/10)

Tefsirlerde, âyet-i kerimenin zikrettiği “Bunların ardından gelenler” ile muhacir ve ensarın kastedildiği ifade edilirken, bazı rivayetlerde kastedilenin, bahsi geçen bu iki grubun arkasından gelen müminler olduğu ifade edilmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 305) Konu itibarıyla Müslümanların Yüce Allah’a yönelip “bağışla” filini kullanıp dua etmeleri, emir sîgasında olup muktezâ-yı hâle uygun olarak merhamet dileme anlamı kastedilmiştir. (Komisyon, 2010:c/8: 71)

2.3.4. İrşat

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.” (Mücâdele 58/9)

Âyet-i kerimede gizli konuşmaların yasaklanması üzerinde tezimizin önceki bölümünde durulmuştur. Kullanılan emir kipi Müslümanlara hitap etmektedir. Hz. Allah (c.c)

Müslümanlara münafıkların davranışlarına benzer hareketlerde bulunmamalarını, Allah Teâlâ'nın ve resulünün razı olacağı şekilde davranmalarını emredilmiştir. İstenmeyen davranışlar içerisinde gizli saklı bir şekilde yapılan “necvâ” da bulunmaktadır. Bu âyet-i kerimede, Müslümanlar için Münafıkların halinden ibret almaya ve Yüce Allah'a yakışır bir şekilde kul olabilmeye yönelik bir irşat bulunmaktadır. “İyilik ve takvâ hakkında konuşun” ifadesi emir manasının dışına çıkarak irşat ifade etmektedir.(İbn Âşûr, 1984: c/28: 33; Tantâvi, 1992:c/14: 258)

2.3.5. Kışkırtma

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“Tıpkı şeytanın durumu gibi: Hani o insana ‘*Inkâr et*’ der; o inkâr edince de, ‘Bilesin ki benim seninle ilgim yok, ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım’ der.” (Haşr 59/16)

Haşr sûresinin on altıncı âyetinde şeytanın dünya hayatında insanoğluna karşı kullandığı emir kipini görmekteyiz. Âyet-i kerimede kullanılan emir kipi hakiki buyruk değil, şeytanın insana karşı kullandığı saptırma yöntemlerinden biridir. Şeytanın insana karşı herhangi bir otoritesi bulunmamaktadır. Ancak şeytan vesvese verip insana “*Inkâr et*” diyerek insanı Yüce Allah’a karşı kışkırtarak onu doğru yoldan saptırmayı hedeflemiştir. Âyet-i kerimede kullanılan emir kipi şeytanın kullandığı bir metot olarak nitelendirilmektedir.

2.3.6. Nimeti Hatırlatma

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr 59/18)

Âyet-i kerimede üç emir fiili kullanılmıştır.²⁹ Bu kısımda birinci emir ele alınacaktır. İbn Âşûr’un yorumuna göre Haşr sûresinde Müslümanların savaşız bir şekilde Yahudilere galip gelmeleri, münafıkların hezimete uğramaları, ensar ve muhacirlerin davranışlarının takdir edilmesi, bu durumların Yüce Allah’a karşı duyulması gereken şükür vesilesi ve de bir nimet

²⁹ Âyet-i kerimede tekrarlanan ve sıra bakımından üçüncü emir fiili olan ‘Allahtan korkun’ cümlesi hakkında emir kısmının uyarı başlığında bahsedilecektir.

olduğu belirtilmiştir. Müfessire göre bütün bu sayılan detaylara delalet eden söz konusu kip bir emir kipidir.(İbn Âşûr, 1984: c/28: 110) İbn Âşûr verilen bütün nimetlerin birer şükür vesilesi olduğunu, bu şükürü yerine getirmenin tek yolunun da Yüce Allah’a karşı itaatsizlikten sakınmak olduğunu ifade etmiştir. Buna binaen âyet-i kerimede gelen birinci (اتَّقُوا اللَّهَ) emri, şükürü ve nimeti hatırlatma anlamı da taşımaktadır.

2.3.7. Uyarı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr 59/18)

Ayette bulunan “Allah’a itaatsizlikten sakının” emri iki kere tekrarlanmıştır. Birinci emir fiilinde İbn Âşûr’un yorumunu zikretmiştik. Burada ise tekrarlanan ve sıralama bakımından üçüncü olan emir kipi hakkında Zemahşerî ve Ebüssuûd’un yorumlarını zikredeceğiz. İki müfessirin yorumlarına göre birinci emir kipi müminlerin itaatlere ve dini görevlerini yerine getirmeye yönelik bir emir olarak gelirken, tekrarlanmış emir kipi bahsi geçen dini mesuliyetleri bırakmamaya ve haram amellere yaklaşmamaya yönelik bir uyarı olarak gelmiştir.(Zemahşerî, 1998: c/6: 84; Ebüssuûd, t.y: c/5: 309)

مَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا نَهَيْكُمْ عَنْهُ فَأَنْتَهُوْا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah Teâlâ’nın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey‘ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/7)

Âyet-i kerime, fey’in Allah Teâlâ’nın bir lütfu olduğunu, bahşedilen fey’in sadece Allah Teâlâ’nın ve resulünün istediği şekilde pay edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fey’in taksim edilmesinin, Müslümanların istediği gibi değil yalnızca Allah (c.c.) tarafından belirtilmiş bir şekilde olacağı ve bu konuda Müslümanların dikkatli olmaları emredilmiştir. Âyet-i kerimede bulunan (اتَّقُوا اللَّهَ -Allah’tan korkun) cümlesi emir kipinde olup, fey konusunu işaret etmektedir.

Bu emir üzerine Müslümanlara fey konusunda Allah Teâlâ'nın ve resulünün sözünden çıkmamaları için uyarı gelmiştir. (Râzî, 1981:c/29: 287)

2.4. Nehiy

Bir durumun gerçekleşmeme arzusu ve isteğidir. Emir bir şeyin olmasını istemek iken nehiy bir şeyin olmamasını dileme halidir. Kısacası nehiy, emir fiilinin zıttı konumundadır. (Abbas, 1989: 154; Matlub, 1980: 116) Nehiy, bir fiili yahut bir şeyi yasaklama manası ifade eder. (Sekkâkî, 1987: 304) Cümlede yasaklama manası nehiy harfinin (ﻻ) fiilin başında getirilmesi ile gerçekleşir. (Kazvîni, 2010: 57)

Emir kipinde olduğu gibi nehiy fiili de manasının dışına çıkıp, farklı manalar ifade edebilmektedir. (Abbas, 1989: 154)³⁰

Ele aldığımız surelerde tespit edebildiğimiz manalar şu şekildedir:

2.4.1. Uyarı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنَاتِ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.” (Mücâdele 58/9)

Tefsir kaynaklarına göre âyetin ‘ey iman edenler’ kısmından iki grup kastedilmiştir. Bunlardan birincisi müminler iken ikincisi münafıklardır. (İbnü’l-Cevzî, 2002: 1408) Ayette münafıkların iman edenler olarak nitelendirilmeleri, onların iki yüzlülüğünü vurgulamaktadır. Münafıklar içlerinde İslam’a nefret beslerken, müminlere karşı yalandan imanlarını savunmuşlardır. Ayet üzerinde bu durumu yorumlayacak olursak Hz. Allah (c.c) münafıklara “Ey iman ettiğini iddia edenler” gizli konuştuğunuz zaman günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın diyerek uyarmıştır, nehiy üslubu manasının dışına çıkarak uyarı olarak gelmiştir. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 32-33)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

³⁰ Konu ile alakalı bkz. Deliçay, Tahsin ‘Arapça Cümle Kuruluşunda Olumsuzluk İfadeleri’, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2001, cilt: XI, sayı: 2, s. 119-136

“Allah Teâlâ’yı unutan, bu yüzden Allah Teâlâ’nın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar gerçekten yoldan çıkmışlardır.” (Haşr 59/19)

Hız. Allah (c.c) Müslümanlara takvayı emrettikten sonra, Hız. Allah’ı unutan kimseler gibi olmalarını yasaklamıştır. Âyet-i kerimenin tefsirinde Hız. Allah’ı unutan kimseler grubunda onun emirlerini ve yasaklarını yerine getirmeyen, helal-haram kavramlarını yok sayan, Kur’an’ın ilahî mesajlarına yüz çeviren kimseler oldukları ifade edilmiştir. (Bikâî, 1984: 459) Yüce Mevla ayette müminlere hitap ederken, onları bu gaflete düşmemeleri için uyarımış, sonuç itibarıyla ayette kullanılan nehiy kipi, manasının dışına çıkarak uyarı ifade etmiştir.(Ebüssuûd, t.y: c/5: 309; İbn Âşûr, 1984:c/28: 112-113)

2.4.2. Dua

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de ‘Ey rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’” (Haşr 59/10)

Yüce Mevla bu âyet-i kerimede müminlerin ensar ve muhacirler için istiğfar ettiklerini zikrettikten sonra, kalplerinde, onlardan önce İslam’a girmiş olan ensar ve muhacirler için hiçbir kin ve buğz bırakmaması için kendisine “kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma” ifadeleriyle yönelerek dua ettiklerini anlatmıştır. (Şevkânî, 2007: c/28: 1476) Sonuç itibarıyla ayette kullanılan nehiy kipi, manasının dışına çıkarak dua şeklinde gelmiştir.

2.5. İstifhâm

Arap dili sözlüğünde “sormak” anlamına gelen kelimedir. Belirli bir şey üzerine mütekellimin bilgi sahibi olmadığı, ancak sorma vasıtası ile belirli bir durumu anlamasına ve bilmediği konu hakkında muhataptan bilgi talep etmesi anlamına gelir. (Taftâzânî, 2010: 394; Matlub, 1980: 118) Kur’ân-ı Kerîm’in ayetlerinde sıkça kullanılan bir üslup olduğu gibi, sadece bir sorunun cevabını almak ile yetinmeyen istifhâm üslubu, muhataba farklı manaları idrak etmesi için kullanılan bir yöntem olarak da gelmektedir. İstifhâm tasdik (doğrulama) ve tasavvur olmak

üzere iki kısma ayrılır. (Kazvînî, 2010: 53) Soru edatlarının kullanılması ile gerçekleşen bu edebi üslup, bu iki kısım üzerine mana bağlantısı kurar.

Bir şeyin gerçekleşip-gerçekleşmediğini, doğru olup-olmadığını, başka bir ifade ile “evet” veya “hayır” cevaplarını talep edebileceğimiz soru kısmına tasdik denilir. (Taftâzânî, 2010: 394; Matlub, 1980: 119) (هل صليت صلاة المغرب) “Akşam namazını kıldın mı?” sorusu buna bir misaldir. Başka bir ifade ile tasdik üslubu, muhatabdan bir şeyin onayını yahut reddini isteme yöntemidir. (Kazvînî, t.y.: 135-138)

Tasavvur ise “evet” veya “hayır” ile cevablanamayan istifhâm üslubudur. (Merâgî, 1993: 63-64; Matlub, 1980: 119) Mütakellim tasavvur yöntemi ile muhatabdan hükmün bir ferdi tayin etmesini talep eder. (Atîk, 2009: 88) Tasavvur üslubu, cümlede birçok seçeneğin olması sebebiyle, hangisinin cümlelerin hükmü ile alakalı olduğunu muhatabdan öğrenme yoludur. Tasavvurun amacı muhatabdan soru içinde bulunan seçeneklerden hangisinin doğru olduğunu, doğru seçeneğin mahiyetini, türünü belirtmesini dilemektir. (Sekkâkî, 1987: 308) Bu sebeplerden ötürü sorunun cevabı bir kelime yahut bir seçenek olur. İstifham edatlarından (هل) sadece tasdik için kullanılırken, (إِ) edatı tasdik ve tasavvur için kullanılır. (Taftâzânî, 2010: 395) Diğer soru edatları şu şekildedir: (مَنْ), (مَا), (كَيْفَ), (أَيْنَ), (أَنَّى), (كَيْفَ), (أَيْنَ) ve (مَتَى). (Kazvînî, 2010: 52) Bazen âyet-i kerimede kullanılan istifhâm üslubu beraberinde bulunan birtakım işaretler (karineler) ve sözün seyrine göre asıl manasının dışına çıkarak başka manalar da ifade edebilir. (Kazvînî, 2010: 56)³¹

İncelediğimiz sûrelerde istifhâm manasının dışında kullanılan tespit edebildiğimiz cümleler şu şekildedir:

2.5.1. Takrîr

لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Göklerde ve yerde olanları Allah Teâlâ’nın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O’dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O’dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla

³¹ Konu ile alakalı bkz. Erdim, Enes ve Meydanoglu, Ayşe. “Meânî İlmi Bağlamında Arap Dilinde İstifhâm ve Cevap Üslubu”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 22/2 (Aralık 2017), 15-40.

beraberdır. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah (c.c.), her şeyi bilendir.” (Mücâdele 58/7)

Âyet-i kerimede bulunan görme fiili, gözle görme anlamında değil, kalple “idrak etme” anlamında kullanılmıştır. (Râzî, 1981:c/29: 264; İbn Âşûr, 1984:c/28: 26) Bu ayrıntı üzerine Cenâb-ı Hak (c.c), Hz. Muhammed’e (s.a.v) ve akıl sahiplerine hitap ederek “*verde ve gökte her şeyin Allah Teâlâ’nın bildiğini bilmiyor musunuz?*” sorusunu sorarak, her bilgiye sahip olan Allah Teâlâ’nın münafık ve Yahudilerin gizlice konuşmalarından da haberdar olduğunu takrir etmelerini istemiştir. (Taberî, 1994:c/7: 242-243) Başka bir ifade ile ey kalp gözüyle görenler siz Allah Teâlâ’nın her şeyi bildiğini biliyorsunuz manası verilmiştir. Cümlede kullanılan istifhâm edatı manasının dışına çıkarak takrir anlamında kullanılmıştır. (Hererî, 2001:c/29: 31; Meta’nî, 2011:c/4: 237; Sâbûni, 1981:c/3: 64)

ءَاشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapamadınız ve Allah (c.c.) da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/13)

Hz. Muhammed (s.a.v) ile özel görüşme öncesi sadaka konusuna değinen bu âyet-i kerimeyi daha önce anlatırken sadaka verme durumunun her bir sahabe için aynı olmadığını zikretmiştik. Aynı zamanda sadaka emri ile yeni bir düzen ortaya çıkmış, Resulü Ekrem’e yapılan düzensiz ve vakitsiz ziyaretler sınırlandırılmıştır. Zengin olmayan sahabeler için sadaka vermek başta onları zorlamış, geçinmelerini zor bir hale getirmişti. Bu bağlamda istifhâm yöntemi ile onların halleri takrir edilerek, çektikleri zorluğu itiraf etmeleri beklenmiştir. (Meta’nî, 2011:c/4: 242-243) Başka bir ifade ile “Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı ‘ya veremezsek diye’ korkuya mı kapıldınız? Evet kapıldınız” manası kastedilmiştir. (Zuheyli, 2009:c/28: 417)

2.5.2. Taaccûb

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِآلَانٍ وَمُعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ
بِمَا لَمْ يُحْيِكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, ‘Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!’ diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Âyet-i kerimede, Allah Teâlâ’nın Yahudilere ve münafıklara gizli konuşmalarını yasaklamasına rağmen, bu adetlerinden vazgeçmeyerek ısrarla hatalarını tekrarlamalarına taaccüb edilmiştir. Hz. Allah (c.c.) akıllanmayan bir toplumun hallerinin verilen ilahi mesaja rağmen değişmediğini, bu durumun ne kadar şaşılabilir bir durum olduğunu, istifhâm üslubunu asıl manasının dışında kullanarak muhataba iletmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 291; İbn Âşûr, 1984:c/28: 29; Meta’nî, 2011:c/4: 239)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكُذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Allah Teâlâ’nın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler.” (Mücâdele 58/14)

Hz. Allah (c.c.), âyet-i kerimede soru edatı ile Resulü Ekrem’e ve Müslümanlara hitap ederken, münafık-Yahudi dostluğunu vurgulamıştır. Münafıkların İslam’a ve Müslümanlara karşı duydukları düşmanlıktan ötürü kendilerinden olmayan, aynı soydan gelmeyen, aynı dine mensup olmayan bir topluluğu dost edinmeleri hayret verici bir durum arz etmektedir. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 48) Kan ve din bağlılığı olmayan bu iki grup arasındaki dostluğun ne kadar hayret verici olduğunu manaya yansıtmak için istifhâm, kendi manasının dışına çıkarak taaccüb anlamında gelmiştir.

2.6. Temenni

Sözlükte “dilemek, bir şeyin gerçekleşmesi arzusunda olmak” olarak geçen temenni, ıstılâhî bakımdan “gerçekleşmesi mümkün olmayan, ancak istenilen ve sevilen bir şeyi dilemek” manasına gelmektedir. (Kazvînî, 2010: 52; Matlub, 1980: 126) Yani temenni, “mütekellimin, sevdiği bir şeyin, gerçekleşmesinin mümkün olmadığı halde gerçekleşmesini talep etmesi” demektir. (Sekkâkî, 1987: 303 Merâgî, 1993: 62) Bu kısımda insanın duygularında meydana gelen “keşke olsaydı” duygusu, sadece bir hayal ve dilek olarak kalmaktadır. (Atîk, 2009: 112) Temnenide kullanılan asıl edat (ليت) edatıdır. (Sübkî, 2003: 420) Buna binaen kullanılan diğer edatlar ise (هل) , (لعلّ) ve (لو) olup mütekellimin durumuna ve barındırdığı edebi zevke göre icra

edilmektedir.(Sekkâkî, 1987: 307; Abbas, 1989: 157)³² Meânî ilminin diğer kısımlarında olduğu gibi temenni de manasının dışına çıkıp farklı manalar ifade edebilmektedir.

Ele aldığımız sûrelerden temenni ile ilgi sadece Haşr sûresinin yirmi birinci ayetini inceleyeceğiz.

2.6.1. Tevbih

لَوْ أَنزَلْنَاهُ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Eğer biz, bu Kur’an’ı bir dağa indirseydik, elbette sen onu Allah (c.c.) korkusundan başını eğerek parça parça olmuş görürdün. İşte misaller! Biz onları insanlara düşünsünler diye veriyoruz.” (Haşr/21)

Haşr sûresinin yirmi birinci ayetinde yer alan temsil, Kur’an’ın eşsiz azametini ve barındırdığı derin öğütlerini göstermektedir. Ayette, Kur’an’ın bir dağa indirilmiş olması halinde, o dağın Allah Teâlâ’nın kelamı karşısında huşû içerisinde parçalanacağı ifade edilmiştir. Ancak bu anlatım, hakiki bir durumu değil, zihinsel bir tasviri ifade eder. (Zemahşerî, 1998: c/6: 85) Nitekim ayette kullanılan (لو) edatı buna delalet etmektedir. Kullanılan edat gerçekleşmesi mümkün olmayan, sadece hayal gücüne hitap etmek için kullanılan bir edat olarak gelmiştir. Âlûsî’ye göre verilen hayali tasvirde Kur’an ayetlerinin yüceliği karşısında kalbi katılaşmış ve ilahi hitaba duyarsızlaşmış insana yönelik bir kınama vardır. Zira dağın bile akıl sahibi olması halinde Kur’an’ın karşısında eriyip gideceği ifade edilirken, insanın hiçbir etkilenim yaşamaması, öğüt almaması tenkit konusu olmuştur. (Âlûsî, t.y.:c/28: 61) Bunlara binaen temenni, kendi manasının dışına çıkarak tevbih (azarlama) şeklinde gelmiştir.

2.7. Nida

Arap literatüründe “seslenmek, çağırmak” anlamına gelen nida (İbn Manzûr, 1993: c.14/59) terimsel çerçevede “mütekellimin nida yolunu kullanarak muhatabın kendisine yönelmesini talep etmek” anlamına gelir. (Matlub, 1980: 128) Nida yoluna başvurma temel sebeplerinden biri muhatabın dikkatini çekmek ve mütekellimin edebi zevkinde önem taşıyan bir haberi muhataba bildirmektir. (Desûkî, 2007: 434) “Ey Müslüman” cümlesinde görüldüğü gibi bir sesleniş meydana gelmektedir. Bu seslenişin temelinde “sana sesleniyorum (أناديك), seni

³² Konu ile alakalı bkz. Kayapınar, Mustafa. “Belagatta Temenni Üslubu”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/2 (Aralık, 2011), 167-171.

çağırıyorum (أَدْعُو) fiilleri gizlenmektedir. (Taftâzânî, 2010: 437; Atık, 2009: 115) Bu fiilleri manaya yansıtmak için nida harfleri kullanılmaktadır. Meani ilminin bazı bölümlerinde bazı kelimelerin “işaret yolu ile mesafeyi bildirme özelliğine” değinmiştik. Nida üslubunda da bazı nida harflerinin bu özelliğe sahip olduklarını ve mana içinde bu özellikleri nasıl temsil ettiklerini görmek mümkündür. Edebi zevki ifade edebilmek, cümleler arası ahengi ve mana zenginliğini korumak için bazen uzak bir kimse için yakını belirten nida harfî kullanılırken, yakın bir kimse için de uzağı belirten nida harfî kullanılır. (Atık, 2009: 115-116) Uzakta olan muhatap için (أَيَّ) ve (أَيَّ) harfleri, yakın olan muhatap için ise (أَيَّ) ve (أَيَّ) harfleri kullanılmaktadır. (Abbas, 1989: 163) Her iki mesafeyi belirtmek için ise (أَيَّ) harfî kullanılır. (Matlub, 1980: 128) Bazen bu edatların cümle içinde hafif edilmesi yahut kullanılması ile farklı manalar kasıt edilebilir. Nida harfinin bulunması yahut bulunmaması, cümlelerin gidişatı ve kelimelerde bulunan karinelerden ötürü nida asıl manasının dışına çıkarak farklı manalar ifade edebilir. (Sekkâkî, 1987: 323; Taftâzânî, 2010: 438; Matlub, 1980: 129)³³ İnşa cümlesinin diğer kısımları gibi nida da anlamının dışına çıkarak farklı manalar ifade edilebilir.

Sûrelerimizde konu ile alakalı tespit edebildiğimiz örnekler şu şekildedir:

2.7.1. Uyarı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجَوْا بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَغْصِبِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنَاتِ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.” (Mücâdele 58/9)

Tezimizde âyet-i kerime birkaç yerde geçtiği için, nüzul sebebi ve barındırdığı konu ile alakalı temel iki rivayetin bulunduğunu zikretmiştik. Tefsir kaynaklarında geçen rivayetlere göre “Ey iman edenler” cümlesinden iki grup kastedilmektedir. Bu ifade ile bir yandan hakiki müminler kastedilirken, diğer yandan mümin olduğunu iddia eden münafıklar kastedilmiştir.³⁴ Nida üslubunu müminleri konu edinen rivayet üzerine ele alacağız. Mütakellim makamında olan Hz. Allah (c.c.), nida üslubunu kullanarak müminlere hitap ederken; gizli konuşma esnasında

³³ Konu ile alakalı bkz. Kayapınar, Mustafa. “Belagatta Nida Üslubu”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15/2 (Aralık 2011), 159-166.

³⁴ Detaylı bilgi için bkz. İbn Âşûr, M. T. (1984). *Tahrîr ve t-tenvîr* (Cilt 28, ss. 32–33). Tunus: Dârü’t-Tûnisiyye

münafıklar gibi olmamalarını, yapacakları konuşmalarda takva ve iyilik üzere konuşmalarını, Allah Teâlâ'nın gazabını hak eden bir toplumun fiillerinden kaçınmalarını emretmiş nida üslubunu kullanarak müminleri uyarmıştır. Kullanılan nida, kendi manasının dışına çıkarak müminlerin gaflete düşmemeleri için uyarı anlamında gelmiştir.

2.7.2. Dua

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Bunların ardından gelenler de ‘Ey rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’” (Haşr 59/10)

Âyet-i kerimede müminler Hz. Allah’a yönelerek *“Ey rabbimiz bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla”* diyerek dua etmişlerdir. Âyet-i kerimede “رَبَّنَا” kelimesinin önünde, karinelerden anlaşılan mahzuf (takdir etmiş) bir nida harfi bulunmaktadır. Müminler tarafından dile gelen bu yakarışın muhatabı Yüce Mevla olduğundan dolayı nida talep etme (dua) anlamı taşımaktadır.

2.8. Gayr-i Talebî İnşâ

İnşa cümlesinin alt başlıklarından olan gayr-i talebî inşâ doğrulanmaya yahut yalanlanmaya imkânı olmayan kategorisine giren cümle yapısıdır. (Kâsım & Dîb, 2003: 282) Belâgat alimleri gayr-i talebî inşâ kısmını bir belâgat üslubu olarak görmediklerinden ötürü bu konunun üzerinde fazlaca durmamışlardır. Belâgat ilminden ziyade nahiv ilmini ilgilendiren konulara sahip olan gayr-i talebî inşâ; medih ve zem fiilleri, taaccüp, terecci, akit sigaları, yemin ve mukarabe fiillerinden oluşmaktadır. (Matlub, 1980: 107-109)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. Kasr

Sözlük bakımından “daraltmak, hapsetmek, tahsis etmek, engellemek” manalarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993: c.5/102) Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de kasr kelimesi şu şekilde zikredilmiştir: (فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ أَلَمْ يَطْمِئْنَهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ) “Oralarda bakışlarını sadece eşlerine çevirmiş dilberler vardır. Onlara eşlerinden önce ne bir insan, ne bir cin dokunmuştur.” (Rahmân 55/56) Âyetin genel manası şu şekildedir: “Cennete giren Müslümanlar birçok nimete sahip olacaklar bu nimetler arasında eşlerinden başka kimseye bakmayan onlara has (özel) kılınan dilberler de verilecektir.” (Sâbüni, 1981:c/3: 301) “Onlara özel olan, sadece eşlerine tahsis edilen” manaları ayette kullanılan (قَاصِرَاتُ) kelimesinden elde edilmiştir. (İsfahânî, t.y: c/2: 523,524) Konusunu incelediğimiz meânî ilminde kasr kelimesi bu mana üzerine işlenmiştir. Terimsel olarak kasr kelimesi “bir şeyi bir şeye özel bir yöntem ile tahsis etmek, özel kılmak, has etmek” olarak tarif edilmiştir. (Taftâzânî, 2022: 377) Başka bir ifade ile belirli bir unsuru diğer unsurlara yönelik özel kılma, sınırlama ve diğer öğeleri dışlama yöntemidir. Kasr üslubu “Maksûr” yani özel kılınan, “maksûrun aleyh” yani başka bir şeyin kendisine özel kılındığı ve “kasr edatı” olarak üç öğeye ayrılır. Örnek olarak (إنما علي كاتب) “Ali sadece yazardır”, aynı şekilde (ما علي إلا كاتب) “Ali yazardan başka bir şey değildir” ibareleri verilebilir. İki örnekte de Ali maksûr, yazar maksûrun aleyh, (إنما) ve (ما-إلا) ise kasır edatlarıdır. (Kazvînî, 2010: 56; Taftâzânî, 2022: 394)

Temelde üç öğeden oluşan kasr üslubu, vakıya uygunluk, muhatabın durumu ve kasrın tarafları (öğeleri) olarak farklı kısımlara ayrılmış, belâgat alimleri tarafından bu kısımlar üzerine incelenmiştir. (Taftâzânî, 2022: 382)³⁵

1- Vakıya uygunluğu olarak: Hakiki kasr ve gayri hakiki yahut izafî kasır olarak ayrılır. (Taftâzânî, 2022: 378; Merâgî, 1993: 155; Sa’îdî, 1991: 49)

2- Muhatabın durumuna göre kasr: Kasr-ı ifrâd, kasr-ı kalb, kasr-ı ta’yîn olarak üç kısma ayrılır. (Merâgî, 1993: 156)

3- Tarafları olarak: Mevsufun sıfata ve sıfatın mevsufa kasrı. (Taftâzânî, 2022: 379)

³⁵ Konu ile alakalı bkz. Arslan, Hüseyin. “Bir Belâgat Üslubu Olarak Kasr ve Kavramlaşma Süreci”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi 6/1 (Ocak 2020), 16-40.

Belâgat ilmi çerçevesinde kasr üslubunu ifade etmenin birden fazla yolu vardır. Ancak Belâgat alimlerinin ittifak ettikleri dört kasr yolu bulunmaktadır. Cümlede kasr üslubunda kullanılan dört yöntem şu şekildedir:

1- (إنما) edatı ile yapılan kasr (Taftâzânî, 2022: 388; Sa'îdî, 1991: 51)

2- Maksûr'un önüne nefiy edatı ve maksûrun aleyhin önüne istisna edatı kullanmak. (Taftâzânî, 2022: 388; Merâgî, 1993: 158; Sa'îdî, 1991: 50;)

3- Atıf harfleri ile yapılan kasr (Taftâzânî, 2022: 387; Sa'îdî, 1991: 49)

4- Takdim yolu ile yapılan kasr (Taftâzânî, 2022: 394; Merâgî, 1993: 158; Sa'îdî, 1991: 52)

İncelediğimiz sûrelerde tespit edebildiğimiz kasr örnekleri şu şekildedir:

3.1.1. Nefiy + İstisna Edatı ile Yapılan Kasr

Cümle içerisinde bu iki edatın gelmesi ile yapılan kasr mana bakımından en güçlü kasr örneği olarak gösterilir. (Bulut, 2015: 261) Bu yöntemin amacı, tereddüt içinde olan muhatabın şüphelerini gidermek veya hüküm hakkında bir bilgisi olmayan muhatabı bilgilendirmektir. (Kazvîni, t.y.: 122)

Nefiy + istisna üslubuyla yapılan kasrlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

الَّذِينَ يَظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْيَاءُ وَلَذَنَّهُمْ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌ غَفُورٌ

İçinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır. (Mücâdele 58/2)

Hiz. Allah (c.c) Arapların yapmış oldukları zihârın çirkinliğini ifade ettikten sonra onları kınayarak kendilerine haram kıldıkları eşleri, onların hakiki anneleri değil, onların anneleri sadece onları doğuran kişilerden ibaret olduğunu buyurmuştur. (Merâgî, 1946:c/28: 6) Âyet-i kerimde zikredilen (هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا الْأَلْيَاءُ وَلَذَنَّهُمْ) maksûr konumunda olurken, (الْيَاءُ وَلَذَنَّهُمْ) cümlesi maksûr aleyh konumundadır. Kasrın tarafları bakımından ise âyet-i kerime mevsufun sifata kasrı kategorisine girerken, vakiya uygunluğu bakımında hakiki kasır ifade etmektedir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Farkında değil misin, Allah (c.c.) göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın.

Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah (c.c.) onların yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi bilmektedir.” (Mücâdele 58/7)

Âyet-i kerimede yerde ve gökte bulunan her şeyden haberdar olan Hz. Allah’ın sonsuz ilmi vurgulanmıştır. Münafıkların bir araya gelip kendi aralarında gizli gizli konuşmalarından sonra birbirlerine “*Konuştuklarımızı Allah (c.c.) duyar mı?*” diye meraklarını dile getirmişlerdir. (Zemahşerî, 1998: c/6: 62) Münafıkların bu konuşması üzerine âyet-i kerime nazil olmuştur. Âyet-i kerimenin üç ile başlaması konuşmanın üç münafık tarafından yapılmasından kaynaklanmaktadır. Yaşanmış bu hadise üzerine Hz. Allah (c.c.) ilahi mesaj ile akıl sahiplerine istifham yoluyla “*Yerde ve gökte bulunan her şeyden Allah Teâlâ’nın haberdar olduğunu görmez misin?*” سوالini sorarak, bunları bilen Allah (c.c.) “Üç kişinin arasında geçen konuşmayı nasıl bilmez” manasını verirken, aynı zamanda “yerde ve gökte her şeyi mutlak sûrete sadece Allah (c.c.) bilir” manasını ifade etmiştir. Başka bir ifade ile ayet üzerinden gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki, dördüncüleri sadece Allah (c.c.) olmasının manası verilmiştir. Âyet-i kerimede sayı bakımından üç kasır uygulanmıştır. Birinci örnekte (مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى) cümlesi maksûr, (هُوَ) maksûr aleyhtir.

İkinci kasr ise (رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةَ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ) cümlesinde gerçekleşmiştir. Cümlede (خَمْسَةَ) kelimesi maksûr, (هُوَ) maksûr aleyh konumundadır. Üçüncü kasr ise (وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ) cümlesinde meydana gelmiştir. Cümlede (أَكْثَرَ) maksûr, (هُوَ مَعَهُمْ) maksûr aleyh konumundadır.

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/10)

Âyet-i kerime kafirlerin münafık ehliyle beraber Müslümanlara karşı psikolojik savaşı anlatmaktadır. Yahudiler, Müslümanların bulunduğu ortamlarda kendi aralarında gizli konuşmalara ve işaretleşmelere başvurlardı. Bu davranışların amacı Müslümanları incitmekti; zira söz konusu konuşmalarda onların kaybettikleri savaşlara ve hayatını kaybeden yakınlarına atıfta bulunulurdu. (Zemahşerî, 1998: c/6: 64-65; Râzî, 1981: c/29: 269) Halbuki kafirlerin yaptıkları konuşmalardan gayeleri Müslümanları duygusal baskı altında bırakıp onlara zarar vermektir. (Cezâiri, 1997:c/5: 290) Hz. Allah (c.c.) kafirlerin arasında geçen konuşmanın size zarar vermesi sadece Allah Teâlâ’nın izni ile mümkün olacağını bildirmiş, bu

manayı âyet-i kerimede kullanılan kasr üslubu ile belirtmiştir. (Taberî, 1994:c/7: 245; Taberânî, 2008:c/6: 225) Âyet-i kerimede (ضَارَهُمْ شَيْئًا) maksûr konumunda iken, (يَاذُنَ اللَّهِ) cümlesi maksûr aleyh konumundadır. Mana bakımından Allah Teâlâ'nın tek ilah olduğu, ondan başka ilah bulunmadığı ifade edilmiştir.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Onların topu birden sizinle, ancak müstahkem yerlerde ve siperler ardında olduklarında savaşırlar. Kendi aralarındaki gerginlik ve çatışma şiddetlidir: Sen onları birlik içinde sanırsın, oysa kalpleri dağınıktır. Çünkü onlar aklını iyi kullanamayan kimselerdir.” (Haşr 59/14)

Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.v) ile antlaşmayı bozduktan sonra, münafıkların sözde desteğini alarak kalelerine sığınmışlardır. Hz. Allah (c.c) âyet-i kerimede Yahudilerin zihinlerinde bulunan gizli şeyleri beyan ederek Müslümanları haberdar etmektedir. Mana bakımından ayette Yahudilere has savaş taktikleri üzerine durulmuştur. Onların hepsinin birden Müslümanlara karşı siper almaları ve savaşmalarının gerçekleşmeyeceği detayı verilmiş, Müslümanlara karşı sadece kendilerini emin gördükleri müstahkem yerlerde yahut siper altında olduklarında savaşacakları beyan edilmiştir. (Zemahşerî, 1998: c/6:83) Âyet-i kerimede uygulan kasr yöntemiyle Yahudilerin siper altında ve muhkem yerlerden başka herhangi bir savaş stratejisi yapmaları elenmiştir. Uygulanan kasrda (لَا) ve (إِلَّا) nefiy ve istisna edatları kullanılmıştır. Cümlede (يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا) maksûr, (لَا فِي قُرَى مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ) cümlesi ise maksûr aleyh konumundadır. Aynı zamanda ayetlerde kasr-ı ifrad bulunmaktadır.

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (٢٢) هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; duyular ve akılla idrak edilemeyi de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir.

O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah (c.c.) onların yakıştırdıkları ortaklardan tamamıyla münezzehtir.” (Haşr 59/22-23)

Âyetlerin başında yüce yaratıcının en büyük ismi gelirken, akabinde Allah Teâlâ'nın bazı isim ve sıfatları anılmaktadır. Kullarına karşı rahman ve rahim isimleri anılırken her şeyi bilen gören onların amellerinden haberdar olan âlim sıfatı gelmektedir. Âyet-i kerimede en güzel isimlerin Allah Teâlâ'nın olduğu ve Allah Teâlâ'nın tek ilah olduğu yapılan kasrdan görmemiz mümkündür. Yapılan kasrda (لَا) ve (إِلَّا) edatları kullanılmıştır. Âyet-i kerimelerde maksûr (إِلَه) kelimesi olurken (هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ) maksûr aleyh konumundadır.

(هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ) cümleleri maksûr aleyh konumundadır. Aynı zamanda ayetlerde kasr-ı hakiki ve kasr-ı ifrad bulunmaktadır.

3.1.2. (إِنَّمَا) Edatı ile Yapılan Kasr

Yapılan bu kasrda, (إِنَّمَا) “innemâ” edatının hemen arkasında gelen öge maksûr, cümlelerin sonunda yer alan ögeye de maksûr aleyh denmektedir. “İnnemâ”nın cümle içinde kullanılmasındaki amaç kendisinden sonra geleni ispat etmek ve sonrasında gelen öğeleri yahut seçenekleri nefyetmektir. (Kazvîni, 2010: 48) Başka bir ifade ile cümleye istisna ve nefiy edatı kullanılmış gibi mana kazandırır. (Kazvîni, t.y: 125; Merâgî, 1993: 151) Çeviri bakımında “ancak” kelimesine tekabül eder. (Bulut, 2015: 260)

Ele aldığımız sûrelerde “innemâ”nın (إِنَّمَا) geçtiği yer şu şekildedir:

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ'nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah'a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/10)

Âyet-i kerime münafıkların Müslümanları üzme, onların kalplerine vesvese düşürmek için kullandıkları “necvâ” meselesini anlatmaktadır. Ayette necvâ gibi konuşmalarda hayır bulunmadığını ve bu konuşmaların kaynağı sadece şeytandan olduğu ifade edilmiştir. (Sâbûni, 1981:c/3: 339) Aynı zamanda bu gibi konuşmaların hedefi sadece Müslümanları üzmekten başka bir şey olmadığı belirtilmiştir. (İbn Kesîr, 2000: 1839-1840) Diğer yandan kullanılan kasr üslubundan Müslümanların sadece Allah'a sığınmaları gerektiği vurgulanmıştır. Bu âyet-i kerimede (النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ) maksûr, (لِيَحْزُنَ الَّذِينَ) maksûr aleyhtir. Cümle içerisinde izafi kasr bulunmaktadır.

3.1.3. Takdim

Bir diğer kasr yöntemi olarak bilinen takdim, cümle içinde nahiv kurallarına göre bir kelimenin dizilişinde olması gereken pozisyonda değil, takdim ederek yer değişmesi ile gerçekleşir. (Abbas, 1989: 367; İbn Âşûr, t.y.: 20) Bu yöntemde takdim eden (öne alınan) kelime (öge) daima maksûr aleyhtir. Belâgat alimlerine göre bu yöntem sadece işin ehli olan ve zevki selim sahibi kişiler tarafından bilinmektedir. Bu yüzden bu yöntem zevkî kasr olarak adlandırılmıştır. (Taftâzânî, 2010: 370) İncelediğimiz sûrelerde takdim yoluyla yapılan kasr şu ayetlerde gelmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَنَاجَوْا بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.” (Mücâdele 58/9)

Âyet-i kerimede Müslümanlara yönelik emirler bulunmaktadır. Müslümanlar münafıkların yaptığı kötü niyetli konuşmalardan uzak durmaları emredilirken, Müslümanların arasında geçecek herhangi bir gizli konuşmanın günah işlememe, iyilik ve takva üzerine olması emredilmiştir. (Taberî, 1994:c/7: 244) Bu durum üzerine Hz. Allah (c.c) tarafından insanların konuşmalarından mutlak sûrette haberdar olduğunu ayet üzerinden bildirirken hesaba çekilecekleri ve Yüce Yaratanın huzurunda toplanacakları bilgisi hatırlatılmış, yapacakları ameller üzerine Allah’tan korkmaları emredilmiştir. (Semerkandî, 1993:c/3: 336) Aynı zamanda ayet üzerinden kıyamet gününde insanların tek melceinin Allah (c.c.) olduğunu, onları diriltecek olanın sadece O olduğunu, yapılan takdim ile anlamak mümkündür. (Tantâvî, 1992:c/14: 259) Âyet-i kerimede (إِلَيْهِ) mamûl, (تُحْشَرُونَ) amil konumundadır. Bu iki faktörün yer değişmesi ile sıfat-ı mevsufa kasr-ı meydana gelmiştir.

إِنَّمَا النَّجْوَىٰ مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/10)

Âyet-i kerimede hakkı te'hir olan bir cümleinin takdim ettiğini görmekteyiz. Cümlede (عَلَى اللَّهِ) mamül konumunda olup, âmili (فَلْيَتَوَكَّلْ) kelimesine takdim etmiştir. Bu sayede âyet-i kerimede takdim ile kasr gerçekleşmiştir. Kullanılan kasr üslubundan Müslümanların sadece Allah'a sığınmaları gerektiği vurgulanmıştır. Başka bir ifade ile Müslümanların sığınağı sadece Allah'tır manası verilmiştir. (Kutub, 2003:c/3: 3510) Yapılan takdim ile sıfatın mevsufa kasr-ı ve kasr-ı ifradi elde edilmiştir.

إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah (c.c.) yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/16)

Takdim örneğine gösterilebilecek diğer ayetlerden birisi Mücâdele sûresinin on altıncı ayetidir. Âyet-i kerimede bulunan (عَذَابٌ) kelimesi mübteda konumundadır, (فَلَهُمْ) cümlesi ise takdim etmiş haberdir. Yapılan takdimden sıfatın mevsufa kasrı ve kasr-ı hakiki elde edilmiştir. Mana bakımından âyet-i kerimede Hz. Muhammed (s.a.v)'in arkasından ona hakaret eden bir grup münafık anlatılmaktadır. Münafıkların bu çirkin davranışları Resulü Ekrem'e bildirilirken münafıklar, kendilerini koruma altına almaları ve kendilerinde bulunan şüpheleri gidermeleri için yemin etmeyi çare olarak görmüşlerdir. (Zemahşerî, 1998: c/6:69) Yapılan yeminlerin yalan olduğu onlara hiçbir desteği olamayacağı âyet-i kerime ile sabitlenmiştir. Aynı zamanda münafıkların bu amelleri cezasız kalmayacağı, bu gibi davranışların küçük düşürücü bir azaptan başka bir şey olmayacağı takdim yolu ile ifade edilmiştir.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap'tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O'dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ'nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Nadiroğullarının ihaneti sonrası, Hz. Muhammed (s.a.v)'in emriyle, Yahudiler kalelerine sığınmışlardır. Kendilerini kalelerine izole ettikten sonra Resulü Ekrem tarafından kuşatılmaları emredilmiş, teslim olmaya zorlanmışlardır. Ancak kalelerine çok güvenen

Yahudiler, teslim olmaya düşünmemiş aksine Müslümanlara galip geleceklerine inanmışlardır. (Ebû Hayyân, 1993:c/8: 242) Hz. Allah (c.c) âyet-i kerimede zikredilen “Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü” cümlesi ile Yahudilerin kalelerinden çıkma ve teslim olma sebeplerini beyan etmektedir. Aynı zamanda âyet-i kerimede bahsi geçen cümlede kasr-ı izafi ve mevsufun sifata kasrı vardır. Âyet-i kerimede (الرُّعْبَ) kelimesi te’hir etmiş mamül (meful bih) konumunda iken, öncesinde ona takdim eden (فِي قُلُوبِهِمْ) bulunmaktadır. Cümlenin nahiv kurallarına göre (وَقَذَفَ الرُّعْبَ فِي قُلُوبِهِمْ) şeklinde gelmesi gerekiyordu. Yapılan takdim sayesinde kalelerinden çıkmaları sadece Allah Teâlâ’nın istemesi ve kalplerine korku salması ile mümkün olduğu manası elde edilmiştir.

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ
أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنًا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا
وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. Bunların ardından gelenler de ‘Ey rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’” (Haşr 59/9,10)

Ayetlerde ensar-muhacir sevgisi anlatılmaktadır. Medine’de yaşayan ensar, Hz. Muhammed (s.a.v)’in ve Müslümanların Mekke’den çıkışını dört gözle beklemişler, muhacirler için maddi manevi her konuda destek olmuşlardır. Bu manevi dayanışma sürecinde ensar ve muhacirler birbirlerine karşı sadece Allah Teâlâ’nın razı olacağı şekilde hayatlarını sürdürmeye çaba göstermişlerdir. (Komisyon, 2022:c/37: 452) Nitekim bu manevi duygular ayetlerde birbiri için ettikleri dualarla yansıtılmıştır. Âyet-i kerimede ensarın muhacirlere verilen nimetlerden hiçbir şekilde rahatsız olmadıkları sadece onlar için sevgi besledikleri vurgulanmıştır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 93; Komisyon, 2022:c/37: 455) Son cümlenin manaya nasıl yansıdığını yapılan takdim ile görmek mümkündür. Söz konusu olan ayette takdim (حَاجَةً) kelimesinin te’hir etmesi ile gerçekleşmiştir. Meful bih konumunda olan kelime tehir etmiştir. Başka bir ifade ile cümle nahiv kurallarına göre (فِي صُدُورِهِمْ) gelmesi gerekirken, (وَلَا يَجِدُونَ حَاجَةً فِي صُدُورِهِمْ) kelimesinin takdim etmesi ile kasr meydana gelmiş ve cümle (وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً) şeklinde gelmiştir.

Aynı zamanda uygulanan kasr örneğinde kasr-ı izafî bulunmaktadır. Haşr sûresinin onuncu ayetinde bulunan (وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا) cümlesi kasr örneğine başka bir misaldir.

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا دَافُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Kendilerinden az öncekilerin durumu gibi: Onlar yaptıklarının cezasını tatmışlardı ve onları elem veren bir azap beklemektedir.” (Haşr 59/15)

Âyet-i kerimede Nadiroğulları konusu geçerken, onların nasıl hezimete uğradıklarını, dünyada küçük düşürücü bir azabı tattıklarını, ahirette bu azabın daha büyüğünü tadacakları beyan edilmiştir. Aynı zamanda Yahudilerin akıbeti, onlardan önce gelen kafirler gibi olduğunu belirterek Müslümanlar tarafından hezimete uğrayan müşriklere işaret etmiştir. Her iki grubun da elem verici bir azaba uğrayacağı beyan edilmekte, âyetin sonunda yer alan (عَذَابٌ) ifadesinin tehir edilmesiyle meydana gelen kasrın, bu azabın hem son derece şiddetli olduğunu hem de özellikle kâfir topluluklara özgü olduğunu ifade ettiği kanaatindeyiz. Cümlede (عَذَابٌ) te’hir konumunda olan mübteda iken, öncesinde (لَهُمْ) kelimesi takdim etmiş haber konumundadır. Bu sayede cümlede mevsufun sıfata kasrı meydana gelmiştir.

Sûrelerimizde atıf harfleri ile yapılan kasr türü tespit edilememiştir.

3.2. Fasl

Sözlükde “fasl” kelimesi uzaklaştırmak, kesmek, iki şeyin arasını ayırmak manalarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993: c/11:521) Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de:

هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ

“Onlara, ‘İşte bu, yalanlamakta olduğunuz hüküm ve ayırım günüdür’ denilir.” (Sâffât 37/21)

Kıyamet gününü inkâr eden kafirlerin göreceği manzara üzerine, meleklerin kafirlere yönelttikleri cümle şu şekilde olacaktır: “İşte bugün, iyi ile kötünün, inanan ile inanmayan arasında ayırım günüdür” Âyet-i kerimede fasl kelimesi ayırma şeklinde gelmiştir. (İsfahânî, t.y.: c.2/492)

Terim olarak birbirlerini takip eden iki cümlelerin aralarında bulunan mana bağlantısını bağlayıcı bir unsur bulunmadan ayrı ayrı zikretmek durumudur. (Kazvîni, 2010: 59; Taftâzânî, 2022: 453)

Diğer bir ifade ile cümleleri birbirinden ayırmak anlamına gelmektedir. (Kazvînî, t.y.: 151)³⁶ İki cümle arası bulunan bağ köprüsünü yansıtmının edebi yöntemi olan fasl, cümlede şu şekillerde gelmektedir:

Kemâl-i İttisâl – Bu kısım kendi içinde üç farklı bölüme ayrılır. Birinci kısım şu şekildedir: İkinci cümle birinci cümlelerin manasını pekiştirme suretiyle gelir. Yani ikinci cümle birinci cümlelerin te’kidi olarak gelir. (Kazvînî, t.y.: 154)

İkinci kısım: İkinci cümle birinci cümlelerin bedeli olarak gelir. Fasılda uygun görülen bedel kısımları bedel-i ba’z ve bedel-i iştimâldır. (Kazvînî, t.y.:156)

Üçüncü kısım ise: İkinci cümle atf-ı beyan olarak gelir. Atf-ı beyanın rolü birinci cümlelerin anlamını daha fazla açıklık getirmektir. (Taftâzânî, 2022: 462; Kâsım, Dîb, 2003: 352)

Şibh-i Kemâl-i İttisâl – Birinci cümleden kaynaklanan veya meydana gelen bir sorunun cevabını ikinci cümlede bulduğumuz fasl türüdür. İkinci cümle birinci cümleye cevap niteliğinde gelmesi ile iki cümle arası fasl yapılır. (Taftâzânî, 2022: 470)

Kemâl-i İnkıtâ – İkinci cümle birinci cümleden yapısal olarak farklı olduğunda bir kopukluk meydana gelmektedir. (Taftâzânî, 2022: 469) Örnek olarak birinci cümle haber cümlesi olarak gelirken, ikinci cümle dilek bildiren (inşa cümlesi) olarak gelir. Mana bakımından iki cümlelerin mana farklılıkları olması nedeni ile cümleler arasında fasl yapılır.

Şibh-i Kemâl-i İnkıtâ – Peş peşe gelen iki cümle arasında bağlama (vasıl yapma) potansiyeli bulunurken, iki cümle arasına üçüncü cümlelerin girmesi ile atfın yapılması, bunun üçüncü cümleye yapıldığı izlenimini vermemesi için cümleler arası fasıl yapılır. (Taftâzânî, 2022: 469)

Sûrelerimizde tespit ettiğimiz kısımlar şu şekildedir:

3.2.1. Kemâl-i İttisâl

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا
أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Farkında değil misin, Allah (c.c.) göklerde olanı da yerde olanı bilmektedir! Gizli gizli konuşan üç kişi yoktur ki dördüncüleri O olmasın; beş kişi yoktur ki altıncıları O olmasın. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka Allah (c.c.) onların

³⁶ Konu ile alakalı bkz. Özdoğan, Mehmet Akif. “Arap Belâgatinde Fasl ve Vasl Olgusu”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19 (Mart 2012), 41-74.

yanındadır; nihayet kıyamet günü onlara yapıp ettiklerini bildirecektir. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi bilmektedir.” (Mücâdele 58/7)

Âyet-i kerimede bulunan (مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ) cümlesi bir önceki cümleye bedel-i bâ'z olarak gelmiştir. Âyet-i kerimede Hz. Allah (c.c) soru edatı ile Hz. Muhammed'e (s.a.v) hitap etmektedir. Cümlede zikredilen (ثَر) fiili hakiki görmek değil, bilmek manasına tekabül etmektedir. (Râzî, 1981: c/29: 216) Ayette Allah Teâlâ'nın mutlak sûrette her şeyi bildiği vurgulanırken, zikredilen sayılar münafık ve Yahudilerin aralarında toplanıp konuştukları hali temsil etmektedir. Her ne kadar âyet-i kerime istifhâm şeklinde başlasa da mana bakımından takrir ifade etmektedir. Bu detay üzerine (مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ) cümlesi (لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا (فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) cümlesine bedel olarak gelmiştir. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 26) Allahu Teâlâ ile ayette yeri göğü kapsayan bütün ilmini zikrettikten sonra, (مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ) ifadesi ile ilminin bazısını münafıklar ve Yahudiler üzerinden hatırlatmış oldu. Bu sayede cümlede bedel-i bâ'z sebebiyle mana bağlantısı olduğundan kemâl-i ittisâl meydana gelmiş ve fasıl uygulanmıştır.

إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَلِيَهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ إِلَّا إِنَّا حِزْبُ الْخَاسِرُونَ

إِنَّ الدِّينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah Teâlâ'yı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki kaybedecek olanlar da şeytanın -yandaşlarıdır!

Allah'a ve peygamberine düşmanca davrananlar, işte onlar en büyük zilletle uğrayanlar arasında olacaklar!” (Mücâdele 58/19-20)

Mücâdele sûresinin yirminci ayetinde geçen “Allah'a ve peygamberine düşmanca davrananlar” cümlesinden münafıklar kast edilmektedir. Bir önceki ayette ise şeytanın yandaşları kim olduğu beyan edilmiştir. Şeytanın hakimiyeti altına aldığı, Allah Teâlâ'nın sınırlarını ihlal eden, haram-helal gözetmeyen insanlar şeytanın yandaşlarıdır. İlk ayette beyan edildiği üzere şeytanın yandaşları hüsrana uğrayacaklardır. İkinci ayette ise bu gruba dahil olacak kişilerin kim oldukları ve hüsrana ortak olacak olanlar hatırlatılmıştır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 56) Farklı bir ifade ile (إِنَّ الدِّينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ) cümlesi (إِلَّا إِنَّا حِزْبُ الشَّيْطَانِ) cümlesine “bedel-i bâz min kul” olarak gelmiş, cümleler arası mana bağlantısı olduğundan kemâl-i ittisâl meydana gelmiş ve fasıl uygulanmıştır.

3.2.2. Şibh-i Kemâl-i İttisâl

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ ذَلِكَمُ تَوْعْظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/2)

Âyet-i kerimede zihâr yapan erkeklerin eşlerine temas etmeden önce köle azat etmeleri emredilmiştir. Ebüssuûd cümledeki (ذَلِكَمُ تَوْعْظُونَ بِهِ) “Size öğütlenen işte budur” ibaresinin gelme sebebini bahsi geçen zihârdan uzak durmaları için geldiğini belirtmektedir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 288) Farklı bir ifade ile ayette yer alan “eşleri ile temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir” cümlesi soru teşkil etmektedir. Yani Müslümanların zihninde “Köle azat etmenin hikmeti nedir?” sorusu hasıl olurken, sizi zihârdan alıkoymak, bir daha kolay bir şekilde bu fiili yapmamanız için köle azat etmek ile emredildiniz, yani bu emir ile öğütlendiniz. Bu cevabı manada sağlayan (ذَلِكَمُ تَوْعْظُونَ بِهِ) cümlesi birinci cümleye cevap niteliğinde gelerek cümleler arası şibh-i kemâl-i ittisâl olduğundan fasl yapılmıştır.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصِيَهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Ayette kıyamet günü Hz. Allah (c.c) bütün mahlukatları bir araya getirip, insanın dünyada unuttuğu günahları hatırlatacağı anlatılmıştır. (Zemahşerî, 1998: c/6: 61-62; Râzî, 1981: c/29: 264) Âyet-i kerimede zikredilen “Allah (c.c.) bunları bir bir saymış” cümlesi bir önceki cümleden doğabilecek bir sorunun cevabı mahiyetinde gelmiştir. Âyet-i kerimede geçen “O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir” cümlesi “Allah (c.c.) insanları kıyamet gününde nasıl uyaracak, onlar amellerini unutmadılar mı?” sorusunu akıllara getirirken bu soruyu gidermek ve cevap olarak “Allah (c.c.) bunları bir bir saymış” cümlesi gelmiştir. (Âlûsî, t.y.:c/28: 23) Başka bir deyişle ikinci cümle bahsi geçen

sorulara cevap niteliğinde gelmesi sûretiyle cümleler arası şibh-i kemâl-i ittisâl olduğundan fasl yapılmıştır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَةً ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرٌ ۚ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah (c.c.) çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.” (Mücâdele 58/12)

Ayette zikredildiği üzere Müslümanların Hz. Muhammed (s.a.v) ile görüşmeden önce sadaka vermeleri emredilmiştir. Bir süre sonra bu hüküm fesh edilmiştir. Cümlede sadaka verme emrinden meydana gelen soru cümlesi vardır. Müslümanların zihnine “Sadaka vermemiz niye emredildi?” sorusu gelirken, bu sorunun cevabı makamında “Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur” kısmı gelmiştir. Yani size Müslüman olarak yakışan bu emre itaat etmek ve size en uygun davranış budur manaları elde edilmiştir. (ذَٰلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرٌ) cümlesi bir önceki cümleden meydana gelebilecek soruya cevap niteliğinde gelmiştir. Nitekim cümleler arası şibh-i kemâl-i ittisâl olduğundan fasl yapılmıştır.

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

“Allah (c.c.) onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür! Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah (c.c.) yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/15-16)

Mücâdele sûresinin on beşinci ayetinde, nifak ehlini bekleyen çetin bir azabın olduğu bahsedilmiştir. Onların dünya hayatında yaptıkları çirkin ameller ve kötülükler Kur’an diliyle anlatılmıştır. (Sâbûni, 1981:c/3: 342-343; Cezâiri, 1997:c/5: 296-297) Ayette onların ahirette neler beklediğini (أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) “Allah (c.c.) onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür” cümlesinde anlatılırken, birinci cümlede oluşabilecek soru için cevap niteliğinde ikinci cümle gelmiştir. Birinci cümleden “Onlar ne yaptılar? Niye bu ceza onlara hazırlandı?” soruları serd edilirken, bu soruları gidermek için (اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ) “Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah (c.c.) yolundan saptırdılar” âyet-i kerimesi gelmiştir. Bu sayede ikinci cümle birinci cümleden fasl edilerek, şibh-i kemâl-i ittisâl uygulanmıştır.

3.2.3. Kemâl-i İnkıtâ (Tam Kopukluk)

وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٠﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

“Bunların ardından gelenler de ‘Ey rabbimiz’ derler, ‘Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.’

Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i kitap’tan inkârcı yandaşlarına, ‘Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız’ diyorlar. Allah (c.c.) şahittir ki onlar düpedüz yalancıdırlar. (Haşr 59/10-11)

Haşr sûresinin onuncu ayeti muhacir ve ensarı anlatmaktadır. Onların birbirleri için dua etmeleri, Allah’a yakarmaları, merhamet dilemeleri gibi konular bu ayette işlenirken, on birinci ayette münafıkların ve Yahudilerin konusu anlatılmaktadır. (Taberî, 1994:c/7: 262; Sâbûnî, 1981:c/3: 351-353;) İlk ayette cümle, haber cümlesi olarak gelirken ikinci âyet-i kerime inşa cümlesi olarak gelmiştir. Hem konu bakımından hem de cümle yapısı bakımından cümleler arası bir kopukluk meydana gelmiştir. Bu sebeple cümleler arasında kemâl-i inkıtâ bulunduğu için fasl üslubu uygulanmıştır.

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاُ الظَّالِمِينَ ﴿١٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرَ نَفْسٌ مِمَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍّ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Ama ikisinin de âkıbeti, içinde ebedî kalacakları ateşe girmek olacaktır! İşte zalimlerin cezası budur! Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın! (Evet) Allah’a itaatsizlikten sakının; şüphesiz Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Haşr 59/17-18)

İlk gelen âyet-i kerimede “İkisinin akıbeti” cümlesinden şeytan ve onun yandaşı olan insan kast edilmektedir. (Taberî, 1994:c/7: 265) Devamında yandaş grubuna giren zalimlerin münafık ve kafirler olduğu tefsirlerde zikredilmişlerdir. (Semerkandî, 1993:c/3: 347) Akabinde gelen cümle nida üslubu ile başlayarak inşa cümlesini temsil etmektedir. Bu nedenle birinci cümle

haberî, ikinci cümlelerin inşa’î olması sebebiyle cümleler arasında kemâl-i inkıtâ bulunduğu için fasl üslubu uygulanmıştır.

لَوْ أَنزَلْنَاهُ هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَّرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾ هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“Şayet biz bu Kur’an’ı bir dağın üzerine indirmiş olsaydık, onu Allah (c.c.) korkusundan titremiş ve paramparça olmuş görürdün. İşte bu misalleri insanlar düşünsünler diye veriyoruz. O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; duyular ve akılla idrak edilemeyeni de edileni de bilir. O rahmândır, rahîmdir.” (Haşr 59/21-22)

Haşr sûresinin yirmi birinci ayetinde Kur’an’ın azameti, onun bir dağa indirilmesi ile dağın bile eriyip paramparça olacağı beyan edilmiştir. (Sa‘lebî, 2015:c/26: 263) Âyet-i kerimenin (لَوْ) edatıyla başladığını görmekteyiz. Bu sebepten ötürü âyet-i kerime temenni manasını taşıdığından mütevellit inşa kısmına girmektedir. Akabinde gelen âyet-i kerime Allah Teâlâ’nın vahdaniyetini, sonsuz ilmini, Rahman ve Rahim gibi Allah’a özel sıfatlarını anlatmaktadır. (Beyzâvî, 2000:c/3: 393) İkinci cümle birinci cümlelerin aksi olup haber cümlesi kısmına girmektedir. Bu nedenden ötürü iki cümle arasında mana ve cümle yapısı bakımından tam bir kopukluk meydana gelmektedir. Bu sebeple cümleler arasında kemâl-i inkıtâ bulunduğu için fasl üslubu uygulanmıştır.

İncelediğimiz sûrelerde şibh-i kemâl-i inkıtâ örneği tespit edilememiştir.

3.3.Vasl

Bağlamak, birleştirmek, ulaştırmak manalarına gelen “vasl”, fasl üslubunun zıt anlamını taşır. (İbn Manzûr, 1993: c.11:727; İsfahânî, t.y.: c.2/680)Terimsel olarak peş peşe gelen iki cümlelerin ikincisini “vav” harfini kullanarak birinci cümleye bağlama/atıf etme anlamına gelir. (Kazvînî, 2010: 59) Atıf manasını veren diğer harfler olmasına rağmen, vav harfi vasl sanatı için uygun görülen tek harftir. (Kazvînî, t.y: 152; Atık, 2009:160) Zira cümlede mutlak bağlantıyı “vav” harfi sağlarken, diğer atıf harflerinde mana bağlantısı kurulurken manaya tahyir, terahi gibi manalar da katılmaktadır. (Atık, 2009: 161; Bulut, 2015: 488; Uzun vd., 2008: 72) Bu durumda “vav” harici kullanılan edat, cümlede vasıldan kaynaklanan manayı kavramayı güçleştirme ve zorlama durumu yaratır.³⁷

³⁷ Konu ile alakalı bkz. Ulugöl, F. (2019). ‘Belâgat İlminde Fasil ve Vasil’ Nüsha, 19(48), 155-180.

Vasl genellikle iki cümlenin i'râb yönünden ortak olduğunu belirtmek için uygulanır. Yahut iki cümle haberî veya inşâ'î olduğunda vasl uygulanır. (Sekkâkî, 1987: 271; Taftâzânî, 2022: 453) Bazen iki cümle arasında faslın yapılması mana bozukluğuna sebebiyet verebilir. Bu mana bozukluğunu önlemek için cümleler arasında “vav” harfî kullanılarak vasl yapılır. (Taftâzânî, 2022: 477; Bulut, 2015: 489)

Sûrelerimizde tespit edebildiğimiz vasl örnekleri şu şekildedir:

3.3.1. Haber ve İnşâ Açısından İki Cümlenin Aynı Olması Sonucu Yapılan Vasıl

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, ‘Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!’ diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Âyet-i kerime istifham olarak başlasa da, mana bakımından taaccüp manası taşımaktadır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 29) (حَيَّوْكَ) cümlesine (وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ) cümlesi atfedilmiştir. Bu iki cümle arasında hem mana hem de her iki cümlenin haber cümlesi olması sebebiyle cümleler arası vasl gerçekleşmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَلَمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنَاتِ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Ey iman edenler! Aranızda gizli konuştuğunuz zaman, günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmayın; iyilik ve takvâ hakkında konuşun ve huzurunda toplanacağınız Allah’a saygısızlık etmekten sakının.” (Mücâdele 58/9)

Âyet-i kerimede nidadan sonra gelen üç tane inşâî cümle bulunmaktadır. Birincisi nehiy formunda gelen (وَاتَّقُوا اللَّهَ) cümlesi, diğer ikisi emir kipinde gelen (وَتَنَاجَوْا بِالْبَيِّنَاتِ) ve (فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَلَمِ) cümlesi,

(الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ) cümleleridir. Cümlelerin inşaî grupta yer almaları sebebi ile cümleler arası “vav” harfî kullanılarak vasl yapılmıştır.

ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِّ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ
وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapamadınız ve Allah (c.c.) da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/13)

Âyet-i kerime her ne kadar istifham şeklinde başlasa da mana bakımından takrir ifade etmektedir. (Zuheyli, 2009: c/28: 417) Bu ayet-i kerimede cümlelerin mana ve yapı bakımından uyuşması sebebi (وَأْتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) cümleleri ile (فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ) cümlesi arasında “vav” harfî kullanılarak vasl uygulanmıştır.

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَنَ نَفْسِهِ فَاُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (Haşr 59/9)

Âyet-i kerimede bulunan (لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ) cümlesi kendi yapısına sahip olan diğer bir haber cümlesine atıf edilmiştir. Bu sebepten ötürü (لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ) cümlesi (يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ) cümlesine atfedilirken, (يُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ) cümlesi de oraya atfedilmiştir. Aralarında mana bağlantısı bulunan cümleler, haberî cümle olma bakımından “vav” harfî kullanılarak vasl uygulanmıştır.

3.4.Îcâz

Edebi zevkin inceliklerini, gönül ve akıldan cümleye aktarma yolları belâgat sahasında birçok yöntem ile gerçekleşmektedir. Bu yöntemlerden biri olan îcâz, (أوجز) fiilinin masdarı konumunda olup özetlemek, kısaltmak, hafifletmek, manalarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993: c/5: 427) İstilah olarak icaz, cümle yapısını bozmadan, az lafız kullanılarak verilmek istenilen manayı eksiksiz bir şekilde ifade etme üslubudur. (Kazvîni, 2010: 71; Atîk, 2009: 175)

Başka bir ifade ile anlamın derinliğini kelimelerin azınlığıyla ifade etme sanatıdır. (Taftāzānī, 2022: 512) Îcâz, îcâz-ı hazif ve îcâz-ı kısar olarak iki kısma ayrılır. (Bolelli, 2000: 265) Îcâz-ı hazif, cümlede var olan manayı selbî bir şekilde etkilemeden, manaya delalet eden bir karine (işaret) bırakarak bir lafzı yahut lafızları eksiltme yöntemidir. (Kazvînî, 2010: 73)

Cümlede az kelime kullanarak birçok manayı ifade etme anlamına gelen îcâz-ı kısar, az lafızlara birçok anlamı sığdırma manası taşımaktadır. (Bulut, 2015: 147) Yani mananın kelimelerden fazla olması anlamına gelmektedir.³⁸

3.4.1. Îcâz-ı Kısar

Sûrelerimizde tespit edebildiğimiz icâz-ı kısar örneği şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ’nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Yorumumuz âyet-i kerimede bulunan (فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ) cümlesi üzerinden olacaktır.

Hiz. Allah (c.c), Haşr sûresinin ikinci ayetinde; Yahudilerin ihanetlerini, Müslümanların onları kuşatmasını, müminlerin Yahudilerin kalelerine sığındıkları esnada oradan çıkmayacaklarını zannetmeleri, akabinde Yahudilerin kalplerine korku salınması sonucu yurtlarını terk etmeleri ve nice gaibî ve batinî bilgilerin beyan edilmesinden sonra müminlere hitap ederek ibret almalarını emretmiştir. (فَاعْتَبِرُوا) emri ile önceden bahsi geçen bilgilere işaret edilirken, mümin ve basiret sahiplerine Yahudilerin atıldığı akıl almaz ve korkunç maceralarından ibret almaları, onları helaka sürükleyen davranışlardan sakınmaları gibi manalar verilmiştir. Cümle, Yahudilerin güçlerine ve kalelerine güvenerek yaptıkları hatanın anlamına işaret ederken, insanın kendi haline ve gücüne güvenerek hareket etmemesini, sadece Allah’a tevekkül etmesi gerektiği manalarına da değinmiştir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 300) Bu analiz sonucu cümlede emir,

³⁸ Konu ile alakalı bkz. Aydın, Hayati. “Dil ve Üslup Özelliklerinin Ayetleri Anlama Etkisi Üzerine Bir İnceleme”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1 (Haziran 2022), 1-22.

nida, haber, öğüt, umumiyet gibi üsluplar bulunmaktadır. Birkaç sayfa ile ifade edilmesi mümkün olan bu manalar, az sayıda kelime kullanılarak aktarılmıştır. Analizi yapılan âyet-i kerimenin söz konusu cümlesi îcâz-ı kısara bir örnektir.

3.4.2. Îcâz-ı Hazif

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ ذَلِكَ تُوعَظُونَ بِهِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/3)

Âyet-i kerimede bulunan (قَالُوا) cümlesinde hazf edilen bir “و” zamiri bulunmaktadır. Zamir mensub mahallinde meful bih konumundadır. Zamir, âyet-i kerimede bulunan (ما) kelimesine işaret etmektedir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 16) Aynı zamanda merfu mahallinde te’hir etmiş mübteda konumunda olan (تَحْرِيرُ) kelimesinin haberi de mahzuf olmuştur. (Sâfî, 1995:c/28: 168) Takdiri yönden cümle (فعلیهم تحریر) şeklinde gelirken haberin hazf edilmesi ile anlamda ibham meydana gelmemiş, mana bozulmadan hazif üslubuyla îcâz uygulanmıştır.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu, Allah’a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah Teâlâ’nın koyduğu kurallarıdır. Kâfirleri elem veren bir azap beklemektedir.” (Mücâdele 58/4)

Bu âyet-i kerimede (يَجِدْ) kelimesinden sonra (الرقبة) kelimesi hazfedilmiştir. Ayet zihâr işleyen birinin, yerine getirmesi gereken bazı kefaretləri anlatmaktadır. Mücâdele sûresinin üçüncü ayeti ilk olarak köle azat etmeye değinirken, örneğini getirdiğimiz ayette köle kelimesi (الرقبة) daha önce zikredildiği karinesiyle hazfedilmiştir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 18) Mensub mahallinde meful bih konumunda olan (الرقبة) kelimesi hazf edilerek îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır. Diğer yandan âyet-i kerimenin (فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ) cümlesinden sonra mahzuf edilmiş ve mensub mahallinde meful bih olan (الصيام) kelimesi bulunmaktadır. Teknik açıdan bir önceki cümleye benzemektedir. Ayetin son kısımlarında bulunan (ذَلِكَ) kelimesi merfu mahallinde mübteda konumundadır. Haberi ise hazf edilmiş (واقع) kelimesidir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 19; Sâfî,

1995:c/28: 169) Bütün hazifler karinelere anlaşılrken, âyet-i kerimenin manası yapılan haziflerden negatif bir şekilde etkilenmemektedir.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Allah’a ve resulüne karşı gelenler, daha öncekilerin aşağılandığı gibi aşağılanacaklardır. Halbuki biz apaçık âyetler indirmiştik. Ve kâfirler için küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/5)

Cümlede hazif üslubu kullanılarak îcâz-ı hazif uygulanmıştır. Ayette geçen (مِنْ قَبْلِهِمْ) cümlesi câr ve mecrûrdan oluşmakta olup, nâibü’l-fail konumunda olan ve ism-i mevsûl olan (الَّذِينَ) kelimesinin hazf edilmiş sîla cümlesine taalluk etmektedir. (Hatîb vd., 2015: c/28:21; Sâfî, 1995:c/28: 171) Diğer bir ifade takdiri şekilde (الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِهِمْ) cümlesi gelirken, sîla cümlesi hazf edilerek karineden anlaşılacağı üzere îcâz-ı hazif meydana gelmiştir.

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah Teâlâ’nın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.” (Mücâdele 58/10)

Mücâdele sûresinin onuncu ayetinde istisna yahut kasr edatının kullanıldığını görmekteyiz. İstisna edatından sonra gelen câr ve mecrûrdan oluşan (بِإِذْنِ) cümlesi, hazf edilmiş müstesnanın sıfatına taalluk etmektedir. Hazf edilen cümlesi (ضررا حاصلًا بإذن الله) şeklinden gelirken mana bakımında “Ancak Allah Teâlâ’nın izniyle meydana gelen bir zarar” şeklinde gelmektedir. (Sâfî, 1995:c/28: 177) Ayetin manası bozulmadan îcâz-ı hazif yöntemi kullanılmıştır.

اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah (c.c.) yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır.” (Mücâdele 58/16)

Âyet-i kerimede münafıkların kendilerini korumaları için yaptıkları yalan yeminleri görmekteyiz. Dil alimi Hemedânî’nin yorumuna göre cümle hazf edilmiş bir muzaf bulunmaktadır. Hemedânî’nin manayı tamamlayacak tahmini cümle (اتخذوا إيمانهم) şeklinde gelmektedir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 44) Mana bakımından cümle “Yeminlerini göstermeyi bir korunma aracı olarak edindiler” şeklinde gelirken, farklı bir ifade ile vurgulanan kısımda

yemin etme değil, yemin etmiş gibi görünerek yalandan maske edinmek kastedilmektedir. İrab bakımından hazf edilen muzaf meful bih konumunda gelmektedir. Cümlelerde bulunan karinelerden anlaşılacağı üzere Hemedânî'nin yapmış olduğu takdirî tahmin mana üzerinden verilmiş, icaz uygulanması manayı bozmadığı gibi meânî ilminin îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah (c.c.) bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!” (Mücâdele 58/22)

Âyet-i kerimenin başında yer alan şart edatı ile şart cümlesini görmekteyiz. (وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ) ibaresi şart cümlesi başlarken, şart cümlesinin cevabı takdiren var olup, lafzen zikredilmemiştir (mahzufdur). Takdiri şekilde cümle (وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ لَا يُعَذِّبُهُمْ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ) şeklinde gelmektedir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 52) Takdirî bir şekilde mana “Babaları ya da oğulları olsalar bile, onlar Allah’a iman eden bir kavim sayılmazlar” anlamına gelirken, hazf edilen cümle ayetin manasını bozmayarak, mana karinelerden bu şekilde anlaşılmaktadır. Bu sayede îcâz-ı hazif âyet-i kerimede gerçekleşmiştir.

وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ

“Eğer Allah (c.c.) onlara sürgünü yazmamış olsaydı, onları bu dünyada yine mutlaka (başka şekilde) cezalandıracaktı. Âhirette ise onları cehennem azabı beklemektedir.” (Haşr 59/3)

Âyet-i kerimede câr ve mecrûrdan oluşan bir cümle bulunmaktadır. (وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ) cümlesinde öncesinde takdiren hazf edilmiş bir fiil bulunmaktadır. Cümlede eksiltile ifade ile mana şu şekilde gelmektedir (استقر لهم في الآخرة) “Âhirette onların yurdu karar kılınmıştır.” (Hatîb vd., 2015:c/28: 62) Âyet-i kerimede beyan edildiği gibi kafirlerin sonu hüsrân ve azap ile bitecektir.

Ayette hazf edilen cümle verilen manayı eksiltmemektedir. Eksiltelen ifade îcâz-ı hazif kısmına bir örnektir.

مَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً
بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Allah Teâlâ’nın (başka) beldeler halkından alıp resulüne fey’ olarak verdikleri, Allah’a, peygambere, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir. Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah’a karşı saygısızlık etmekten sakının. Kuşkusuz Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/7)

Âyet-i kerimede fey’ konusu işlenmektedir. Daha önce konusuna değindiğimiz fey’ meşakkatsiz, savaşımdan gayrı Müslimlerden elde edilen mal anlamına gelmektedir. (Mâverdî, 2008:c/5: 503) Âyet-i kerimede fey’in taksimi söz konusu olup, yapılan mal paylaşımında Hz. Muhammed (s.a.v)’in taksim ettiği üzere Müslümanların razı olmaları emredilmiştir. Cümlede bulunan (فَلِلَّهِ) cümlesi câr ve mecrûrdan oluşurken fey’e işaret etmektedir. Aynı zamanda mahzûf haber olan (هو) taalluk etmektedir. Yani farklı bir ifade ile “O fey’ Allah ve resulü içindir” manasını ayette görürken. “Allah ve resulü içindir” cümlesi (فَلِلَّهِ) cümlesinden, “O fey’” cümlesi mahzûf olan haber kelimesinden elde edilmektedir. (Hatîb vd., 2015:c/28: 69) Takdiri bir şekilde (فهو الله) ibaresi gelen cümle haberin hazf edilmesi ile mana bozulmamış, siyak ve karinelerden anlaşılacağı üzere fey’in konusu daha önce geçmiştir. Bu vesile ile bir daha “ona” zamiri zikredilmeden îcâz-ı hazif kullanılmıştır.

3.5. İtnâb

Sözlük bakımından abartı, fazla, sonu gözükmeyecek kadar uzun anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993: c.1:562) (أطنب) fiilinin masdarı olan “itnâb”, meânî ilminin konusu olup terimsel anlamda muhatabın durumunu gözeterek haşiv ve tatvil yapmadan alışlagelmiş kelimelerden fazla kelime kullanarak manada yeni bir fayda sağlama sanatıdır. (Kazvîni, 2010: 71; Taftâzânî, 2022: 530)³⁹ İtnâbın birçok türü bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

A- (إيضاح بعد الإبهام) – Öz bir ifadeden sonra açıklamak anlamına gelen bu tür, manayı muhatabın zihninde iyice yerleştirmek amacıyla yapılır. Manası müphem olan bir ifadenin gelmesi,

³⁹ Özli, Muzaffer. “Arap Dilinde İtnab’ın Tarihi Seyri ve Önemi”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18/2 (Aralık 2013).

akabinde bu ifadenin açıklanması ile yapılan itnâb olarak tanımlanır. Bu yöntemin kullanılmasındaki amaç öz ifadeyi zikrederek muhatabın zihninde merak uyandırarak manayı pekiştirmektir. (Taftâzânî, 2022: 530; Bulut, 2023: 107)

B- (ذكر الخاص بعد العام) – Genel bir ifadeden sonra özel bir ifadeye geçiş. Bu kısımda genel bir ifade ilk olarak kullanırken, sonrasında genel ifadenin kapsamına giren özel bir ifadenin belirtilmesidir. Bu metot özel ifadenin üstünlüğünü vurgulamak için yapılır. (Taftâzânî, 2022: 533; Bolelli, 2000: 271)

C- (ذكر العام بعد الخاص) – Özel bir ifadeden sonra genel bir ifadeye geçiş. Özel ibare ilk olarak gelirken, özel ibare kapsamında olup ve ona delalet eden genel bir ifadenin gelmesi ile yapılır.

D- (التكرير) – Tekrar. Mütakellimin edebi zevkine dayanarak bir şeyi iki kere yahut daha fazla tekrarlayarak yapılan itnab türüdür. (Taftâzânî, 2022: 534) Muhatabı uyarmak, manayı zihinde pekiştirmek, unutulma ihtimali olan bir cümleyi yahut kelimeyi tekrar ederek zihinde tazelemek gibi sebeplerden yapılır. (Bulut, 2015: 418-420)

E- (اعتراض) – İtirâz (ara söz). Mana bakımından bağlantılı ve uyumlu bir şekilde gelen iki cümlelerin arasına, irap bakımından yeri olmayan bir cümlelerin ilave edilmesidir. Bu yöntemin amacı manaya dikkat çekme, tenzih gibi farklı amaçları vardır. (Taftâzânî, 2022: 541)

F- (التذييل) – Ek yapmak. Pekiştirme gayesi bulunduran bu tür, bir cümlelerin hemen arkasından aynı manayı taşıyan bir cümle getirme sûretiyle yapılır. (Taftâzânî, 2022: 537)

İncelediğimiz sûrelerde itnâb olarak tespit edilen ayetler şu şekildedir:

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿١﴾ الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتُهُمْ إِنْ أُمَّهُاتُهُمْ إِلَّا الْيَاقِينُ وَلَئِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَزُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

“Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah (c.c.) işitmiştir. Allah (c.c.) sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah (c.c.) her şeyi işitmekte ve görmektedir. İcinizden karılarına zihâr yapanların karıları asla onların anaları değildir. Onların anaları sadece, kendilerini doğuran kadınlardır. Gerçek şu ki, onlar çirkin ve asılsız bir söz söylüyorlar. Şüphesiz Allah (c.c.) affedicidir, bağışlayıcıdır.” (Mücâdele 58/1-2)

Mücadele sûresinin ikinci ayetinde (أُمَّهَاتٍ) kelimesi tekrarlanmıştır. Ayette (التكرير) metodu uygulanarak itnâb yapılmıştır. (Zuheyli, 2009: c/28: 379) Tekrar eden kelime annenin sadece sizi doğuran kişi olduğu anlamını pekiştirmiş fazladan açıklık getirilmiştir. (Hererî, 2001:c/3: 63; Sâbûni, 1981:c/3: 345) Aynı zamanda âyetin son cümlesi (إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ) bir önceki cümleye

(التذليل) (التكرير) Ayette olarak gelmiştir. (التذليل) ek bir ifade (وَاللّٰهُ يَسْمَعُ تَخَاوُرُكُمْ) uygulanarak itnâb yapılmıştır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 9)

وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذَلِكَمْ تَوْعَظُونَ بِهِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Karılarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzat etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/3)

Âyet-i kerimede bulunan (وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) cümlesi, (ذَلِكَمْ تَوْعَظُونَ بِهِ) cümlesine ek bir ifade yani (التذليل) olarak gelmiştir. Yapılan itnâbın amacı Allah Teâlâ’nın mutlak şekilde her şeyden haberdar olduğu manasını pekiştirmektir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 19)

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصِيَهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ وَاللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ

“O gün Allah (c.c.) onların hepsini diriltecek ve yapıp ettiklerini kendilerine haber verecektir. Allah (c.c.) bunları bir bir saymış, onlar ise unutmuşlardır. Allah (c.c.) her şeye tanıktır.” (Mücâdele 58/6)

Âyet-i kerimenin son cümlesi (وَاللّٰهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ) itnâb sanatının (التذليل) kısmına bir örnektir. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 25) Kullanılan bu üslupta bir önceki cümlenin (أَحْصِيَهُ اللّٰهُ وَنَسُوهُ) manasını pekiştirerek, Allah Teâlâ’nın her şeyi bir bir saydığına izahı mahiyetindedir. (Ebüssuûd, t.y: c/5: 290)

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَعْصَرَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللّٰهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللّٰهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا فَيَنْسُو الْفَسَادَ

“Gizli konuşmaktan menedilen o kimseleri görmüyor musun, yine dönüp yasaklandıkları şeyi yapıyorlar; günah işleme, haksızlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşıyorlar. Sana geldiklerinde de Allah Teâlâ’nın seni selâmlamadığı bir biçimde selâm veriyorlar. Üstelik birbirlerine, ‘Allah (c.c.) bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!’ diyorlar. Cehennem onlara yeter; işte oraya girecekler, ne kötü bir sondur o!” (Mücâdele 58/8)

Âyet-i kerimede (نُهُوا) kelimesi tekrar edilerek itnâb uygulanmıştır. Tekrar edilen cümlenin gizli konuşmalarının yasak olduğunu pekiştirmek üzere tekrarlandığı kanaatindeyiz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda “Yer açın” dendiğinde yer açın ki Allah (c.c.) da size genişlik versin. “Davranıp kalkın” dendiğinde de kalkın ki Allah (c.c.) içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah (c.c.) tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/11)

Âyet-i kerimede (الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ) özel ifadeden sonra (يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ) genel ifadede bir ifadeye geçiş yapılmıştır. Yapılan geçişte (الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ) “ilim sahibi olanlar” önce iman edilenlere dahil edilmiş, sonra özel olarak anılmıştır. Yapılan bu geçişte ilim sahibi olanlara yönelik bir yüceltme bulunmaktadır. (Hererî, 2001:c/3: 64; Kāsımî, 2003:c/9: 171; Sâbûnî, 1981:c/3: 345)

ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (ya veremezsek diye) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapamadınız ve Allah (c.c.) da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Allah (c.c.) yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.” (Mücâdele 58/13)

Âyet-i kerimede yer alan (وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ) cümlesi itnâb sanatının itirâz (ara söz) kısmına örnektir. Söz konusu cümle ayetin öncesine yani (ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَيْكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا) cümlesi ile (ع عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) cümlesi arasına girerek ara söz konumuna gelmiştir. Diğer yandan âyet-i kerimede tezyil yapılarak itnâb sanatı da uygulanmıştır. Ayetin son cümlesi olan (والله خبيرٌ بما تعملون), bir önceki cümlelerin manasını pekiştirmek için gelmiştir. Müminlere hitap eden ve içinde emirler barındıran şu cümlelerin (عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ) sonrasında gelen tezyil yöntemi, emirlerin önemini, Allah’a ve Resulüne karşı itaati pekiştirme üzerine gelmiştir. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 47) Aynı zamanda bir diğer itnâb üslubu olan özel bir ifadede sonra genel bir ifadeye geçiş kullanılmıştır. Namazdan sonra itaatın gelmesi husustan sonra umumun zikri babında itnâb sanatıdır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

“Şu münafıklık edenleri görüyor musun? Ehl-i kitap’tan inkârcı yandaşlarına, ‘Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız’ diyorlar. Allah (c.c.) şahittir ki onlar düpedüz yalancılardır.” (Haşr 59/11)

Âyet-i kerimede münafıkların Yahudilerin yalandan yardımına koşarak onlara nasıl yalan yere yeminlerde bulunduklarını anlatmaktadır. Münafıklar yalanlarında yeminler kullanmışlardır. Yeminlerini âyet-i kerimede kullanılan (٥) harfi simgelemektedir. Kasem harfinin tekrarlanması âyet-i kerimede itnâb üslubunun var olduğunu gösterirken, mana bakımından bu harfin münafıkların Yahudileri ikna etmek, onlara karşı ne kadar sadık olduklarını ve her koşulda Yahudilerin yanlarında olacaklarını pekiştirmek için geldiğini göstermektedir. (Hererî, 2001:c/29: 183)

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitap’tan inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarına ihtimal vermemiştiniz. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah’a karşı koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah Teâlâ’nın azabı hiç beklemedikleri bir yerden geliverdi; Allah (c.c.) yüreklerine korku düşürdü, öyle ki evlerini hem kendi elleriyle hem de müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. O halde ibret alın, ey akıl sahipleri!” (Haşr 59/2)

Hiz. Allah (c.c) âyet-i kerimede Yahudilerin kalelerini terk etmelerinin sebebi olan kalplerine düşürdüğü korkuyu beyan etmektedir. Yahudiler kalelerine sığınmış bir şekilde Müslümanlardan kendilerini korumaktaydılar. Ancak tehlike altında oldukları için genel bir korku ve tereddüt içinde idiler. Bu durum onların genel halini ifade ederken, Allah Teâlâ’nın kalplerini korku salması genel korkularını tek bir sebebe indirgemiş ve teslim olmalarını sağlamıştır. Başka bir ifade ile ayette yer alan (وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ) cümlesi önceki cümleye atfedilerek genel bir ifadede özel bir ifadeye geçilmiştir. (Komisyon, 2022:c/37: 417) Âyet-i kerimede itnâb üslubunun genel bir ifadede özel bir ifadeye kısmını görmektedir. Mana bakımından kullanılan söz konusu yöntemden âyet-i kerimede belirtilen konuların önemi vurgulanmaktadır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 71)

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Bu, onların Allah (c.c.) ve resulüne karşı gelmelerinden dolayıdır. Kim Allah’a karşı cephe alırsa bilmeli ki Allah (c.c.) cezalandırmada çok çetindir.” (Haşr 59/4)

Âyet-i kerimede bulunan şu cümle (وَمَنْ يُشَاقَّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ), bir öncekine tezyil formülünde gelmiştir. Kullanılan itnâb yönteminin amacı Allah Teâlâ’nın ona karşı gelenleri cezalandırmada çok çetin olduğunu ve şiddetli bir azapla karşılık vereceğini vurgulamaktır. (İbn Âşûr, 1984:c/28: 73)

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ
أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَنَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.” (Haşr 59/9)

Âyet-i kerimenin son cümlesi (وَمَنْ يُوقِ شَحْنَنَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ), bir önceki cümleye (وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ (وَمَنْ يُوقِ شَحْنَنَ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) tezyil olarak gelmiştir. Tezyil konumunda olan cümlelerin anlamı “Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır” şeklinde gelirken, bir önceki cümlelerin anlamı “ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler” şeklindedir. Bu ifadeden sonra tezyilin gelmesi, nefsinin cimriliğinden korunanların faziletine delalet etmektedir. Müminin yoksunluk içinde olmasına rağmen, zor durumda olan mümin kardeşini tercih etmesi, nefsindeki cimrilikten kurtulduğuna işaret etmektedir. (İbn Âşûr, 1984: c/28: 94) Yapılan itnâb üslubu ise onların bu cimrilikten kurtuldukları için hakiki felaha erişinler olduğunu göstermek için uygulanmıştır.

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاؤُ الظَّالِمِينَ

“Ama ikisinin de âkıbeti, içinde ebedî kalacakları ateşe girmek olacaktır! İşte zalimlerin cezası budur!” (Haşr 59/17)

Âyet-i kerimede “o ikisi” kelimesinden kafirler ve şeytan kasıt edilmektedir. (Râzî, 1981: c/29: 292) Son cümle (وَذَلِكَ جَزَاؤُ الظَّالِمِينَ), bir önceki cümlelerin manasını pekiştirmek için tezyil olarak gelmiştir. Şeytan ve kafirin sonu nasıl hüsrân ile bittiyse, zalimlerin sonu da öyle olacaktır. Başka bir ifade ile iyilik ve hidayet ehline zulmedenlerin zalim olduğu ve sonu hüsrân ile biteceği manası itnâb yolu ile pekiştirilmiştir. (İbn Âşûr, 1984: c/28:110)

3.6. Musâvât

Sözlük bakımından “ساوى” fiilinin masdarı olan musâvât, denklik, eşitlik, benzemek anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, 1993: 417) Meânî ilmi çerçevesinde ise lafızların manaya eşit bir şekilde gelmesidir. (Taftâzânî, 2022: 517) Musâvât lafız ve mana arasında denklik ve uyum sağlama sanatı olup kelimeler tam olarak manayı karşılarken, aynı zamanda kelimelerin manadan ne fazla ne eksik olması durumudur. (Kazvînî, 2010: 72) Diğer bir ifade ile mananın lafızla eşit olmasıdır. (Meydânî, 1993: c.2:16)⁴⁰

İncelediğimiz sûrelerde tespit edebildiğimiz örnek şu şekildedir:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٢٢﴾

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun, Allah’a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah (c.c.) bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları -orada ebedî kalmak üzere- altından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!” (Mücâdele 58/22)

Yorumumuz âyet-i kerimede yer alan (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ) cümlesi ile alakalı olacaktır. Cümle “Allah (c.c.) onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır” manasına gelirken, lafızlar mana ile eşit bir şekilde gelerek, fazladan bir uzatma yahut bir eksiltme yapılmadan mana eşit bir şekilde verilmiştir. Bu sayede mana-lafız uyumu dengelenerek musâvât yöntemi uygulanmıştır.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Abbas, Fadl Hasan. “Belâğatun Funûnuhâ ve Efnânuhâ: İlmu’l-Meânî” 2. baskı (Amman: Dârü’l-Furkân, 1989), s. 507.

SONUÇ

Kur'an'ı Kerim, edebi yönleri ve içerdiği eşsiz mana-lafız örnekleri ile Arap dili ve edebiyatının en üst mercii olmuştur. Bu edebi zirveye ulaşmanın ve ayetleri layıkıyla anlamamın yolu belâgat ilminden geçmektedir. Farklı bir ifade ile belâgat ilminin istişhâd kaynağı olan, aynı zamanda bu ilmin ortaya çıkmasına vesile olan eser, bizzat Kur'an'ı Kerim'in kendisidir. Bu yönden incelen sûrelerde edebi zevkler fazlasıyla görülmektedir.

Medine'de inen sûrelerin, ilk bakışta fıkha dair alakalı konuları işlediği görülse de bu ayetlerde yer alan nida, istifham, takdim-te'hir, hazf-zikir, tarif-tenkir gibi çeşitli ifade şekilleri; belâgat ve meânî ilmine özgü farklı manalar ve edebi incelikler ortaya koymaktadır. Özellikle ayetlerle ilgili tefsirlerdeki rivayet çeşitliliği, belirli edebi üslupların birden fazla anlam taşıyabileceğini göstermektedir. Bazı ayetler çeşitli rivayetlere konu olduğundan, bir yönden uyarı, tehdit veya kınama anlamları çıkarken aynı ayet farklı rivayetlerin ve karinelerin ışığında teselli ve tazim gibi anlamlar da sunabilmektedir. Başka bir deyişle, tek bir ayette karinelerin ve rivayetlerin yardımıyla zıt anlamlara karşılık gelen manalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum Kur'an'ın mucizevî boyutunu gözler önüne sermektedir. Zira bir cümlenin birden fazla yoruma açık olması ve aynı zamanda zıt anlamları içinde barındırması, ilahi kelamın kusursuz ve olağanüstü niteliğini yansıtmaktadır.

Medenî sûrelerin ayetlerinde nida, emir, nehiy, takdim-tehir gibi çeşitli üslup özelliklerinin bir arada bulunması mümkündür. Bu nedenle, söz konusu sûrelerin anlam zenginliğinin temel sebeplerinden birisinin hem bu edebi detayların varlığı hem de ayetlerin Mekkî sûrelerle karşılaştırıldığında daha uzun olması olduğu söylenebilir.

Mücadele ve Haşr sûrelerinde münafık, Yahudi, mümin gibi konular geçmektedir. Bu sebepten ötürü uyarı, kınama, nimeti hatırlatma, irşat gibi ilahi mesajların yoğunluğu bu iki sûrede daha çok hissedilmektedir.

Son dönemlerde belâgat disiplini içerisinde, Kur'an-ı Kerim'in tamamını yalnızca meânî ilminin bakış açısıyla inceleyen özgün çalışmalar vardır. Meânî odaklı araştırmaların artması, hem Arapçanın ifade derinliğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak hem de Kur'an-ı Kerim'in anlam dünyasını kavramada önemli bir zemin oluşturacaktır. Bununla birlikte, bu tür çalışmaların Arap dili ve tefsir alanındaki akademik faaliyetlere yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abbas, F. H. (1989). *Belâga Funûnuhâ ve Efnânuhâ İlmu'l-Meânî* (2. bs). Darü'l-Furkân.
- Abbas, F. H. (2009). *Esalibu'l-Beyan fî Ulûmi'l-Belâgat* (2. bs). Darü'n-Nefâis.
- Abul-Rauf, H. (2006). *Arabic Rhetoric a Pragmatic Analysis* (1. bs). Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.
- Akdemir, H. (1999). *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*. Nil Yayınları.
- Ali, C. (1993). *Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm* (2. bs, C. 8). Mektebetü'l-İskenderiye.
- Âlûsî, Ş. M. (t.y.). *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* (C. 28). Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Askerî, H. b. A. b. S. (1997). *Sinâ'ateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*. Mektebetü'l-Unsuriyye.
- Atîk, A. (2009). *İlmü'l-Meânî* (1. bs). Dârü'n-Nehzeti'l-Arabiyye li't-Tıbâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Begavî, M. el-Ferrâ. (1991). *Me'âlimü't-tenzîl* (C. 8). Darü Tayyibe.
- Beyhakî, A. b. H. (1988). *Delâ'ilü'n-nübüvve* (C. 3). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Beyzâvî, A. b. Ö. b. M. (2000). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (1. bs, C. 3). Dârü'r-reşîd.
- Bikâî, B. İ. b. Ö. (1984). *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (C. 19). Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye.
- Bilgegil, M. K. (1980). *Edebiyat bilgi ve teorileri: Belagat*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Bolelli, N. (2000). *Belâgat Kur'an Edebiyatı Beyân-Meânî-Bedî*. Rağbet yayınları.
- Bolelli, N. (2018). *Belağat Tarihi* (1. bs). Rağbet Yayınları.
- Bulut, A. (2015). *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (7. bs). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV).
- Bulut, A. (2023). *Belagatü'l-Müeyyesserâ Meânî – Beyân – Bedî* (24. bs). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV).
- Cenâciyu, H. b. İ. b. H. b. A. (1983). *Nazmu'l-Belağî Beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk* (1. bs). dârü't-tabâati'l-muhammediyye.
- Cerrahoğlu, İ. (2015). *Tefsir Usûlü* (27. bs). TDV Yayınları.

- Cezâiri, E. B. C. (1997). *Eyserüt-Tefasir li-Kelamil-Ali El-Kebir* (3. bs, C. 5). Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem.
- Cürcânî, E. B. A. b. A. b. M. (t.y.). *Delâilu'l-Î'câz*. Mektebetü'l-Hancı.
- Çöğenli, M. S. (2019). *Kur'an'ın dil yapısı: Sarf-nahiv-belagat* (1. bs). Zafer Form Ofset Yayınevi.
- Dayf, Ş. (t.y.). *Belâga: Tefavvür ve târih* (9. bs). Dâru'l-Meârif.
- Derviş, M. b. A. M. (1995). *Î'râbu'l-Kurân ve Beyânuhu* (4. bs, Vols. 1-10). Daru İbn Kesir.
- <https://shamela.ws/book/2163>
- Desûkî, M. b. A. (2007). *Hâşiyetu'd-Desûkî* (Vol. 1-1). Mektebetü'l-Asriyye.
- Durmuş, İ. (2003). Meânî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 204-206). TDV İslam Ansiklopedisi.
- Ebû Hayyân, el-E. (1993). *Bahrü'l-Muhît* (1. bs, C. 8). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebüssuûd. (t.y.). *Îrşâdü'l-'akli's-selîm* (C. 5). Mektebetü Riyad Hadise.
- Ertürk, H. N. (2017). *Câhiliyeden Hz. Peygamber Dönemine Sütannelik Geleneği, Önemi ve Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Gülnehal, M. (2022). *Arap Belâgatında Sözün Muktezâ-yı Zâhirin Dışına Çıkması* (1. bs). İlahiyât.
- Hacımüftüoğlu, N. (2015). Belâgat İlmi ve Kur'an. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 9-36.
- Hafâcî, E. M. A. b. M. b. S. (1982). *Sırrü'l-feşâha* (1. bs). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hâşimî, S. A. (t.y.). *Cevâhiru'l-Belâga fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî* (C. 1). Mektebetü'l-Asriyye.
- Hatîb, A.-L., Maslûh, S., & Alûş, R. (2015). *Tafsîl fî Î'râbi Âyâtî't-Tenzîl* (1. bs, C. 28). Mektebetü'l-Hatîb.
- Hererî, M. E. (2001). *Tefsiru Hadâiki'r-Ravh ve'r-Reyhan fî Revâbî Ulumi'l-Kur'an* (1. bs, C. 29). Dâru Tavki'n-Necât.
- Hüseyin, A. (2001). *Mühteşar fî Tarihi'l-Belağa*. Darü Ğarib li't-Tıba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi'.
- Hüseyin, T. (1947). *Fi'l-Edebi'l-Câhilî* (4. bs). Dâru'l-Meârif.
- İbn Atiyye, E. M. A. b. Gâlb. (2010). *Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (C. 1). Daru İbn Hazm.

Irmak, M. (2017). *Haber Ve İnşa Klasik Dilbiliminde Bildirim Ve Talep İfadeleri* (1. bs). İSAM Yayınları.

İbn Âşûr, M. T. b. M. (t.y.). *Mücez el-Belâğa* (1. bs).

İbn Âşûr, M. T. b. M. (1984). *Tahrîr ve 't-tenvîr* (C. 28). Darü't-Tunisiyye.

İbn Fâris. (1979). *Mu 'cemü mekâyîsi 'l-luğa* (C. 1). Darü'l-Fikr.

İbn Kesîr, İ. b. Ö. (2000). *Tefsîru 'l-Kur 'ânî 'l-Azîm* (1. bs, C. 1). Dârü İbn Hazm.

İbn Manzûr. (1993). *Lisânu 'l-Arab* (3. bs, C. 14). Daru Sâdır. <https://shamela.ws/book/1687>

İbn Manzûr, M. b. M. (ts.). Abd. İçinde Abdullah Ali el-Kebîr (Sor.Ed.), *Lisânü 'l- 'Arab* (C. 4).

Dârü'l-Maârif.

İbnü'l-Cevzî, C. A. (2002). *Zâdü 'l-mesîr fî 'ilmi 't-tefsîr* (2. bs, C. 1). Daru İbn Hazm.

İsfahânî, R. (t.y.). *Müfredât* (C. 1, s. 717). Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz.

İsferâyînî, E. İ. İ. b. M. b. A. (2001). *Aṭṭel* (1. bs, C. 2). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Kaçar, H. İ. (2007). *Edebi yönden hazîf üslubu: (Eksilteli İfadeler)* (1. bs). Ocak Yayıncılık.

Karamollaoğlu, F. S. (2013). *Kur'an ışığında belâğat dersleri: Meani İlmi*. İşaret Yayınları.

Kâsım, M. A., & Dîb, M. (2003). *Ulûmu 'l-Belâğa "el-Bedî' ve 'l-Beyân ve 'l-Me 'ânî* (1. bs). el-

Müessesetu'l-Hadîse li'l-Kitâb.

Kâsımî, C. (2003). *Mehâsinü 't-te 'vîl* (2. bs, C. 9). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Kazvînî, E.-M. M. b. A. b. Ö. (2010). *Telhîsu 'l-Miftâh* (C. 1). Mektebetü'l-Büşra.

Kazvînî, E.-M. M. b. A. b. Ömer. (t.y.). *İzâh fî Ulûmi 'l-Belâğa* (C. 1). Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Kılıç, H. (1992). Belâğat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, ss. 384-387). TDV

İslâm Araştırmaları Merkezi.

Komisyon. (2010). *Tefsîru 'l-mevzû 'î li-suveri' l-Kur 'ânî 'l-Kerîm* (1. bs, Vols. 1-10). Câmîatu's-Şârîka.

Komisyon. (2022). *Tefsîru 'l-Müharrer li 'l-Kurânî 'l-Kerîm* (1. bs, C. 37). Müessesetu'd-Düreri's-Seniyye.

Komisyon, M.-ül M. lil-İşraf ve 't-Tedrib et-Terbevi. (2015). *Kur'an tedebbür ve amel* (5. bs, C. 28).

Kurtubî, M. b. A. (2006). *Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Ḳur 'ân* (1. bs, C. 20). Müessesetü'r-Risâle.

Kutub, S. (2003). *Fî Zılâli 'l-Kur 'ân* (32. bs, C. 6). Darü's-Şurûk.

- Mahmûd, K. (1988). *’İlmü’l-Meânî dirâse ve tahlîl* (1. bs). Mektebetü Vehbe.
- Matlub, A. (1964). *Belâgatu ’inde’s-Sekkâkî* (1. bs). Bağdat.
- Matlub, A. (1980). *Esâlîb Belâğîyye, el-Fesâha—El-Belâğa—El-Meânî* (1. bs). Vekâletü’l-Matbûât.
- Mâverdi, A. b. M. b. H. (2008). *Nüket ve’l-’uyûn* (C. 5). Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Merâgî, A. M. (1946). *Tefsîru’l-Merâgî* (1. bs, C. 28). Matbaatu Mustafa’l-Bâbî.
- Merâgî, A. M. (1993). *Ulûmu’l-Belâgat el-Beyân ve’l-Meânî ve’l-Bedî* (3. bs). Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Meta’nî, A. İ. (2011). *Tefsîru’l-Belâgî li’l-İstifham fi’l-Kurani’l-Kerim* (3. bs, C. 4). Mektebetü Vehbe.
- Meydânî, A. H. H. (1993). *Belagatu’l-Arabîyye Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ* (1. bs, C. 2). Daru’l-Kalem.
- Mubârek, M. (2014). *Mûcez fî Târîhi’l-Belâğa* (1. bs, C. 1). Darü’l-Fikr.
- Nablusi, M. E. (1999). *Min esrari ve icazi’l-Kur’ani’l-Kerim* (1. bs). Mektebetü Dârü’s-Safa.
- Nesefî, E.-B. A. b. A. b. M. (t.y.). *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl* (C. 4). Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz.
- Nesefî, N. Ö. (2019). *Teysîr fî’t-Tefsîr* (1. bs, C. 14). Lubab Yazma Eserleri İhya ve İlmi Araştırma Yayınları.
- Râzî, F. M. b. Ö. (2022). *Kur’an’ın İ’cazı ve Belagat* (Z. Çelik, Çev.; 1. bs). Litera Yayıncılık.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. (1981). *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrü’l-Kebîr)* (1. bs, C. 29). Daru’l-Fikr.
- Sâbûni, M. A. (1981). *Safvetu’t-Tefâsîr* (4. bs, C. 3). Dârü’l-Kur’ânî’l-Kerîm.
- Sâfî, M. (1995). *Cedvel fî İ’râbi’l-Kuran* (3. bs, C. 28). Daru’r-Reşîd.
- Sa’idî, A. (1991). *Belâgatu’l-’âliye ’İlmü’l-me’ânî* (2. bs). Mektebetü’l-Âdâb.
- Sa’lebî, A. b. M. b. İ. (2015). *Keşf ve’l-beyân ’an tefsîri’l-Kur’ân* (1. bs, C. 26). Daru’t-Tefsîr.
- Sâlih, F. S. S. Y. A. (1992). *’İlmü’l-Me’ânî fî’t-Tefsîri’l-Kebîri li’l-Fahri’r-Râzî ve Eseruhu fî’d-Dirâsâti’l-Belâğîyye* [Doktora Tezi]. Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi.
- Sâmerrâi, F. S. (2000). *Cümletü’l Arabîyye: Te’lîfuhâ ve aksâmuhâ* (1. bs). Daru İbn Hazm.
- Sâmerrâi, F. S. (2016). *Tenâsubu beyne’s-suver fi’l-müftetehi ve’l-havâtîm* (1. bs, C. 1). Dârü İbn Kesîr.

- Saraç, M. A. Y. (2013). *Klâsik edebiyat bilgisi: Belâgat* (11. Baskı: İstanbul: 2013). Gökkuşbe.
- Sekkâkî, Y. b. M. b. A. (1987). *Miftâhu'l-Ulûm* (2. bs). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Semerkindî, A. A. b. Y. (1993). *Bahrü'l-'Ulûm* (1. bs, C. 3). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, C. A. b. E. B. (1978). *Esrâru Tertîbi'l-Kurân* (2. bs). Dâru'l-İ'tisâm.
- Suyûtî, C. A. b. E. B. (2003). *Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr* (1. bs, C. 14). Merkez Hicr lil-Buhûs ve'd-Dirâsât el-Arabiyye ve'l-İslâmiyye.
- Suyûtî, C. A. b. E. B. (2008). *İtkân fî ulûmi'l-Kurân* (1. bs, C. 1). Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn.
- Sübkî, B. (2003). *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (2. bs, C. 1). Mektebetü'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şerifi, & Kaçar, M. (2012). *Hadikatü'l-fünun*. Okur Akademi.
- Şevkânî, M. b. A. (2007). *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (4. bs). Darü'l-Mârif.
- Taberânî, E.-K. M. S. b. A. b. E. (2008). *Tefsîru'l-Kebîr* (1. bs, C. 6). Dâru'l-Kütüb es-Sekâfi.
- Taberî, İ. C. (1994). *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (1. bs, C. 7). Müessesetü'r-Risâle.
- Taftâzânî, S. (2010). *Muhtasarü'l-me'ânî* (C. 1). Mektebetü'l-Büşra.
- Taftâzânî, S. (2022). *Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm* (1. bs, C. 1). Dâru'l-Lübâb.
- Tantâvî, M. S. (1992). *Tefsîrül-Vasit lil-Kuranil-Kerim* (3. bs, C. 14). Darü'l-Meârif.
- Taşdelen, H. (t.y.). *İslam Medeniyetinde Dil İlmleri Tarih ve Problemleri* (İ. Güler, Ed.). İSAM Yayınları.
- Temîmî, N. R. A.-A. (2021). *Münâsebâtü beyne havâtimi's-süveri ve fevâtihî's-süveri'lletî telihâ: Dirâsetün tatbikiyyetün fî'l-cüz'i's-sâmin ve'l-ısrîn* [Araştırma]. Câmiatü'n-Neccâhî'l-Vataniyye.
- Trablusî, İ. A.-H. el-Umârî. (2018). *Dürrü'l-Ferâidi'l-Müstahsenet fî Şerhi Manzûmeti İbnü's-Şihne (Fi Ulûmi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî')* (1. bs). Dâr İbn Hazm.
- Uzun, T., Tasa, M., Erdoğan, A., Solmaz, L., Kırdar, Ş., & Samancı, Y. S. (2008). *Anlatımlı Belâgat* (T. Uzun, Ed.; 1. bs). Sebat Ofset Matbaacılık.
- Vâhidî, E.-H. A. b. A. b. M. en-Nîsâbü'rî. (1992). *Esbâbü'n-nüzûl* (2. bs, C. 1). Dâru'l-İslâh.
- Yaman, A. (2013). Zihâr. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, ss. 387-390).
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/zihâr>

Yavuz, Y. Ş. (1996). Haber. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vols. 1-14, ss. 346-349). TDV İslam Ansiklopedisi.

Yazır, E. H. (2023). *Hak Dini Kur'an Dili* (1. bs, C. 5). Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

Zemahşerî, E. M. b. Ö. b. A. (1998). *Keşşâf 'an hakâ'ikı gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl* (1. bs, C. 6). Mektebetü'l-'Abîkân.

Zuheyli, V. (2009). *Tefsîru'l-Munîr* (10. bs, Vols. 1-17). Daru'l-Fikr.

